

Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelvtudományi Tanszék

A 'folyóvíz' jelentésű földrajzi köznevek az ómagyar kor helyneveiben

Témavezető: dr. Tóth Valéria

Készítette: Drótos Eszter

V. magyar - néprajz

Debrecen, 2009

Tartalom

Bevezetés	3
I. A 'folyóvíz' jelentésű földrajzi köznevek jelentősége és vizsgálati lehetőségei	4
1. A földrajzi köznevek.....	4
2. Víznevek, vízrajzi köznevek	6
3. A 'folyóvíz' jelentésű földrajzi köznevek jelentéstani vizsgálata	8
4. A 'folyóvíz' jelentésű földrajzi köznevek etimológiai vizsgálatának tanulságai	10
5. A 'folyóvíz' jelentésű földrajzi köznevek hangtani vizsgálatának fő szempontjai	11
6. A 'folyóvíz' jelentésű földrajzi köznevek produktivitása és helynevekben való előfordulása.....	12
7. A szóföldrajzi vizsgálatok tanulságai	14
II. A 'folyóvíz' jelentésű földrajzi köznevek szótörténeti jellemzése	16
1. <i>Aszó</i>	16
2. <i>Csermely</i>	18
3. <i>Ér</i>	21
4. <i>Fok</i>	24
5. <i>Jó</i>	29
6. <i>Sár</i>	31
7. <i>Séd</i>	34
8. <i>Ügy</i>	36
9. <i>Víz</i>	40
Felhasznált irodalom	44
Melléklet	47
1. Térképek	48
2. Helynévállomány	57

Bevezetés

E dolgozat célja a régi magyar nyelv 'folyóvíz' jelentésű helynévalkotó földrajzi közneveinek szókincstörténeti vizsgálata. A víznevek, illetve vízrajzi köznevek vizsgálatának gazdag a szakirodalma, ám a kutatási eredmények olykor egymásnak ellentmondóak, néha pedig bizonytalannak tűnnek. Az eddigi vizsgálatok újragondolásával, e szócsoporthoz többszemponthoz vizsgálatával azonban úgy gondolom, olyan eredmények szülehetnek, amelyek tovább árnyalják és gazdagítják az eddigi kutatásokat.

Dolgozatom kizárólag a 'folyóvíz' jelentésű helynévalkotó földrajzi köznevekre korlátozódik, kizárva ezzel az állóvizekre és vízparti helyekre utaló közszavakat. Mivel vizsgálatom alapvetően a korai ómagyar korra irányul, a feldolgozandó adatbázisom három munkán alapszik. A Korai magyar helynévszótár 1. (KMHsz. 1), a Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból 2. (HA. 2), valamint GYÖRFFY GYÖRGY Az Árpád-kori Magyarországi történeti földrajza c. munkájának (Gy.) kötetei adják az általam vizsgált helynevek bázisát. Az Erdélyi magyar szótörténeti tár – bár csak a keleti magyar nyelvterületre vonatkozó adatokat dolgozza fel – az egyik leggazdagabban adatolt nyelvtörténeti szótárunk. Anyaga nem az általam vizsgált korai ómagyar korra vonatkozik, kitekintésként mégis figyelembe veszem a helynevek vizsgálatánál.¹ Ugyanígy NEMES MAGDOLNA doktori disszertációjának (2005) szótára szintén kitekintésként szolgál a szókincstörténeti vizsgálatomhoz. Dolgozatomban a következő vízrajzi köznevekkel foglalkozom részletesebben: *aszó, csermely, ér, fok, jó, sár, séd, ügy, víz*.

Az elemzési szempontjaim a következőképpen alakulnak: dolgozatom valójában két nagyobb egységből épül fel: első fele összegző, többszemponthoz bemutatását adja a tárgyalt szócsoporthoz, amely tartalmazza az említett lexémák jelentéstani, etimológiai, hangtani, szóföldrajzi vizsgálatait, valamint a helynevekben való előfordulásait.

¹ Az egyes szavak szócikkes bemutatásakor további források adatait is bevonom a vizsgálatba, s erre a szócikkekben utalok.

A második egységet az egy-egy szó történetét feldolgozó szócikkek képezik: ezek tehát az *aszó, csermely, ér, fok, jó, sár, séd, ügy, víz* lexémák elemzését foglalják magukban.

A dolgozat melléklete az általam vizsgált helynevek adatbázisát, valamint a szóföldrajzi vizsgálatok eredményeinek térképes bemutatását tartalmazza.

I. A 'folyóvíz' jelentésű földrajzi köznevek jelentősége és vizsgálati lehetőségei

1. A földrajzi köznevek

Első lépéseként a földrajzi köznevekről és a meghatározási problémáiról kell néhány szót szólnom. A földrajzi köznevek kérdésével nemcsak a nyelvészeti, hanem a térképészeti irodalom is sokat foglalkozott. A földrajzi nevek két szempontból bírnak hatalmas jelentőséggel: egyrészt meghatározó szerepet játszanak a helynevek megalkotásában, másrészt általában véve is bármely nyelv központi szókészletéhez tartoznak. Mindmáig azonban nem született pontos körülhatárolása a nyelvészeti szakirodalomban e gyakran használt terminusnak, mert különböző kutatói nézőpontok különböző megfogalmazásokat eredményeztek. NEMES MAGDOLNA egy tanulmányában (1999) közölt néhány fogalomalkotási kísérletet, valamint doktori disszertációjában is (2005) részletesen foglalkozott e kérdéskörrel. Az ő tanulmánya alapján és nézeteit felhasználva, de eltérő sorrendben (más szempontrendszer alkalmazva) tekintem át vázlatosan a földrajzi köznevekről alkotott fogalmakat.

MAÁ CZ ENDRE (1953: 15) a térképész szemével vizsgálta a helyneveket, és nem használja a földrajzi köznévi terminust, helyette földrajzi fogalmat jelölő szavakról beszél. Ez alatt a térszíni formák (*hegy, domb, csúcs*), a vízrajzi fogalmak (*tó, mocsár, láp*), valamint a növényzet és területek (*erdő, rét, tér, köz*) meghatározására szolgáló szavakat érti.

INCZEFI GÉZA (1970: 36–37) sem vállalkozott arra, hogy pontos definíciót adjon erre a fogalomra, inkább csak szempontokat állapít meg a földrajzi neveket alkotó szókincs vizsgálatához. Véleménye szerint az efféle köznevek tárgykörüket illetően többfélék lehetnek. Tartalmuk sokszor a természethez kapcsolódik (pl. *tó*,

árok), máskor közvetve vonatkoztatható a földre (pl. *csősz*), ám olykor csak lazán kapcsolódnak ahhoz (pl. *tyúkól*, *vaskapu*).

KÁZMÉR MIKLÓS egy konkrét nézőpontból, a névadás felől közelítve alkotta meg a saját meghatározását: „Földrajzi köznévként nevezem a közszókincsnek azt a csoportját, amelyet a közösség a szemlélet alapján működő földrajzinév-alkotásnál elsődlegesen használ fel egy-egy tájrész jelölésére” (1949: 301). Talán jogosan várhatnánk el, hogy KÁZMÉR kifejtse, mit is takar valójában ez a szemlélet, de ezt nem tette meg.

KISS LAJOS nyelvi oldalról közelíti meg a fogalmat, és meghatározza azt is, hogy milyen szófajú, illetve jelentésű szavak tartoznak a tárgykörébe: „Földrajzi köznévként az a főnév tekintendő, amely földrajzi fogalmat fejez ki, és a földfelszín kisebb-nagyobb darabját, természetes vagy mesterséges részletét jelöli” (1972: 250). Véleménye szerint egy tájat jellemezni tudunk kizárólag csak földrajzi köznevek használatával, úgy, hogy nem használunk egyetlen tulajdonnevet sem. Rámutat azonban arra is, hogy a földrajzi köznévként nem egyedileg határoz meg, s ezért biztos azonosítást nemigen tesz lehetővé.

ÁGOSTON MIHÁLY meghatározása a helynevekben való előfordulás felől közelít, vagyis szerinte „a földrajzi köznévként a földrajzi fogalmak fajtáját jelölő műszó, mely földrajzi nevek utótagjaként szokott szerepelni” (1984: 13). A „szokott” valószínűleg azt foglalja magában, hogy ez nem mindig van így, tehát nem kizárólagosan csak utótagként áll. Előfordulhat ugyanis az, hogy az utótag mellett az előtag is lehet földrajzi köznévként (*Sziget-domb*), de ez a lexéma a névről akár el is maradhat (*Bodonoskút > Bodonos*). Sőt arra is van példa, hogy tulajdonnévként válik köznévként (*Karszt > karszt*).

HOFFMANN ISTVÁN úgy látja, hogy „A hely fajtájának megjelölésére bármilyen, általánosabb vagy speciális jelentésű közszót felhasználhatunk. Ezeket gyűjtőnévvel földrajzi köznévként szokás nevezni” (1993: 47).

A fent említett néhány példából látható, hogy nem egyszerű a földrajzi köznevek fogalmát pontosan meghatározni, a pontos definíció helyett inkább csak szempontokat adhatunk ahhoz, hogy mit is lehet egyáltalán földrajzi köznévként tekinteni.

2. Víznevek, vízrajzi köznevek

A víznevek és vízrajzi köznevek vizsgálata helynévtörténeti szempontból azért fontos, mert földrajzi neveink legrégebb és legszívósabb rétegét éppen a víznevek, főként a nagy folyók nevei alkotják. A víznevek gyűjtésének és kutatásának igen nagy hagyománya van, s e témában megjelenő munkák sokszor a víznevek mellett a bennük lévő vízrajzi köznevekről is szót ejtenek.

SZABÓ T. ATTILA meghatározó munkája (A kalotaszegi helynévanyag vízrajzi szókincse, Kolozsvár, 1942) mellett többek között BENKŐ LORÁND (1970), KÁZMÉR MIKLÓS (1957), KÁLMÁN BÉLA (1967, 1989) és INCZEFI GÉZA (1970) is foglalkozott a víznevek és a vízrajzi köznevek tipizálásával, kategorizálásával. Értékes tanulmányok jelentek meg KÁLNÁSI ÁRPÁDTÓL (1988) és BÍRÓ FERENC TŐL is (1997).

E munkák közül itt csupán BÍRÓ FERENC és KÁLMÁN BÉLA egy-egy tanulmányába adok rövid betekintést, s ennek segítségével kijelölöm azokat a területeket, amelyeket dolgozatomban a továbbiakban majd részletesebben is taglal.

BÍRÓ FERENC (1997) a helynévalkotó vízrajzi közneveket vizsgálva a Körösök mentén felhívta a figyelmet arra, hogy bár gazdag a magyar víznevek tudományos feldolgozása, összes tájegységünk, településünk vízrajzi neveinek összegyűjtése és elemzése mindeközéig nem történt meg. Tanulmánya a vízrajzi köznevek csoportosítási lehetőségeire is mintát adhat. BÍRÓ ebben a dolgozatában – HOFFMANN ISTVÁN helynévvizsgálati modellje nyomán (1993) – a vízrajzi közneveknek szemantikai alapon két fő kategóriáját különíti el:

1. vizeket jelölő földrajzi köznevek
 - 1.1. folyóvízi köznevek (pl. *árok, ér, fok* stb.)
 - 1.2. állóvizeket jelölő köznevek (pl. *holtág, holtmeder, tó, vadvíz* stb.)
 - 1.3. vízrészecskék köznevei (pl. *buzgó, kacsaúsztató, meder* stb.)
 - 1.4. vízvételi helyek nevei (pl. *baromkút, gémeskút, juhkút* stb.)
2. vízkörnyéki helyeket jelölő köznevek
 - 2.1. vizet határoló szárazulatok köznevei (pl. *földhát, körgát, part* stb.)
 - 2.2. vízzel határolt szárazulatok köznevei (pl. *földhíd, porong, sziget, zug* stb.)
 - 2.3. mocsaras helyeket jelölő köznevek (pl. *laponya, mocsár, zsombék* stb.)

Az alkategóriákon belül is megállapít alcsoportokat a denotatív jelentéseik alapján. Emellett a névszerkezetben elfoglalt helyzetük szerinti felosztást is elkészíti. Az általa vizsgált köznevek hétféle variációban fordulhatnak elő a földrajzi nevekben: csak bővítményi részként, előtagként (pl. *élővíz, folyó*); mind bővítményi-, mind alaprészként (pl. *ág, árok*); bővítményi részként és egyrészes nevet alkotva önállóan (pl. *csurgó, tűzkút*); alaprészként és egyrészes névként (pl. *főcsatorna, holtág*); csak alaprészként (pl. *erek, holtkanyar*); csupán egyrészes nevet formálva (pl. *főkanális, határárok*); mind a háromféle helyzetben (pl. *ásás, fok, folyás*).

Tanulmányában az etimológiai rétegződés nem kap szerepet, ami – lévén a dolgozat modern kori vízneveket vizsgál – valójában érthető is. Azt azonban, hogy a vízrajzi közneveink vizsgálatának ez is egyik lényeges szempontja lehet, a következő munka jól szemlélteti.

KÁLMÁN BÉLA (1967) az ómagyar kor vízrajzi köznevei között sok 'folyóvíz' jelentésű szót talált. Ezeket etimológiailag is megvizsgálta. E szempontból is sokféle lexémával számolhatunk. Finnugor eredetű az *ág, aszó, ér, fok, jó, ügy, víz, völgy*; török az *árok* és a *sár*; magyar képzés török eredetű szóból az *örém*; szláv a *patak*; ismeretlen eredetű a *séd*, és bizonytalan eredetű töből magyar képzés az *ásvány*.

KÁLMÁN e tanulmánya további két szempontból is lényeges munka. Egyrészt a vízrajzi köznevek produktivitásának vizsgálatára is ráirányítja a figyelmet. Az itt felsorolt földrajzi köznevek ugyanis már az ómagyar korban produktívak voltak. Van azonban néhány olyan 'folyóvíz' jelentésű szavunk, amely ma már egyáltalán nem játszik szerepet a névalkotásban (pl. *aszó, jó, csergeteg, ügy*). Ezzel szemben a *folyó* szó éppen hogy csak feltűnik az ómagyar korban. KÁLMÁN azt írja, hogy az e fogalmi körbe tartozó szóállomány cserélődése, változása természetes folyamat: mindig újabb és újabb topográfiai terminusok keletkeznek, és ezzel párhuzamosan a szükségtelenné váltak folyamatosan kiesnek a rendszerből. Csak az utóbbi kétszáz évben válhatott névalkotóvá például a *kanális, oldalág, szívóág* és az *ág* egyéb összetételei.

A produktivitas tanulmányozása mellett a földrajzi köznevek vizsgálatának másik fontos aspektusa a szóföldrajz. KÁLMÁN BÉLA a fent említett munkájában szóföldrajzi szempontból is megvizsgálta az adott lexémákat. Bár anyaga forrásai

szűkössége miatt – saját bevallása szerint – igen egyenetlen, mégis megpróbálta felvázolni az egyes vízrajzi köznevek területi viszonyait. Kutatásai a következő eredményt hozták: az egyes vízrajzi köznevek előfordulása a magyar nyelvterületen meglehetősen egyenlőtlen. Szóföldrajzi szempontból a *patak* igen gyakori az északi megyékben. Ezzel szemben az *ér* az alföldi megyékre jellemző. Úgy tűnik, hogy a lassú folyású, alsószakasz jellegű kisebb folyóvizeket inkább az *ér*, a felső- és középszakasz jellegűeket inkább a *patak* néven nevezték őseink, bár ebben a földrajzi jelleg mellett a nyelvjárási megoszlás is szerepet játszhatott. A *fok* a déli vidékekre jellemző. A *sár* ritkán, de egyenletesen elosztva helyezkedik el az egykori Magyarország nyugati és középső részein. A *víz* nagyjából ugyanott és ugyanúgy szétszórva fordul elő. Az *örém* a nagy folyók (Duna, Tisza) mellékén gyakori. Az *ág* a Duna felső szakaszán a leggyakoribb, másutt csak szórványos. Az *aszó* és az *ügy* teljesen szétszórtan található. A legritkábban előforduló vizet jelölő szavak a *séd* és a *jó* (1967: 345–348).

KÁLMÁN vizsgálatai mellett fontos megemlíteni GYÖRFFY ERZSÉBET azon tanulmányát, amely a Helynévtörténeti tanulmányok 3. (2008) kötetében jelent meg. Ebben az *ér*, *sár* és *víz* vízrajzi köznevet mutatja be sokféle szempontból. KÁLMÁN és GYÖRFFY vizsgálatai mintaként szolgálhatnak bármilyen szókinccstörténeti vizsgálathoz, úgy, ahogyan nekem is mintát adtak a 'folyóvíz' jelentésű földrajzi köznevek vizsgálatához.

3. A 'folyóvíz' jelentésű földrajzi köznevek jelentéstani vizsgálata

Egy adott lexéma minden részletre kiterjedő vizsgálatához mindenképp a jelentés megadása szükséges. Bizonyos – általam is vizsgált – lexémák jelentésének meghatározása nehézséget okozott a kutatóknak, sokan sokféle véleményt felvetettek a jelentésüket illetően. A jelentés-meghatározás bizonytalanságának számos oka lehet. A jelentéstani vizsgálatok esetében gyakran tévútra vezethet a téves etimológiai származtatás, melyet NYÍRI ANTAL tanulmánya (1978: 163–75) az *aszó*-val kapcsolatban kiválóan bemutat. Így mielőtt, illetőleg miközben egy-egy lexéma jelentését megpróbálnánk megadni, a szó etimológiai jellemzőit is igyekeznünk kell feltérképezni, a rokon nyelvi megfelelőket, valamint azok jelentéseit a lehető

legpontosabban kimutatni. A jelentés-meghatározáshoz támpontot nyújthatnak az oklevelek helynevei előtt szereplő latin fajtajelölő szavak is.

A 'folyóvíz' jelentésű lexémák jelentéstani vizsgálata során véleményem szerint érdemes a lexémákat abból a szempontból rendszerezni, hogy melyik jelöl valóban csak folyóvizet, és melyik az, aminek szélesebb a jelentésmezeje, és nem csupán folyóvizet, hanem más helyfajta is jelölhet. Ha ebből a nézőpontból közelítünk, akkor azt látjuk, hogy a 'folyóvíz' jelentésű lexémáink közül csak a *jó* és a *csermely* vonatkoznak ténylegesen kizárólag folyóvizekre, a többi lexéma (*aszó, ér, fok, sár, séd, ügy, víz*) jelentésmezeje sokkal szélesebb, igen gyakran például nemcsak folyó-, hanem állóvízre is utalhatnak, vagy esetleg 'völgy' jelentésük is kimutatható. Talán a *jó* és a *csermely* földrajzi közneveink szűk jelentésmezejével is magyarázható, hogy a mai nyelvjárásokban már egyik lexémánk sem produktív, a helynévadásban a szélesebb jelentésmezővel rendelkező lexémák használatosak.

A „jelentéskeveredés” (vagy mondhatjuk úgy is: poliszémia) szinte minden általam vizsgált földrajzi köznévből megfigyelhető. Legszembetűnőbb talán az *ér* vízrajzi köznévként jelentésének sokrétűsége. Ennek oka, hogy a kutatók egy általános érvényű jelentésen túl árnyalati különbségek megadására törekedtek, s jórészt az általuk vizsgált földrajzi területeken használt jelentésben értelmezik a lexémát. Így lehetséges, hogy Tizsaszőlősen FEKETE PÉTER vizsgálatai szerint az *ér* állóvizet jelöl (vö. 1991: 168), míg BÍRÓ FERENC a Körösök vidékének helynévalkotó közneveit vizsgálva az *ér* 'vízfolyás' jelentését hangsúlyozza (vö. 1997: 97).

Problémát okozhat annak eldöntése is, hogy egy-egy vízrajzi köznévként mely jelentése az elsődleges. Az *aszó* esetében a szakirodalomban az egyik legtöbb vitát felvető kérdés az, hogy a 'völgy' vagy a 'patak, ki-kiszáradó patakmeder' jelentést tekinthetjük-e elsődlegesnek, eddig ugyanis minden kétséget kizáróan egyiket sem sikerült bizonyítani. Az általam végzett vizsgálatok alapján úgy gondolom, a két jelentést nem is célszerű elválasztani egymástól.

A *fok* lexéma ugyancsak arra lehet példa, hogy egy-egy szó esetében a jelentések bár gyakran sokfélék, egymásnak mégsem ellentmondóak. Ennek magyarázata a *fok* funkciójában keresendő, abban tudniillik, hogy a *fok*-ok szerepe

minden esetben a vízelvezetés volt, így jelentésének meghatározásaiban e funkció mindig helyet kap.

Az egyes lexémák jelentésfejlődésének részletes bemutatását a szótörténeti egységben teszem meg.

4. A 'folyóvíz' jelentésű földrajzi köznevek etimológiai vizsgálatának tanulságai

A lexémák etimológiai vizsgálatának elsődleges célja a közvetlen nyelvi előzmény, jövevényelemek esetén az átadó nyelvi forma megtalálása. Ennek legalapvetőbb szakirodalmi forrásai etimológiai szótáraink, vagyis a TESz., az EWUng., valamint a MSzFgrE. lehetnek. KÁLMÁN BÉLA a már említett tanulmányában (1967) is állást foglalt az összes folyóvízre utaló lexémák származását illetően, míg más kutatók inkább csupán egy-egy lexéma származásával kapcsolatban fejtik ki elképzeléseiket.

Az etimológiai meghatározásnál két nagy kategóriába oszthatjuk szavainkat: egyesek a magyar nyelv ősi szókészletébe tartoznak, míg mások átvett szavak. Idegen nyelvből a magyar nyelvbe került lexémák a *csermely* és *sár*. A *csermely* szavunk minden bizonnyal valamely szláv nyelvből (valószínűleg a szlovákból) kerülhetett be a magyarba, míg a *sár* valószínűleg török nyelvből való átvétel. A többi vízrajzi lexémánk ősi örökségnek tekinthető. Ennek igazolására a nyelvtörténetírás rokon nyelvi példákat igyekszik felhozni. Uráli ősiségű a *jó* és a *víz*, finnugor kori az *ér*, ugor kori a *fok*. Az ugor ősiségű *aszik* igéből az ősmagyar kor során jött létre a folyamatos melléknévi igenévi *aszó* (< *ászáy*), amely később főnevesült. Vitatott eredetű az *ügy*, valamint a *séd*, ám valószínűleg mindkettő ősi örökségnek tekinthető.

Az etimológiai meghatározásnál segíthet a jelentés pontos megadása, valamint a javasolt idegen nyelvekbeli megfelelők kimutatása. Ez utóbbi fontosságára példa az *ügy* lexéma. WICHMANN GYÖRGY egy tanulmányában (1927) az *ügy*-et kapcsolatba hozza egy zürjén alakkal. Az egyeztetést – a hangtani magyarázat esetlegességén kívül – főként az teszi kérdéssé, hogy a magyar szónak csak egyetlen nyelvben van javasolt megfelelője, s hogy a zürjén szó a votjákban sincs kimutatva, tehát még az őspéri korig sem vezethető vissza.

A szószármaztatás szempontjából érdemes azt is megvizsgálni, hogy hangtanilag egy-egy lexéma melyik javasolt megfelelőjéből lehet a mai magyar formát magyarázni. A már említett *ügy* zürjén *zylk* alakkal való összevetése és abból való magyarázata etimológiailag és hangtanilag egyaránt problémás.

5. A 'folyóvíz' jelentésű földrajzi köznevek hangtani vizsgálatának fő szempontjai

Egy-egy lexéma hangtani változásának, alakulásának bemutatásához elengedhetetlen az adott szó etimológiai vizsgálata, az alapalak kikövetkeztetése.

A hangtani változások esetében nem mindig érdemes fejlődési vonalat felrajzolni, ugyanis gyakran a változások egy lexémán belül egyidejűleg következtek be. A szakirodalomban sem mindig találtam pontos kronológiai meghatározást egy-egy lexémán belüli hangtani módosulásokkal kapcsolatban. Kivételt képeznek ez alól az *ügy* és a *víz* szavaink. Ezen földrajzi közneveink ugyanis azt példázzák, hogy bizonyos hangtani változások fejlődési vonala felrajzolható, s ezen fejlődési vonalak akár el is ágazhatnak, így egy kiindulási formából (**βete*) különböző hangváltozási folyamatok során többféle alak jöhet létre : a finnugor hangzóközi *-t-* az ősmagyarban zöngésedett, *-d-vé* alakult, s a *-d* két irányban fejlődhetett tovább a magyar nyelvben: palatalizáció, majd affrikáció útján *dzs'* > *gy-vé* alakult (ezt tételezhetjük föl az *ügy* esetében), spirantizációval pedig *-z-vé* vált, és ez a változás teremthette meg a *víz* alakot.

A hangtani jelenségek valószínűsítésében fontos szerepe van az analógiának. Az *ér* lexéma esetében a **šer3* vagy **šär3* alapalakból létrejövő *ér* forma szabályos hangtani változások eredménye (a szókezdő **š*, valamint a szóvégi magánhangzó eltűnése hívta életre), amely változásokra további példákat bőséggel találhatunk nyelvünk szóállományában (pl. szóeleji **š* eltűnése az *egér*, *epe* szavainkban). A szókezdetet érintő hangváltozás az ugor korban kezdődhetett, míg a szóvégi magánhangzó eltűnése az ősmagyar kor második felében indult meg, s a korai ómagyar korban fejeződött be.

A hangtani változások pontos és tökéletes magyarázata nem mindig elegendő ahhoz, hogy az általunk kikövetkeztetett alapalak helyességéről megbizonyosodjunk.

A *csermely* (korábbi alakváltozata *Csermelye*) lexémánk a szlovén *Črmlja* pataknevből ugyanis hangtanilag jól magyarázható (szókezdő mássalhangzó-torlódás feloldása, majd hangrendi kiegyenlítődé), ám bizonytalanná teszi a szlovénből való átvételt az a körülmény, hogy a szlovén pataknev nagy távolságban feketett a magyar paktól, így a szó átvételének módja nyelvföldrajzi tényezők miatt kérdésessé válik.

Az *aszó* földrajzi köznévi esetében az *aszó* ~ *aszú* változatok hangtani és jelentéstani probléma együttesét vetik fel. Mindkét alak az *aszik* ige folyamatos melléknévi igenévi származéka, s az *aszó* főnevesülésen is keresztülment. A helynévi adatok azt mutatják, hogy míg az *aszú* az esetek többségében jelzőként áll a helynevekben, az *aszó* földrajzi köznévként azok utótagjaként szerepel.

Egy-egy lexéma jelentésének elhomályosulása nemcsak az adott lexéma, hanem a lexémát tartalmazó helynevek hangalakjának és struktúrájának módosulásának is eredményezheti. A *jó* 'folyóvíz' jelentésű földrajzi köznévi elhomályosulásának következtében a vele alakult összetett helynevek morfológiai összetettségének a tudata a névhasználók számára megszűnt, ez magyarázza azt, hogy a korábbi *Hév-jó*, *Berek-jó* alakokból *Hájó* ~ *Hejő*, *Berettyó* formák jöttek létre. Ezt a folyamatot az *aszó* esetében ugyancsak megfigyelhetjük, ugyanis a *Berekszó* (< *Berek-aszó*), *Szikszo* (< *Szék/Szik-aszó*) helyneveink szintén deetimologizációval jöttek létre.

6. A 'folyóvíz' jelentésű földrajzi köznevek produktivitása és helynevekben való előfordulása

A lexémák produktivitását több szempontból vizsgálhatjuk. Az én vizsgálatom a 'folyóvíz' jelentésű földrajzi köznevek ómagyar kori előfordulási gyakoriságának összehasonlítására irányul. E dolgozat keretei között ugyanis nem célozom egy-egy lexéma produktívitasának teljes körű vizsgálatát az ómagyar kortól napjainkig. Ehhez kiterjesztett vizsgálatok szükségesek, s a különböző nyelvtörténeti korokon belüli további korszakhatárok megállapítása, mert ebben az esetben nemcsak az ómagyar kori helynevek vizsgálata, hanem a későbbi korokra irányuló vizsgálatok is fontosak lennének.

A produktivitas-vizsgalatokkal kapcsolatban ovatossagra int az a korulmeny is, hogy az altalam hasznalt omagyar kori adatallomany sem teljes. Megis ugy gondolom, hogy ekkora adatmennyiseg mar elegendő ahhoz, hogy olyan következtetéseket vonjuk le, amelyeknek az esetleges későbbi eredmények sem mondanak ellent.

HOFFMANN ISTVÁN a 'folyóvíz' jelentésű földrajzi közneveink közül a *patak*-ot vette szemügyre, s megállapította, hogy a *patak* a leggyakrabban használt 'folyóvíz' jelentésű lexémánk az ómagyar korból. A *patak* adatai, helynevekben való előfordulása kétségtelenül ezt bizonyítja (vö. 2003: 664). KÁLMÁN BÉLA az egyes víznevek előfordulását tekintve a következőket állapítja meg: a *patak* után következnek gyakorisági sorrendben az *ér*, *fok*, *sár*, *víz*, *séd*, *jó*, *aszó*, *ügy* (vö. 1967: 345). GYÖRFFY ERZSÉBET szerint a *patak* után legnagyobb számban használt 'folyóvíz' jelentésű földrajzi köznévi az *ér*, míg a harmadik leggyakrabban használt lexéma a *víz* (vö. 2008: 122, 127). KÁLMÁN és GYÖRFFY egyaránt csak vízneveket vizsgáltak az ómagyar korban, vizsgálatuk mégis más-más eredményt hozott a *víz*-zel kapcsolatban. Ennek magyarázata bizonyára a rendelkezésükre álló névkorpusz különbözőségében keresendő.

A saját névállományomból leszűrt tanulságok egybevetethők a fent említett kutatók eredményeivel, ám fontosnak tartom ismét kiemelni, hogy nemcsak folyóvíznevekben vizsgáltam az adott lexémákat, hanem minden egyes helynévben, amelyben valamilyen formában azok megjelentek.² A vizsgált lexémák előfordulási gyakoriságának sorrendje így a következőképpen alakult: *ér*, *sár*, *aszó*, *víz*, *fok*, *jó*, *séd*, *ügy*, *csermely*.³

NEMES MAGDOLNA doktori disszertációjának (2005) szótár része, valamint a SZT. szócikkei alapján megállapíthatjuk, hogy az *aszó*, az *ér*, a *fok*, a *sár*, a *séd* és a *víz* lexémák mai nyelvjárásaink szókincsében és helyneveiben egyaránt megtalálhatóak, a *csermely*, a *jó* és az *ügy* azonban mára kihaltak, helynévként nem produktívak.

A produktivitas vizsgálata szorosán összefügg a lexémák helynevekben való előfordulásának feltérképezésével. A vizsgált 'folyóvíz' jelentésű földrajzi köznevek

² Az egyes lexémák előfordulási gyakoriságának vizsgálatánál eltekintettem az alakváltozatoktól, illetve szinonim névformáktól, amennyiben azok az eredeti névformával azonos helyekre vonatkoztak.

³ Az egyes lexémák helynevekben való előfordulásának számadatait a térképmellékletben közlöm.

helynevekbeli előfordulásáról az alábbiakat mondhatjuk el. Alapalakban a *jó*, az *ügy*, valamint a *víz* kivételével mindegyik alkothat önállóan helynevet. Helynév- vagy egyéb jellegű képzővel (-*d*, -*i*, -*s*) állhat egyrészes helynévként az *aszó* (*Aszós* ~ *Aszus*), *ér* (*Érd*, *Éri*), *jó* (*Jód*), a *sár* (*Sárd*, *Sári*, *Sáros*), *séd* (*Sédi*). Helynevek előtagjaként, vagy annak egyik névelemeként alapalakban vagy képzős formában az *aszó* (*Aszó-fő*), az *ér* (*Ér-hát*, *Érszék*), a *fok* (*Foktalan pataka*), a *jó* (*Két-jó köze*) a *séd* (*Séd-tő-aszó*) és a *víz* (*Hévíz-fő*) egyaránt megtalálható. Leggyakrabban azonban – a *csermely* kivételével – a helynevek utótagjában fordulnak elő az említett vízrajzi köznevek alapalakban vagy birtokos személyjeles formában (pl. *Német-aszó*, *Fazék-ér*, *Kökény ere*, *Let-fok*, *Fozár foka*, *Sójó* ~ *Sajó*, *Nagy-sár*, *Ördög sara*, *Hideg-séd*, *Mitár sédje*, *Fekete-ügy*, *Széles-víz*, *Ida vize*).⁴ Az egyes lexémák helynevekbeli előfordulásáról bővebben a szócikkekben írok.

7. A szóföldrajzi vizsgálatok tanulságai

A nyelvészeti (elsősorban nyelvtörténeti, nyelvjárás-történeti, névtani) kutatások egyik általános és régóta alkalmazott, sokrétűen használható módszere a szóföldrajz, amely a szókincs elemeinek területi tagolódását mutatja be általában élőnyelvi gyűjtés alapján (vö. TÓTH V. 2001b: 221). Földrajzi nevek azonban az ómagyar kortól is nagy számban állnak rendelkezésünkre, így szóföldrajzi vizsgálatokat e korban is érdemes végezni. Az ómagyar kori szóföldrajzi vizsgálatokhoz elsősorban a GYÖRFFY GYÖRGY által szerkesztett *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* c. munka adatállományát használtam fel. E mű négy kötetben 39 vármegyének – az ország mintegy kétharmadának – a helyneveit mutatja be. A *Korai magyar helynévszótár* 1., valamint a *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból* 2. kötete feldolgozza, kiegészíti GYÖRFFY művének első két kötetét. Bár az ország mintegy egyharmadának adatai még nem kerültek feldolgozásra, érdemes az eddigi adatállomány alapján elvégezni a szóföldrajzi vizsgálatokat, noha annak eredményei a további kutatások fényében nyilvánvalóan módosulhatnak.

⁴ További példák a mellékletben találhatóak.

A vizsgált lexémák szóföldrajzi előfordulásának számszerű adatait a térképmelléletek tartalmazzák, így ennek elősorolásától itt eltekintek. A számadatok fényében azt állapíthatjuk meg, hogy az egyes 'folyóvíz' jelentésű földrajzi köznevek használata az ország mely területére jellemző elsősorban, hol található meg elvéve, kis számban, és hol találhatunk esetleges sűrűsödési pontokat.

A helynévi adatok alapján KÁLMÁN BÉLA is elvégezte a 'folyóvíz' jelentésű lexémáink szóföldrajzi vizsgálatát (1967: 344–50). Mint ahogy említettem, ő csak folyóvízneveket vizsgált, én pedig vizsgálatomat nemcsak a folyóvíznevekre terjesztettem ki, ám egyéb hasonló jellegű kutatások hiányában szükségesnek tartottam vizsgálati eredményeink összevetését, s ezt az egyes lexémákat feldolgozó szócikkekben részletesen meg is tettem. Az összevetésben segítséget nyújtott GYÖRFFY ERZSÉBET *ér, sár, víz* lexémáinkat feldolgozó tanulmánya is (2008: 121–33).

A szóföldrajzi vizsgálataim a következő eredményeket hozták. A *csermely* önállóan helynevet alkotva az ország egyetlen pontján, Abaúj vármegyében fordul elő. A *séd*, valamint az *ügy* használata elszórtan az ország egész területén jellemző. A *jó* elterjedése csak az ország északi, észak-keleti és erdélyi részeire lokalizálható. Ezzel szemben a *sár* a nyelvterület északi, észak-nyugati, középső és dél-nyugati részén gyakori, ám elvéve az ország minden területén előfordulhat (pl. Biharban nagy számú adatot találunk a többi keleti megye adataihoz képest). Az *ér*, valamint a *fok* a legnagyobb folyóink (Duna, Tisza, Maros) mellett elhelyezkedő vármegyékben található meg nagy sűrűséggel. Az *aszó* és a *víz* szétszórtan az ország egész területére jellemző, ám mindkét lexéma kiemelkedően magas számban jelentkezik Közép-Észak-Magyarország helyneveiben.

II. A 'folyóvíz' jelentésű földrajzi köznevek szótörténeti jellemzése

1. *Aszó*

Az *aszó* lexémánk első adatát a TA. tartalmazza, 1055: *Nogu azah fehe rea* [nogyu ászáy feyé rěá] (TESz.). E szerkezet értelmezése HOFFMANN ISTVÁN szerint: *Nagy-aszó + fejére* (2007: 45).

1. Jelentését tekintve az *aszó* az egyik legtöbb vitát felvető lexéma a vízrajzi köznevek között. NYÍRI ANTAL az *aszó*-ról szóló szófejtési kísérleteket mutatja be egy 1978-as tanulmányában, amely összegző és iránymutató jellegű. A szakirodalom alapvetően kétfajta jelentést ad meg az *aszó*-val kapcsolatban: 1. 'völgy', 2. 'patak', 'ki-kiszáradó patakmeder' (NYÍRI 1978: 171). A valódi vita arról folyt, illetve folyik, hogy melyik jelentés az elsődleges. NYÍRI a probléma megoldására a Nyelvőr egyik székelyföldi közlését említi. E szerint az *aszó* 'olyan völgy, amelyben esős időszakban és tavaszi olvadáskor kisebb patak folyik, máskor azonban száraz' (vö. 1978: 167). Az értelmezéshez talán segítséget nyújthat három olyan helynév – amennyiben az olvasatom és értelmezésem helyes –, amelyek tanúsága szerint más 'folyóvíz' jelentésű földrajzi köznévi is válhat metonimikus névadással 'patakvölgy' jelentésűvé: 1229/550: *per vallem nomine Er* (Gy. 3: 367), 1264: *vallem que Her vocatur* (Gy. 4: 419), 1311: *Er*, *vall.* (Gy. 2: 323, 423). Persze ebből a három, Kolozs, Nyitra és Fejér vármegyei adatból messzemenő következtetéseket nem érdemes és nem is szabad levonni az *aszó*-ra vonatkozóan, de ezen adatok szerint nem elképzelhetetlen, hogy a völgy vehette a paktól, illetve folyóvíztől a nevét. A helynevekben egyébként mindkét jelentésében előfordul az *aszó*. Vízet jelöl például a következő helynevekben: 1265: *Huzzyozov, Zarazozov* (Gy. 3: 41), patakvölgyet a 1256: *Nemuthozov, Surkozov* helynevekben (Gy. 3: 42, 108). A szóhasználói tudatban ráadásul a 'patak' és a 'patakvölgy' jelentés teljesen természetesen össze is mosódik, hiszen közöttük szoros kapcsolat van: a patak az általa kivájt völgyben folyik.

2. Az *aszó* etimológiáját illetően a szakirodalom számos elképzelést felvetett, ám hangtanilag, jelentésstanilag és etimológiailag is csak egy vélemény fogadható el, amely szerint az *aszó* az *aszik* ige folyamatos melléknévi igenevének

főnevesült változata. HOFFMANN ISTVÁN úgy gondolja, elképzelhető, hogy az *aszó* lexéma igenévi eredete és az *aszik* 'elszárad' igével való etimológiai kapcsolata már az ómagyar korban elhomályosulhatott, s ezzel összefüggésben az *aszó* utótagú helynevek lexikális szerkezete gyakran elveszítette áttetszőségét, mint például (Balaton)Szárszó névben: 1229: *Zarazozou* [*szárazaszó*] > 1404: *Zarzo* [*szárszó*] (vö: 2006: 46). Deetimologizációra példa a *Szikszo* (1248/402/483: riv. *Zekzow*, Gy. 3: 39, 133, 136) helynevünk is: *Szék/szik* + *aszó* > *Szikszo*.

3. Hangtani változásait tekintve tehát az *aszó* a fentebb említett *aszik* igéből származik, a TESz. szerint ősi örökség az ugor korból. Az ugor alapnyelvi alak **sšsš*- lehetett. Az *ászáy* igenévi formából a *γ* vokalizációjával, majd a szóvégi diftongus monoftongizációjával jöhetett létre az *aszó* ~ *aszú* forma: *ászáy* > *ászáu* > *ászou* > *aszó* ~ *aszú*.

4. Produktivitását és a helynevekben való előfordulását tekintve az *aszó* az általam áttekintett névállományban 67 helynév alkotójaként található meg, és legtöbbször helynevek utótagjaként áll: 1256: vallem *Nemuthozov* (Gy. 3: 42, 108), 1295: *Medyuoizou* (Gy. 3: 70) stb. Az *aszó* érdekessége, hogy az általam vizsgált 'folyóvíz' jelentésű földrajzi köznevekkel ellentétben ritkán alkot önállóan helynevet. Az adatbázisomban hat helynevet találtam, ami a pusztai földrajzi köznévi *Aszó* nevet viseli: 1341: *Azow* (KMHsz. 1: 38, Abaúj vm.), 1313/339: ad 1 vallem *Ozou* vocatam (Gy. 1: 441, Bars vm.), [+1077–95]>+158//403/PR.: *Ozov* (KMHsz. 1: 38, Bodrog vm.), 1277: *Ozov* (Gy. 2: 358, Fejér vm.); 1268/347: *Ozu* (Gy. 3: 408, Komárom vm.), 1325/380/470: ad vallem *Azou* (Gy. 4: 660, Pilis).

Az *aszó* lexémát tartalmazó helynevek olvasata és az *aszó* lexéma azonosítása sok esetben nehézséget okoz, ugyanis sokszor nehezen dönthető el, hogy az *aszó* ~ *aszú* 'kiszáradó' jelentésű folyamatos melléknévi alakkal vagy a főnevesült változatával van-e dolgunk. Amennyiben nem egyrészes helynévként – önállóan vagy helynévképzővel kiegészülve –, illetve nem kétrészes helynevek utótagjaként, hanem előtagként áll az *aszú*, úgy az adott helynév jelzőjének tekintem, s ezen helyneveket itt nem vizsgálom.⁵ Abban az esetben, ha a *fő* ~ *feje* 'forrása, a kérdéses

⁵ Nem foglalkozom ennek fényében például a következő helynevekkel: *Aszúág*, *Aszúág(y)*, *Aszúág(y) pataka*, *Aszú-bérc*, *Aszú-patak*, *Aszú-patak-tő*, *Aszú-Szartos*, *Aszú-völgy*, *Aszú völgye*.

hely valamely része' jelentésű földrajzi köznévi csatlakozik az *aszó* előtaghoz, természetesen az előtagként álló *aszó*-t helynévnek tekintem, pl.: [1077-95]/+158/323/403: *Ozowfe* (Gy. 4: 115), +1015/+158//403/PR.: *Azaufey* (KMHsz. 1: 38).

5. Szóföldrajzi megoszlását tekintve a nyugati országrészben elvétve található meg az *aszó*: Moson vármegyéből 1, Győr vármegyéből 2, Barsból 1, Komáromból 3, Esztergomból 1, Hontból 1, Nyitrából 1, Pilisből 2, Fejérből 5 adattal rendelkezünk. Az ország északi részéből számos adatunk van az *aszó*-ra vonatkozóan: Heves (17), Gömör (7), Abaúj (7), Borsod (1). A déli részen is előfordul elvétve a földrajzi köznévi helynévalkotóként. Erről tanúskodik a Baranya vármegyei 3, a Bodrog vármegyei 2, valamint Arad vármegyei 2 helynév. Az ország keleti részében főként Biharban találunk nagy számú adatot (7), Bereg, Doboka, Kraszna, valamint Kükküllő vármegyékből 1-1 adatunk van.

Ezen helynevek alapján KÁLMÁN BÉLA megállapításával, miszerint az *aszó* szétszórtan helyezkedik el az országban (1967: 348), megint csak részben érthetnek egyet. Mert a szóföldrajzi megoszlás valóban azt mutatja, hogy az egész ország területén előfordult helynévalkotóként az *aszó* lexéma, de KÁLMÁN arról nem ír, hogy az északi országrészben kiemelkedően magas a száma. Adódik ez nyilvánvalóan e terület földrajzi adottságaiból, hiszen az említett vármegyék az ország hegyekben, völgyekben, (folyó)vizekben gazdag területei voltak természetesen az ómagyar kor időszakában is.

2. *Csermely*

A *csermely* szavunk az egyike a legtöbb kérdést felvető vízrajzi közneveinknek. Első helynévi adataink a *csermely*-re vonatkozóan a 13. századból valók: 1261: *Chermele*, 1297: *Chermula* (KMHsz. 1: 76).

1. A *csermely* jelentését illetően a nyelvészeti szakirodalom viszonylag szegényes. A MTSz. nem tartalmaz *csermely* címszót. Az ÚMTsz. igen, de vízrajzi köznévként nem definiálja. A TESz. szerint a *csermely* jelentése: 'ér, patak; Bächlein'. A 'patakocska, kis patak' jelentést adja meg az EWUng. is. A CzF. szűkíti a jelentését: 'csörgedező kis patak, különösen hegyi patak' értelemben használatos

szerinte e földrajzi köznévv. A lexéma mai nyelvi jelentésére vonatkozóan a legpontosabb és legegységelműbb az ÉrtSz. – a szó szemantikai mezejét viszonyításként felhasználó – meghatározása: 'az érnél nagyobb, a pataknál kisebb, időnként esetleg ki is apadó folyóvíz'. A jelentésbeli bizonytalanságok háttérben minden bizonnyal etimológiai tényezők állhatnak.

2. A *csermely* etimológiájára vonatkozóan többféle elképzelés létezik. A TESz. kizárja, hogy a *csereg*, *csergedez* igék tövéből származna e földrajzi köznévvünk, és ezzel együtt finnugor egyeztetését is elveti.

A szakirodalom egy része (pl. FNESz., EWUng., TESz., SzófSz.) felveti annak a lehetőségét, hogy e köznévv tulajdonnévi eredetű. Az EWUng. szerint valószínűleg tudatos szóalkotás eredménye. A *Csermely* (korábbi alakváltozata *Csermelye*) tulajdonnévv jelölte ugyanis a Kassánál jobb felől a Hernádba ömlő patakot (KMHsz. 1: 76). Az EWUng. és a FNESz. szerint az elsődleges *Csermelye* névalak bizonyára szláv eredetű. A szlovén nyelvben ugyanis található *Črmlja* helynévv (pataknev), melynek ósszláv töve: *črmlъ 'féreg; vörös szín'. TÓTH VALÉRIA is felveti ennek a lehetőségét, szerinte az ósszláv szó jelentése: 'vörös festéket szolgáltató pajzstetű; vörös szín'. Így a névv a köves meder elszíneződésével lehet kapcsolatban (2001a: 38).

Mások (pl. SzófSz.) a néppnyelvi *csermelye*, alakváltozata *csormolya*, *csörmöly* stb. 'melampyrum arvense' [bíborvörös virágú gyomnövény (FNESz.)] növény nevével azonosítják, s ezt a tót *čermel* ('melampyrum arvense') szóból származtatják. E szláv eredetű növénynévv etimológiailag ugyancsak a fentebb említett ósszláv főnévvvel tartozik össze. Ha ezt a felvetést fogadjuk el, akkor a *Csermely* magyar névadás eredménye, s a növénynévből alakult helyneveink közé tartozik (vö. TÓTH V. 2001a: 38).

A szlovák nyelvben is létezik *Črml'* 'Csermely' helynévv, amely azonban a már megrövidült pataknevünk szlovákosított változata – írja a FNESz.

A *Csermely* pataknev régebbi alakváltozatát (*Csermelye*) valószínűleg Szenczi Molnár Albert tette meg közzsövvá, s ezt Baróti Szabó Dávid rövidíthette meg *csermely*-lyé. Az irodalmi nyelvben a *csermely* főképpen Kazinczy révén terjedt el. Az általam vizsgált adatok is alátámasztják a TESz. ezen felvetését, ugyanis a *csermely* közzsövként csak a 18. századtól adatható. TÓTH VALÉRIA – KISS LAJOS

nyomán – a következőket állapítja meg: „a pataknevbe a víz csörgedezésének képzetét érthették bele, és köznevet alakítottak belőle: *csermely* < *csermelye* 'forrásból táplálkozó kis vízfolyás; ér, patak' jelentéssel” (2001a: 39). A *Csermely* pataknev közszói felhasználásának ötletét támogathatta még a nyelvújítók által felelevenített *csërgeteg*, *csörgeteg* 'csörgő vízű patak' is (TESz.), melynek ómagyar kori előfordulására lásd: 1320: *Fizieschergeteg* (KMHsz 1: 76). Az EWUng. és a TESz. szerint a *csermeteg* a *csermely* és a *csergeteg* kontaminációjából alakult ki.

3. Hangalaki fejlődését tekintve a szakirodalom megosztott. A 19. században HALÁSZ IGNÁCZ a *-ly* végű szavak vizsgálatakor – saját bevallása szerint is merészen – még a szó finnugor egyeztetését feltételezve a *csereg*, *csergedez*-beli *cser-* alapigének *m* momentán képzős alakjából való továbbképzésnek tekinti (1879: 346.). A TESz. azonban kizárja a finnugor egyeztetést.

A FNESz. és az EWUng. által említett *Črmlja* helynévből hangtanilag jól magyarázható a magyar *csermely* szó: a szókezdő mássalhangzó-torlódás feloldása, majd hangrendi kiegyenlítődésként útján jött létre. Ez a feltevés azonban véleményem szerint bizonytalan. A hangtani változások magyarázata ugyan tökéletes, ám nem világít rá arra, hogyan motiválja a szlovén helynév a magyar névadást. A két patak közötti földrajzi távolság miatt ugyanis nem képzelhető el, hogy a két név közvetlenül kapcsolódna egymáshoz.

Legvalószínűbb tehát, hogy a tót *čermel* növénynévből származik, és ez esetben – mint ahogy fentebb említettem –, a *Csermely* ~ *Csermelye* a növénynévből alakult helyneveink közé sorolandó.

4. Produktivitás szempontjából megállapíthatjuk, hogy a *csermely* földrajzi köznevünk egészen a 18. századig csak helynévként, ezt követően azonban kizárólag földrajzi köznévként élt tovább. A mai nyelvben való előfordulását vizsgálva az ÚMTsz. nem említi a *csermely*-t, és NEMES MAGDOLNA doktori disszertációjának szótárában sem találunk adatot a *csermely*-re vonatkozóan, ami azt bizonyítja, hogy a mai magyar nyelvjáráásokban már nemigen lehet produktív ez a szó.

3. Ér

Az *ér* lexémával legutóbb részletesen foglalkozott GYÖRFFY ERZSÉBET. Vizsgálatai szerint a *patak* után az *ér* a legnagyobb számban használt vízrajzi köznévfő az ómagyar korban.

Az *ér* első adata a TA. *Sar feu eri itu rea* szerkezetében található (TESz.). HOFFMANN ISTVÁN egy tanulmányában foglalkozott ezzel a szerkezettel, s – elsősorban hasonló szerkezetek hiánya miatt – inkább tulajdonnévnek tekinti az *ér* lexémát. Így az *eri itu* szerkezet jelentése véleménye szerint: 'az Ér itatója' vagy az 'Éren / érnél lévő itató (hely)' (HOFFMANN 2006: 44).

1. Az *ér* lexéma jelentését illetően többféle elképzelés létezik. A vízrajzi közneveink közül talán a legszélesebb jelentésmezővel az *ér* rendelkezik. Az EtSz. értelmezése szerint: 'keskeny patak, csermely'. Ezzel rokon az ÉrtSz. megállapítása, miszerint az *ér* 'egyetlen kisebb forrásból táplálkozó, a csermelynél is keskenyebb és kisebb folyóvíz'. Az ÚMTsz. és BÍRÓ FERENC az *ér* jelentésébe már nemcsak magát a folyóvizet értette, hanem az azt körülvevő területet is. Az ÚMTsz. így fogalmaz: 'széles medrű időszakos patak, amelyet árvíz vagy talajvíz táplál, illetve a mellette elterülő vizenyős, mocsaras terület'. BÍRÓ szerint az *ér* nem más, mint 'széles medrű, lassú áramlású vízfolyás és ennek ártere' (1997: 97).

FEKETE PÉTER Tiszaszőlősen végzett vizsgálatai szerint az *ér* nem folyóvíz jellegű, inkább állóvíz. Az *ér* jelentése: 'fenék, lapos, esős időben vízállás; eredetileg nagyobb vízállás kiágazása' (1991: 168). Ez a megfogalmazás némileg hasonló a *fok* jelentéséhez. Az ÚMTsz. 'tócsa' jelentést is megad.

NEMES MAGDOLNA a mai magyar nyelvjárásokat vizsgálva az *ér*-nek a fentiekhez hasonló jelentéseit sorolja fel.⁶ További két jelentést ad meg NEMES az ÚMTsz. nyomán: 'nádasba vágott, kb. másfél méter széles vízi út', valamint 'szántóföldben lévő szikes sáv' (2005: 54–5). Szintén nem folyóvízre utalnak a 'rétek nedves időben süppedékes része', a 'hasadék a sziklában' (NEMES 2005: 55),

⁶ Az *ér* víznevekben betöltött jelentését vizsgálva NEMES MAGDOLNA a szakirodalomban található jelentéseket összefoglalva a 'kis folyóvíz' általános jelentésmeghatározás mellett a szó árnyalatait is közli. Így a forrásokban találkozunk 1. 'a csermelynél is kisebb folyóvíz'; 2. 'keskeny, esetleg csak időszakos vízfolyás'; 3. 'vékonyan csörgedező, a forrástól elinduló víz'; 4. 'széles medrű időszakos patak, amelyet árvíz vagy talajvíz táplál, illetve a mellette elterülő vizenyős, mocsaras terület' értelmével is (GYÖRFFY 2008: 123).

valamint a 'fa odújában összegyűlt esővíz' (ÚMTsz.) értelmezések. HOFFMANN ISTVÁN is rámutat arra, hogy a történeti névanyagból jól kitűnik, hogy az *ér* nemcsak folyó-, hanem állóvizeket is jelölt, tavakat, halastavakat, mocsaras réteket, folyók holtágait, ahogyan ezt a megnevezések mellett álló latin nyelvű minősítések (*stagnum, piscina, palus, pratum* stb.) jól mutatják. Az *ér* ilyenfajta jelentésmegoszlása nyilván a földrajzi környezet jellegével is összhangban áll (vö. 2006: 44).

2. Az *ér* etimológiáját illetően kétféle elképzelés létezik. Az egyik szerint ősi örökség a finnugor korból. A másik feltevés szerint azonos a 'vérér, bányaér' jelentésű szóval. Az *ér* 'Bach' és az *ér* 'Ader' főnevet korábban egy szónak tartották. Az EWUng. ezt a felfogást védhetőnek érzi, hiszen hasonló jelentésfejlődés más nyelvekben is lehetséges (pl. latin *vena* és német *Ader* szónak is van másodlagos '[földalatti] vízér, bányaér' jelentése). Mégis valószínűbbnek tartja, hogy etimológiailag két különböző eredetű szóval van dolgunk. A 'Bach' és az 'Ader' jelentésű *ér* ugyanis más-más rokon nyelvi szavakkal egyeztethető.

3. Amennyiben azt a felfogást fogadjuk el, hogy az *ér* ősi örökség a finnugor korból, a következő hangtani változásokon mehetett keresztül. A rekonstruált finnugor alapalak a TESz. szerint **šerz* vagy **šärz* (vö. zürjén *šor* 'patak', votják *šur* 'folyam, folyó, patak, csermely') lehetett. A szóeleji *š* és a tővéghangzó eltűnése szabályos belső nyelvi fejlemény, ahogyan a szókezdő magánhangzó megnyúlása is.

4. Produktivitását tekintve az *ér* a második leggyakrabban előforduló vízrajzi közneveink, melynek bizonyítéka a több mint száz adata az ómagyar korból.

Helynevekben való előfordulását tekintve az *ér* többféle alakban és pozícióban helyezkedhet el. Számos példa van arra, hogy az egyszerű földrajzi köznévvé vált helynévvé, amely lehet településnév, mint a Bihar vármegyei *Ér* (*1214/550: *Her*, pr., 1219/550: *Er*, Gy. 1: 615), folyóvíznév, mint a Borsod vármegyei *Ér* (1323: *Eer*, fl. Gy. 1: 770), de jelölhet állóvizet (1310/338: *Eer*, lac. Gy. 1: 662, Bihar vm.), holtágat (1261: *Er*, Gy. 2: 208, 292, Esztergom vm.), patak völgyet (1311: *Er*, vall. Gy. 2: 323, 423, Fejér vm.), mocsarat (1295: *Eer*, palus Gy. 1: 690, Bihar vm.) stb.

Helynevek előtagjának részeként áll az *Ér-hát* (+1109/[1295 e.]: *Erhat*, t. Gy. 2: 323, 439), *Érszék* ? ([+1235]/350/404: *Erzek*, v., [1290 k.]: *Ersek*, v., 1332–5/PR.:

Erzeek ~ Erzzek ~ Ersel ~ Horkeuk (Gy. 1: 300), *Ér-tető* (1229/230/XIV.: *Erthethev*, camp. Gy. 2: 323, 420), *Ér töve* (1075/+124/+217: *Ertue*, pisc. Gy. 1: 893), *Herpály ~ Érpályi* (1273/392/477: *Herpauli*, v., [1291–94]: *Erpaul*, 1332–7/PR.: *Erpali ~ Herpali*, v. (Gy. 1: 625), *Körtvély-ér-tő* (1295/423: *Kerthwelerthew*, Gy. 1: 510), *Mély-ér-tő ~ Millér-tő* (1276/294: *Mireltu* Gy. 3: 387, 440), *Száraz-ér-zsitva* (1353/365: *Zarazersytua*, Gy. 4: 326, 365) helyneveinkben.

Leggyakrabban ugyanakkor helynevek utótagjaként találjuk meg alapalakban, pl.: *Gálna-ér* (1295, 1326: *Galnaer*, loc., palus Gy. 1: 595, 690), *Fazék-ér* (1341: *Fazeker*, KMHsz. 1: 97) *Hamus-ér* (1224/291/389: *Homusher*, alv. (Gy. 1: 696, 715), *Hideg-ér* (1342: *Hydegher*, KMHsz. 1: 129) stb., vagy birtokos személyjeles alakban, pl.: *Kökény ere* (1211: *Cucen Hereh*, Gy. 1: 864), *Várad ere* ([1262]/262: *Warodhere*, Gy. 1: 759), *Széles-pók ere* (1261/271: *Zeluspokere*, Gy. 3: 39, 118) stb.

5. KÁLMÁN BÉLA szóföldrajzi vizsgálatai során megállapította, hogy az *ér* lexéma nagy számú előfordulása elsősorban az alföldi megyékre jellemző (1967: 346). Valóban nagy számú adatunk van ebből a régióból, ám ahogyan GYÖRFFY ERZSÉBET is rámutat, a két legnagyobb folyónk mellett elhelyezkedő vármegyékben fordulnak elő leggyakrabban az *ér* vízrajzi köznévvvel alakult víznevek: egyrészt a Tisza mentén Bereg, Heves, Borsod, Békés, Csongrád, illetve a Duna mellékén Moson, Győr, Komárom, Esztergom, Hont, Nógrád, Fejér, Baranya vármegyék területén. Az ezen kívül fennmaradó négy vármegyében azonban ugyancsak találunk valamilyen nagyobb folyót: Aradban a Marost, Biharban a Köröst és a Berettyót, Gömörben a Sajót, Nyitra vármegyében pedig a Nyitrát (vö. GYÖRFFY 2008: 124).⁷ GYÖRFFY ERZSÉBET nem említi néhány vármegyénket, ahonnan szintén vannak az *ér* lexemával alakult helynévi adataink: Pest vármegyében (1), Abaújban (2), Bodrogban (2), Csanádban (5), Krassóban (1), Dobokában (1) és Kolozsban (2), valamint Liptó (1) vármegyében is találunk szórányosan előforduló efféle neveket.

GYÖRFFY ERZSÉBET az *ér* lexémát tartalmazó víznevekről a következőket mondja: az *ér* névrészt tartalmazó vizek többsége valamely nagy folyó mellékveze, így a fentebb idézett jelentések közül az Árpád-korban is minden bizonnyal meglévőnek tekinthetjük azt, mely arra utal, hogy ezeket a folyóvizeket – amelyek

⁷ Az adatok a következőképpen oszlanak meg a vármegyék között: Bereg 2, Heves 7, Borsod 6, Békés 6, Csongrád 5; Moson 2, Győr 4, Komárom 18, Esztergom 3, Hont 3, Nógrád 2, Fejér 9, Baranya 4, Arad 1, Bihar 17, Gömör 3, Nyitra 12.

vélhetően időszakosan ki is száradhattak – nagyobb folyó (ár)vize táplálja. Az *ér* által jelölt vizek jó része azonban igencsak állandó.

Összefoglalásképpen tehát azt mondhatjuk, hogy noha az *ér* által jelölt vizek mérete különböző lehet (a csermelynél is kisebb víztől a nagyobb vízfolyásig), fontos megkülönböztető tulajdonságuk, hogy vízmennyiségüket a közelükben lévő más nagy(obb) vízfolyás szabályozza. A lexéma területi eloszlásából emellett arra is következtethetünk, hogy nem az Alföldön folyó vizeket jelölték e vízrajzi köznévvvel, hanem általában az alföldi jellegű síkvidékeket átszelő vízfolyásokat (vö. 2008: 124–5).

Az *ér* lexémát tartalmazó, de nem folyóvizet / vizet jelölő helynevek is általában azokra a helyekre lokalizálhatóak, amelyekhez az *ér* 'folyóvíz' vagy az egyéb fentebb említett jelentéseiben felbukkan. Bihar vármegyében az *Ér* település (*1214/550: *Her*, pr., 1219/550: *Er*, Gy. 1: 615) határában *Ér* nevű mocsár található (1295: *Eer*, palus, Gy. 1: 690), de a Komárom megyei *Millér* település is a közelében lévő *Mély-ér*-től vehette nevét (1226: aqua *Myler*, Gy. 3: 387). A Pest megyei *Érd* településnév esetében azonban nem találunk utalást arra vonatkozóan, hogy határában folyóvíz lett volna. E helynév létrejöttével kapcsolatban a FNESz. két lehetőséget is felvet: az *ér* 'vízfolyás' földrajzi köznévnél a *-d* képzős származéka, de elképzelhető az is, hogy személynévi eredetű helynévadással van dolgunk.

4. *Fok*

A *fok* földrajzi köznévi vizsgálatával foglalkozott többek között REUTER CAMILLO (1970), ANDRÁSFALVY BERTALAN (1970), FEKETE PÉTER (1997) és BÍRÓ FERENC (1997), legújabbán pedig HOFFMANN ISTVÁN (2006) vizsgálatai szolgáltak e dolgozat szempontjából is fontos eredményekkel.

1. A *fok* szó jelentésmezeje igen széles. Hogy az ómagyar korban eredetileg milyen jelentése lehetett, illetve milyen vizet jelölhetett, arra ad választ HOFFMANN tanulmánya. E munkájában – többek között – a Tihanyi alapítólevél *Fuk* [*fuk* ~ *fok*] szórványát vizsgálja meg tüzetesen. Mivel tulajdonnévként szerepel az alapítólevélben, nem kizárólag mint közzót, hanem mint helynevet is vizsgálja,

lokalizálja, majd az általa tapasztalt eredményeket összehasonlítja több más kutató *fok*-ra vonatkozó meghatározásával (2007: 18–20).

HOFFMANN vizsgálatai bizonyítják, hogy a *Fuk* vízfolyás nem a mai *Sió* folyót jelöli⁸ – ahogyan például MELICH vagy a CzF. is gondolja –, hanem ennél egy jóval rövidebb folyószakaszt, a Balatonból kilépő vízfolyás legfeljebb néhány kilométer hosszúságú részét. A *Fok* szerepe a földrajzi forrásokból rekonstruálható: a Balaton egykori természetes vízlevezető árka, amelynek az volt a szerepe, hogy árvíz vagy magasabb vízállás esetén a tó felesleges vizét elvezesse a tőle délkeleti irányban elterülő mélyebb fekvésű területek felé (vö. 2007: 19).

Ebből az eredeti jelentésből levezethető a *fok* földrajzi köznévi további számos jelentése is. CzF. adatai alapján a *fok* 'áradáskor vagy lecsapolás által a nagyobb vizekből kifolyó ér, csatorna'; 'árkolat' jelentése van a következő helynevekben: *Debrin-fok*, *Darócz-fok*, *Kemény-fok*. Ugyanezt fogalmazza meg a TESz. is, kiegészítve még azzal, hogy lehet vízlevezető természetes vagy mesterséges csatorna is. BÍRÓ a Körösök vidéki vizsgálatai során a *fok*-ot úgy határozza meg, mint 'nagyobb vizekből kiágazó, természetes eredetű vízfolyás, ér' (1997: 97).

A *fok* folyóvíz jellegével egyetértve az ÚMTsz. ezt írja: 'keskeny medrű, időszakos patak, melyet árvíz vagy belvíz táplál'. E megfogalmazásban már felhívja a figyelmet a *fok* időszakosságára. Ezt sugallja az MTsz. is: 'vízjárta keskeny meder, amelyben magas vízálláskor víz szokott lenni'.

FEKETE PÉTER a *fok*-ok jelentőségét nemcsak a vízlevezetésben látja, hanem összekötő funkciójukat is figyelembe veszi. *Fok*-on a folyót kísérő hátakon keletkezett kiszakadásokat, a hátakat megszakító nyílásokat érti, amelyek keresztülhaladva csatornaszerűen hálózják be a területet. Ezen keresztül töltődnek fel a *fok*-ok segítségével egymással is összeköttetésben lévő tavak, mocsarak. Ezeknek a nyílásoknak az alakja, mérete igen változó lehetett, egyes esetekben tóvá is szélesült (vö. 1997: 443).

LUKÁCS KÁROLY a *fok*-ok gazdasági jelentőségére figyel fel. Ezt írja a *fok*-ról: „Halászati mesterszó, jelenti az árvédelmi holtág-átmetsző töltéseknek azokat a

⁸ A mai *Sió* a Balaton vizét közvetlenül a Dunába vezeti le, medrének kialakítása azonban csak a 18–19. században lezajlott vízszabályozási munkálatok során történt meg. Ezt megelőzően a *Sió* csak azt a folyószakaszt jelölte, amely a Kaposba, illetve a Mezőföldön keresztül folyó Sárvízbe torkollott bele (2007: 19).

keskeny, mesterséges áteresztőit, melyek az ívó halaknak és az ivadéknak az anyamederből az ártérbe, illetőleg innen a folyó medrébe való szabad vonulását biztosítják” (1951: 256).

ANDRÁSFALVY BERTALAN is hasonlóan kiemeli a *fok*-ok gazdasági jelentőségét: „a főként nyár elején érkező zöldár vízfeleslegét fokozatosan és csendesen vezették szét az ártér minden előlonthető pontjára, majd azután apadáskor biztosították az erdőt, rétet, legelőt elborító víz visszavonulását. Átvágták tehát a medreket kísérő hátakat, hogy a vizet ki- és bevezethessék. E réseket, vízkapukat nevezték *fok*-oknak” (1970: 225).

REUTER CAMILLO megfogalmazása hasonlít ANDRÁSFALVY-éhoz. Ő is kiemeli azt, hogy a *fok*-ok kezdetben természetes, majd mesterséges vízelvezető medrek voltak, amelyeken keresztül elsősorban időszakosan (néha állandóan) a folyó főágának (~ tónak) a vize az elszakadt holtágba, haloványba, morotvába, netecsébe vagy a tó levezető folyásába „fakad” (vö. 1970: 104).

2. A *fok* szónak igen gazdag az etimológiai irodalma is. Az egyik feltevés szerint ősi örökség az ugor korból. Az ugor alapalak **pukk3* lehetett, jelentése ’vágóeszköz’. Rokon nyelvekben a következő alakokban fordul elő: vogul *pup*, *pop* ’nyíl vagy tú foka’ (TESz.); *juntəppop* ’tú foka’, osztják *pöγ* ’tú foka’ *pöw* ’kés nyele’ (ETSz.). A TESz. a *fok* szóra vonatkozóan 12 jelentést ad meg. Ezek közül elsődlegesnek tartja a ’kard, kés tompább fele, oldala’ jelentést. Van azonban egy másik jelentés is, amelyre rokon nyelvi adatok is vannak: ’tünek, baltának az a vége, amelyen a lyuk van’. Ez utóbbi jelentésből fejlődött ki a *fok*-nak a ’nagyobb vizekből kifolyó ér vagy csatorna’, valamint a ’rés’ jelentése.

ANDRÁSFALVY vizsgálatainak tanulsága szerint a *fok* ’folyóvíz’ jelentése inkább a ’rés, hasadék, bevágás’ jelentésekből alakulhatott ki (1970: 225).

REUTER CAMILLO egy külön cikkben próbál magyarázatot találni a *fok* jelentésére és eredetére vonatkozóan. Az általa végzett kutatásokból kiderül, hogy a magyar személynév-kincsben is megtalálható a *fok* szó. Véleménye szerint a *fok* igei eredetű, és olyan jelentést is hordozott, amely személynévadásra is alkalmassá tette. Példái között szerepelnek olyan nevek, mint a *Fuc*, *Nicolaus filius Fok*, *Laurentius filius Fok*, *Fokas*, *Fucas* személynévek. E neveket a *fakad* (~ *feked*) igével hozza összefüggésbe, és a kezdetleges személynévek két csoportjába osztja: 1. a rokonságra

mutató személynevek csoportjába (a /család/fő *foka* 'származéka, fakadéka'), 2. a testalkatra és a szervezet általános milyenségére vonatkozó kifejezések alcsoportjába (*faka* 'nagyhasú, pocakos', *fokos* 'vaskos'). E két (a leszármazásra utaló, illetőleg a has, test kidülledő, kifakadó voltát jelző) jelentésből REUTER levezethetőnek tartja a *fok* szó minden egyes köznévi, személy- és földrajzinév változatát.⁹

3. REUTER kitér hangtani problémákra is, mégpedig arra, hogy a *fakad* ige és a *fok* vízrajzi köznévi ómagyar kori alakja – *fakad* ~ *feked* és *fuk* – kétféle finnugor alapalakot igényelhetett. A *fakad* ~ *fok* hangtani nehézség megoldását, áthidalását az alapnyelvi **u* változatos rokonnyelvi megfeleléseiben látja. A magyarban háromfajta megfelelés jelentkezik **u* > *u*, *o*, *a*. A *fakad* ~ *fokad* magánhangzó-váltakozás, az *á* > *o* labializáció tehát külön magyar nyelvi fejlemény. A *faka*- ~ *feke*- szócsalád hangutánzó jellegénél fogva egyébként is hajlamos volt a többirányú hangfejlődésre. REUTER utal BÁRCZINAK azon megállapítására, miszerint e szavak hangutánzó jellege a magyarban elhomályosult, és egy újabb, kifejezőbbnek érzett hangutánzó ige csoport keletkezett mellé: *pukkad*, *pukkan*, *pukkaszt*, amely azonban közel áll a *fakad* eredeti finnugor – a TESz. szerint ugor (**pukk3*) – alakjához (vö. 1970: 104–109).

4. Produktivitását és helynevekben való előfordulását tekintve az alábbiak állapíthatók meg a *fok*-ról. KÁLMÁN BÉLA vizsgálatai szerint a *fok* a harmadik leggyakrabban előforduló 'folyóvíz' jelentésű földrajzi köznévként az ómagyar korban. Az általam használt helynévbázis tanúsága szerint azonban csak a hatodik a sorban, megelőzi a *patak*, az *ér*, a *sár*, az *aszó*, valamint a *víz* is. A SzT. adatai szerint a *fok* nemcsak helynévalkotó szerepben élt tovább, hanem közszőként is. Legutóbb NEMES MAGDOLNA vizsgálatai mutattak rá, hogy a *fok* számos jelentésben él a mai nyelvjáráásokban.

Ha azt vizsgáljuk, hogy az egyes helyneveken belül milyen pozícióban helyezkedik el a *fok* földrajzi köznévi, akkor megállapíthatjuk, hogy 10 esetben egyrészes helynévként fordul elő, tehát a földrajzi köznévi vált helynévvé. E tíz adat 8 vármegye között oszlik meg: Arad (1), Baranya (1), Bereg (1), Bihar (2), Borsod (1), Csanád (2), Alsó-Fehér (1), Fejér (1). Helynevek előtagjában is előfordul

⁹ A *fok* jelentésével kapcsolatban három értelmezést kizár: 1. 'előhegy: promontorium', 2. 'tőba benyúló hegy, hegyfok', 3. 'egyesülő vizek földköze' (1970: 108).

alapalakban, pl. *Fok-ér* (1264, 1270: *Fukher*, Gy. 4: 327, 419), illetve az előtag a *fok* képzett származékait is tartalmazhatja: *Foktalan pataka* (1339/342>378: *Foktalanpataka*, Gy. 3: 469, 497), *Fokosverem* (1251/335: *Focoswerum*, Gy. 1: 299). Ez utóbbi helynévvel kapcsolatban elképzelhető az is, hogy nem a *fok* vízrajzi köznevet tartalmazza, hanem a REUTER által fentebb említett személynevet.

Kétrészes helynevek utótagjaként a *fok* 33 esetben áll, 11 esetben alapalakban (*fok*), pl.: *Daróc-fok* (+1264/[XIV.]: *Drauchfok*, Gy. 1: 297), *Gömör ? -fok* (1338/439: *Gumurfok*, Gy. 1: 720), *Let-fok* (+1264/[XIV.]: *Letfok*, Gy. 1: 297), *Megye-fok* (+?1061/272//376: *Megefuk*, Gy. 2: 323, 419) stb., míg 22 névben birtokos jelzős alakban (*foka*), pl.: *Agár foka* (+1285/572: *Agarfoka*, Gy. 1: 846, 866), *Fozár foka* (1261/271: *Fozarfoka*, Gy. 3: 39, 117, 118), *Ivános foka* (1308: *Ivanusfuka*, Gy. 1: 232), *Sziget foka* (1338/439: *Zyethfoka*, Gy. 1: 719), *Telek-ér foka* (1284/454: *Thelukerfoka*, Gy. 1: 793) stb.

5. A szóföldrajzi vizsgálataim az alábbi eredményeket hozták. Az általam vizsgált ómagyar kori helynévbázisban a *fok* földrajzi köznévi 46 helynévben (az alakváltozatoktól eltekintve) fordul elő. Földrajzi megoszlását tekintve egy-egy adatunk van Arad, Békés, Bereg, Felső-Fehér, Krassó, valamint Nyitra vármegyéből. Fejér és Heves vármegyében 2-2, Borsod vármegyében 3, Csanád vármegyében 4 *fok* földrajzi köznevet tartalmazó helynevet találtam. Bács és Bihar vármegyéből egyaránt 5 adat van, míg Bodrog vármegyében 6 helynév tartalmazza a vizsgált köznevet. A többi vármegyéhez viszonyítva kiugróan magas számban (13) fordul elő a *fok* Baranya megye helyneveiben. Ezen adatok KÁLMÁN BÉLA feltevését látszanak alátámasztani, miszerint a *fok* leginkább a déli vidékre jellemző (vö. 1967: 347). KÁLMÁN megállapítása azonban csak részben fedí a valóságot. A déli vidék helynevei között valóban számos *fok*-ot tartalmazó adatunk van, ám előfordulásának magyarázatában a Duna és a Dráva folyónak van szerepe. HOFFMANN is rámutat arra, hogy a Duna észak-déli folyású szakasza mentén, valamint a Dráva mellékén számos adatot találunk, a Dunántúlon másutt azonban vízrajzi köznévi értelemben nem fordul elő. HOFFMANN ISTVÁN azt is hangsúlyozza, hogy az ÚMTsz. adatai kivétel nélkül a Duna és Tisza mellékéről valók (vö. 2007: 20).¹⁰

¹⁰ Somogy megye északkeleti részén több helynévben is szerepel, de ezekben kivétel nélkül Siófok *Fok* neveként fordul elő: *Foki-hegy*, *Foki-pusztá*, *Foki-vőgy* stb (2007: 20).

Az általam használt adatbázis helynevei alátámasztják azt a feltevést, hogy a *fok* a nagy folyóink mellett található meg nagy sűrűséggel. A kutatóink által eddig említett nagy folyóinkon kívül azonban még a Körös és Maros folyók mentén is találunk olyan helyneveket, amelyek a *fok* 'folyóvíz' jelentésű földrajzi köznevünket tartalmazzák.

5. Jó

A *jó* földrajzi köznevünk első előfordulása: 1150 k./13-14. sz.: „usque ad fluvium *Souyou* et usque ad Castrum *Salis*” (TESz.).

1. Jelentését tekintve pontosabb meghatározásra a szakirodalom nem vállalkozik. A MSzFgrE. csak 'folyó' jelentést ad meg, ám MELICH – aki számos munkájában fogalkozott e földrajzi köznevünkkel – sem vállalkozik pontosabb meghatározásra. HUNFALVY PÁL azt mondja, hogy helynevek alkotólemeként a *jó* jelentése 'folyó, víz' (1867: 343). Pontosabb jelentést e földrajzi köznevünkkel kapcsolatban a szakirodalom nem ad, a rokon nyelvi megfelelői azonban támpontot nyújthatnak.

2. Eredetét tekintve a *jó* földrajzi köznévi a TESz. és az MSzFgrE. szerint is uráli ősiségű, melynek alapalakja **joke* lehetett. Rokon nyelvi megfelelői: vogul *ĩē* 'folyó'; osztják *ĩōγəŋ* 'kis folyó', *ĩjγəl* 'kicsi, rövid és keskeny folyó, patak'; zürjén *ju* 'folyó, nagy folyó'; votják *ju*: *ju-šur* 'folyó', cseremis *jò·γδ*: *jò·γδ-βət* 'folyó'; mordvin *Jov* 'a Moksa folyó neve'; finn *joki* 'folyó, folyam'; észt *jõgi* 'folyam, patak'; lapp *jokká* 'folyó' (TESz.). A cseremisben egy finnugor és egy csuvas eredetű szó keveredhetett. A mordvin *Jov* csak földrajzi névként fordul elő, köznévi jelentése nem állapítható meg (MSzFgrE.). Az osztják megfelelők *-n*, *-l* eleme képző.

3. Hangtani alakulások, változások: a *jó* földrajzi köznevünk feltételezhető uráli alapalakja **joke*. MELICH JÁNOS szerint a *jó* alapszava alaktani szempontból névszó és ige is (1957: 49). A szókezdő finnugor **j-* félhangzó a magyar nyelvben ebben a szóban megmaradt *j*-nek. A szóvégi magánhangzó eltűnésével, valamint a **-k* > m. *-γ* réshanggá alakulásával, vagy az előző

magánhangzóba való beleolvadással, majd a diftongus monoftongussá válásával magyarázható a mai hangalak (LAKÓ 1965: 25, 35).

A helynevekben a következőképpen alakultak a hangváltozások: *Berek + jó > Berettyó*, *Só + jó > Sajó*. A *Hév + jó* kétféle hangalakot eredményezett: 1. *Hejő*, erre példát Borsod vármegyében találunk, 2. *Hájó*, amely Bihar vármegyében települést és patakot is jelölt. A helynévi példák hangalaki és strukturális változásai a *jó* földrajzi köznévi szerepének elhomályosulásával vannak összefüggésben.

4. A *jó*-t érdemes produktivitás szempontjából is tüzetesebb vizsgálat alá venni. Ugyanis ma már csak helynevek elemeként adathozhatunk, olyan helynevekben, mint az előbb említett *Sajó*, *Hejő*, *Berettyó* stb. MELICH vizsgálatai rámutatnak arra, hogy az ómagyar korban bizonyosan élt közszőként is. Két *Jód* nevű települést említ Somogy, valamint Máramaros megyéből. A somogyi település nevének eredetére vonatkozóan megállapítja, hogy személynévi eredetű, a máramarosi 1427-ből származó *Jód*-ról azonban azt gondolja, hogy ez a *Jód < Joud* a *jó* 'folyó' kicsinyített *jód < joud* 'folyócska' származékából való. E mellett a következő érvek szólnak: *Jód* falu a *Jód* nevű patak mellett fekszik, e patak beleömlik az Izába, az Iza pedig Máramarosszigetnél a Tiszába; *Jód* vizétől nem messze van az Izának Sajó nevű mellékveze is, s e víznévből való a Sajó mellett fekvő Sajó falu neve. Az ómagyar *Joud*-nak oláhul *Ieud*, a Sajónak oláhul *Şieu* a neve. Mindez azt bizonyítja, hogy az Iza völgyében letelepedett magyarság ismerte és használta a *jó* 'folyó' lexémát, s az ottani oláhok a magyaroktól vették át e folyók nevét (1924: 33). Ha elfogadjuk MELICH ezen álláspontját, akkor láthatjuk, ez az egyetlen helynevünk, amelyben a *jó* önállóan – *-d* kicsinyítő képzővel kiegészülve – alkot helynevet. További bizonyíték még arra, hogy az ómagyar korban közszőként élt a *jó* a következő helynevünk: 1246/1408: *Kethyoukyzi* 'kétjököze', ami rét neveként szerepel (1925: 53). Minden más esetben csak helynevek alkotóelemeiként, mégpedig utótagként áll. Egyetlen kivétel talán a *Jószás* helynevünk, melyet MELICH szintén a *jó* folyóvíznevünkkel hoz összefüggésbe.

Az ómagyar korban tehát ha önállóan csak egy esetben is fordul elő, de helynevek alkotójaként a *jó* gyakori volt. Mára azonban már kihalt, egyetlen nyelvjárásban sem található meg vízrajzi köznévi jelentésben e lexéma.

5. Érdemes megnézni a *jó* vízrajzi köznévföldrajzi elterjedését is. MELICH rávilágít arra, hogy helynévi adataink azt bizonyítják, hogy a *jó* elterjedése csak az ország északkeleti és keleti részeire, valamint az erdélyi területre tehető. Nem utal egyetlen adat sem arra, hogy a Dunántúlon vagy a Duna-Tisza-Dráva közén ismert és használatos lett volna. Megfelelői ugyan léteztek, pl. a borsodi *Hejő ~ Hájó* megfelelője lehet a dunántúli *Hévíz*. MELICH ebből azt a következtetést vonja le, hogy a *jó* 'folyó' jelentésű szó a honfoglalás körüli időkben nyelvjárási kötöttségű volt (vö. 1925: 53).

Az általam vizsgált korpusz adatai alátámasztják MELICH feltevését. Pest megye a legnyugatibb megyénk, amelynek földrajzi nevei között található *Sajó* helynév. Az összes többi helynévi adatunk kizárólag a keleti, északkeleti és erdélyi megyékből valók. Ezen megyék a következők: Gömör ([1200 k.]: *Souyou*, Gy. 2: 457, 499, 503), Abaúj (1246/348/408: *Kethyoukyzi*, Gy. 1: 39, 82), Borsod (1261/323: *Heuyotheu*, Gy. 1: 736, 784), Heves (1241: *Sayo*, Gy. 3: 81), Máramaros (1353/386: *Jood*, 1377/384: *Jod*, *Sayo*, Gy. 4: 112), Bihar (1213/550: *Berucio*, KMHsz. 1: 53), Kraszna (1311/356: *Berukyou*, Gy. 3: 501), Beszterce vidéke (1228/378: *Souyou*, 1243/344: *Sayow*, KMHsz. 1: 235), Doboka (1228/378: *Soyou*, HA. 2: 26), valamint Kolozs (1228/378: *Soyou*, Gy. 3: 326, 369).

6. Sár

A *sár* első adatát a TA.-beli *Sar feu* helynévben találjuk meg. HOFFMANN ISTVÁN foglalkozott e szerkezet elemzésével (2006), GYÓRFFY ERZSÉBET pedig a *sár* vízrajzi köznévvvel, annak jelentésével, illetve víznevekben való előfordulásával (2008). HOFFMANN szerint a *Sar feu* szerkezetben a *fő*-nek 'forrás' jelentése e korai és a későbbi Sár-fő helynevekben aligha lehetett, s a TA. első adatában szereplő *Sár-fő* inkább a Sár nevű mocsár valamely részére vonatkozik (vö. 2006: 42).

1. Az ómagyar kori helynevekben és a mai helynevekben is hasonló jelentésekkel bír a *sár*. A TESz. 'sáros folyóvíz' és 'mocsár, vizenyős terület', míg NEMES MAGDOLNA 'mocsár', 'sárral borított, növényzet nélküli terület' jelentést ad meg e lexémánkkal kapcsolatban (2005: 166).

2. Etimológiáját illetően két elképzelés létezik. A TESz. felveti annak a lehetőségét, hogy a *sár* és a *sárga* lexémáink a sáros víz sárgás színe alapján kapcsolatban állhatnak. GYÖRFFY ERZSÉBET véleménye szerint azonban semmiféle összefüggésben nem áll a két szó, illetve ha a *sár*-nak volt valamilyen kapcsolata egykor a *sárga* színnévvel, az már elhomályosulhatott. Ezen állítását az 1291: *Feketesaar* (Gy. 2: 458, 501) helynévvel igazolja, névrendszertanilag ugyanis kizárható, hogy két színnév kapcsolódott össze kétrészes helynévvé (vö. 2008: 125–6).

A TESz. annak a lehetőségét is felveti – és ezt tartja valószínűbbnek –, hogy e vízrajzi köznevünk egy csuvasos jellegű török szóból alakulhatott.

3. Hangtani változásait tekintve a *sár* szavunk hangalakja könnyen magyarázható. A csuvasos jellegű török **šar* vagy **šār* szóból alakult. A török szókezdő *š*-nek a magyarban is természetesen *s* felel meg.

4. Produktivitását, illetve helynevekben való előfordulását tekintve a *sár*-ról azt mondhatjuk el, hogy gyakran fordult elő helynevek alkotóelemeként az ómagyar korban. Folyó- és állóvizek, halastavak, hegyek és települések, valamint mocsarak neveiben egyaránt megtaláljuk e lexémát a fentebb említett jelentéseiben.

GYÖRFFY ERZSÉBET megállapítása, miszerint az elnevezések nagy részében a vízrajzi köznév önmagában vált tulajdonnévvé (vö. 2008: 126), mind a víznevek, mind az egyéb tulajdonnevek körére igaz. Az általam összegyűjtött 80 helynév közül 17 esetben önmagában alkot helynevet metonimikus névadással a *sár* lexéma, pl. 1208: fl. *Sar* (Gy. 4: 133, 150), 1193: *Sar* (Gy. 2: 208, 236), 1245>423: *Saar* (Gy. 2: 458, 520) stb. Gyakran *-d* helynévképző kapcsolódik a *sár* lexémához: 1338/339: *Sard*, riv. (KMHsz. 1: 237), 1320: *Sard*, aqua (KMHsz. 1: 237), 1238/296–301: *Sard*, flum. (Gy. 2: 100, 166) stb. A *sár* lexéma *-i* valamint *-s* képzős származéka szintén megtalálható egyrészes, vagy kétrészes helynevekben: 1267: *Sary*, t. (KMHsz. 1: 237), 1266, 1276: *Sarus*, t. (KMHsz. 1: 238), 1075/+124/+217: *Sarustou*, pisc. (KMHsz. 1: 238). Helynevek előtagjaként áll a következő adatokban: 1335>342/434: fl. *Sarrethe* (Gy. 3: 41), 1304/335/369/376: mons *Sarheg* (Gy. 3: 42), 1185/249/352: *Sarfew* (Gy. 4: 327, 454). Kiegészüléssel keletkezhetett a *Sár vize* helynevünk: 1264//416: flumen *Saarvyze* (Gy. 4: 497). Utótagként szerepel a *sár* lexéma alapalakban az alábbi helynevekben: 1260: *Kyusar*, *Belsar* (Gy. 3: 388), 1216/397:

ad... *Feketesar* (Gy. 4: 413), 1329/476: *Nogsaar*, aqua (KMHsz. 1: 197), 1274: *Selyzy sar*, palus (KMHsz. 1: 306) stb., birtokos személyjeles alakban pedig a következőkben: 1318/325: *Geznodsara*, prat. (Gy. 1: 202, 218), [1330 k.]: *Tordasara*, prat. (KMHsz. 1: 280) stb.

Egy-egy helynek több elnevezése is kialakult, pl. a Pest megyei *Sár* helynevünket *Sár vize* néven is említik: 1264//416: flumen *Saarvyze*... per medium fluminis *Saar* (Gy. 4: 497); a Heves megyei *Sár* település másik elnevezése a bizonyára másodlagosan, kiegészüléssel alakult *Sármonostora*: 1261/271: p-i mon-i *Saar*, 1339: in patronatu mon-i *Saarmonostora* (Gy. 3: 130); a Baranya megyei *Sári* falu pedig szintén másodlagos névvel *Kápolnássári*-ként is szerepel: 1252: *Sari*, p., v. (KMHsz. 1: 237), 1339: *Capulnassary* (KMHsz. 1: 144); a Békés megyei *Nagy-sár*-nak pedig *Sár rétje* neve is felbukkan: 1329/476: *Nogsaar*, aqua (KMHsz. 1: 197), 1335>342/434: *Sarrethe*, fl., (KMHsz. 1: 238). Mivel azonban az említett változatok ugyanazt a helyet jelölik, nem tüntettem fel őket külön helynévként.

5. Szóföldrajzi megoszlását tekintve KÁLMÁN BÉLA azt írja, hogy a *sár* vízrajzi köznévv ritkán, de egyenletes eloszlásban helyezkedik el az egykori Magyarország középső és nyugati területén az ómagyar korban (vö. 1967: 347). KÁLMÁN meglátása ugyanakkor az adatok fényében csak részben tűnik igaznak. A nagy számú adatállományom ugyanis azt mutatja, hogy egyrészt nemcsak elvétve fordul elő, másrészt az ország északnyugati, nyugati, északi, középső és délnyugati részén található meg inkább nagyobb sűrűséggel a *sár*. Moson vármegyéből 1, Győr vármegyéből 2, Komárom vármegyéből 4, Esztergom vármegyéből 1, Nyitra vármegyéből 4, Bars vármegyéből 5, Hont vármegyéből 1, Nógrád vármegyéből 2, Gömör vármegyéből 5, Abaúj vármegyéből 3, Borsod vármegyéből 2, Heves vármegyéből 6, Pest megyéből 3, Fejér vármegyéből 11, Baranya vármegyéből 3, Bodrog vármegyéből 3, Bács vármegyéből 5, Csongrád vármegyéből 2 adatunk van. A rendelkezésemre álló adatok szerint elvétve a keleti országrészen is előfordul: Bereg vármegyében 2, Bihar vármegyében 8, Békés vármegyében 2, Arad, Kolozs vármegyében, valamint az erdélyi Fehér vármegye alsó részében 1-1, Küküllő vármegyében pedig 2 helynév tartalmazza a vizsgált lexémát, illetve annak valamely származékát.

7. *Séd*

1. A *séd*-del kapcsolatban számos kutató végzett vizsgálatokat. A MTsz. a lexémához 'patakocska, csermely' jelentést ad meg. Az EWUng. *patak*-ként, az ÚMTsz. pedig 'kis patak, ér' jelentésben határozza meg. NEMES MAGDOLNA mai magyar nyelvjárásokra vonatkozó vizsgálataiban is ezen jelentéseket adja meg, kiegészítve még azzal, hogy rendszerint csak záporosók után van vize. A TESz. az eddig említetteken kívül még 'forrás' jelentést is megad. PESTI JÁNOS vizsgálatainak tanulsága szerint úgy véli, a *séd* korábban talán nem 'vízfolyás', hanem 'forrás, kút', illetve egyszerűen 'víz' jelentésű volt (1987: 53). Véleményem szerint azonban ez kétségbe vonható. Maga PESTI írja e tanulmányában, hogy Baranyában és a Tapolcai járásban a *séd* mellett ekvivalens szinonimaként a *víz* is használatos. Egyik példája szerint ugyanazon földrajzi név háromféle megnevezésben fordul elő: *Egër-patak*, *Séd*, *Eger víz*. Ezen adatok segítségével azonban szerintem nem állapítható meg egyértelműen, hogy a *Séd* elnevezés vízre, és nem pedig vízfolyásra utal. Az *Eger víz* név nem ad támpontot, hiszen azokban a helynevekben, amelyben a *víz* földrajzi köznévi szerepel, a megnevezés álló- és folyóvizekre egyaránt vonatkozhat. Ha viszont egy víznevet *patak* lexémát tartalmazó helynévvel jelölnek meg, az egyértelművé teszi, hogy csakis folyóvízről lehet szó, tehát a *Séd* és az *Eger víz* nevek éppúgy folyóvizet jelölnek.

2. A *séd* folyónév etimológiáját illetően a vélemények eltérőek. A TESz. ismeretlen eredetű szónak tartja, sem a finnugor egyeztetését (a *siet* igével való összekapcsolását), sem pedig kaukázusi származtatását nem fogadja el.

BALÁZS JÁNOS egy rövid cikket szentel a *séd* eredetének és jelentésének megfejtésére, PESTI JÁNOS pedig a Dél-Dunántúl földrajzi neveit vizsgálva tesz néhány megállapítást a *séd*-re vonatkozóan. Bár mindkettejük megállapításait feltételekkel kell kezelnünk – mivel némelyek meglehetősen ötletszerűnek tűnnek –, néhány mondatban felvázolom elképzeléseiket.

BALÁZS JÁNOS meglátása szerint a *Séd* olyasféle magyar folyónév volt eredetileg, mint a szláv eredetű *Torna* pataknev. Ez utóbbi folyónév egy **Tьrnava* szláv víznév átvétele. E szó tövének magyar megfelelője pedig 'tüske, tövis, kökény'. BALÁZS ennek alapján kézenfekvőnek tartja azt a magyarázatot, hogy az

így hívott folyóknak a partját a névadás idején tüskés cserjék, kökénybokrok lephették el. Vizsgálatai során megállapította, hogy a Dunántúlon a *Séd* névvel jelölt patakok mentén is található sűrű kökénybokorból alakult bozótok (vö. 1981: 108).

PESTI JÁNOS megállapítása ellentmond ennek. Szerinte a *Séd* nem lehetett ugyanolyan kökénybokrokból alakult bozótos (sövényes, sevényes) helyre vonatkozó név, mint a *Torna* víznév. Ezt azzal támasztja alá, hogy a kökény egyáltalán nem vízkedvelő, hanem kifejezetten melegkedvelő, szárazságtűrő cserje, így sövényé sem alakulhatott a vízjárta helyeken és patakok mentén. Egyetért viszont BALÁZSNAL azon megállapításával, hogy a víznév eredetének kutatásában a *Sild*, *Söld*, *Süld* adatok helyes nyomra vezethetnek,¹¹ mert hangtörténetileg szabályosnak látszik a hangfejlődés: *Sild* > *Sewld* ~ *Söld* > *Seud* > *Séd* (vö. 1987: 52).

3. A *séd* hangalakját tekintve BALÁZS szerint a régi *Sild*, *Söld*, *Süld* nevek a *sző* ige *s* kezdetű ősi nyelvjárási változatából fejlődtek ki, *-l* + *-d* képzővel. Ugyanebből az alakváltozatból formálódott ki a *sövény* szavunk is, ami a *szövevény* *s*-ező alakváltozata.¹² Ha elfogadjuk BALÁZS nézeteit, akkor tehát a *séd* folyónév a *sző* igéből alakulhatott ki, melynek finnugor alapalakja **šek3*, **šeb3* lehetett (vö. 1981: 108–9). A TESZ. említi a *Hidegség* helynevet, illetve helyneveket, amelyek a nyelvterület több pontján is előfordulnak, és jórészt víznevek vagy azokra visszavezethető településnevek, tehát bennük a *séd* szereplése valószínű. A *ség* változatok föltehetően másodlagos alakok; *g*-jük vagy a földrajzi névadásban gyakori *ség* 'domb' szónak, vagy esetleg az ezzel összefüggő *-ség* képzőnek az analógiás hatását mutatja.

4. Produktivitását tekintve bár a *séd* nem tartozik a leggyakrabban használt vízrajzi közneveink közé, elterjedése az ország egész területére jellemző, s NEMES MAGDOLNA (2005) vizsgálatai bizonyítják, hogy a mai nyelvjárásokban is él (*séd*, *s'éd*, *s'èd*, *sét*, *sid*, *síd*, *süid*, *süit* formában).

5. Az általam vizsgált korpuszban szóföldrajzi megoszlását tekintve a következőképpen alakul azon helynevek száma, amelyek a *séd* 'folyóvíz' jelentésű földrajzi köznevünket tartalmazzák: Baranya vármegyéből 7 (pl. +1015//XV:

¹¹ PESTI egyúttal joggal int óvatosságra, hiszen BALÁZS JÁNOS fent említett névadatai szigetet és kikötőt (*Sild*), valamint helységnevet (*Söld*) jelöltek, nem pedig folyóvizet.

¹² BALÁZS úgy gondolja, hogy a *Sild*, *Söld*, *Süld* földrajzi neveknek is voltak hasonló alakpárjaik, mégpedig a *zöld* szavunk régebbi *szöld* alakjai őrizték meg ezeket.

Kowased, KMHsz. 1: 161; +1015/+158/323/403: *Mitar sede*, KMHsz. 1: 189), Bihar (1256/284//572: *Mehsedpothoka*, Gy. 1: 570, 600), Bodrog (1224/291/389: *iuxta ripam Sedum*, Gy. 1: 715), Csongrád (1341: *Sedfeu*, Gy. 1: 891), Esztergom (1303: *Seenkuezou* [ɔ: *Seedtuozou*], riv. Gy. 2: 208, 308, 309), Gömör (1341/347: *Hydeghsed*, Gy. 2: 459, 485), Kolozs (1228/378: *Osoio syd*, Gy. 3: 373), Küüllő (1177/202–3/337: *Sossed*, Gy. 3: 535) vármegyékből, valamint az erdélyi Fehér vármegye alsó részéből (1177/202–3/337: *Sossed*, Gy. 2: 131) egy-egy adatunk van az ómagyar korból. Nógrád megyében is találunk egy helynevet, amely feltételezhetően a *séd* vízrajzi köznevet tartalmazza (1327/327: *Sedpataklewasy*, Gy. 4: 261). A helynévi adatok tanulsága szerint tehát a *séd* elszórtan az ország egész területén használatban volt. Mégis a többi megyéhez képest nagyobb számban találunk adatokat Baranya vármegyéből. E vármegye az Árpád-korban a Dráva folyó alsó völgyszakaszának vidékét foglalta magában az Alma folyó vonalától a Drávának a Dunába való torkolatáig. Területe a Dráva mindkét partjára kiterjedt (Gy. 1: 247). Nemcsak nagy folyók, hanem kisebb-nagyobb patakok, vizek is sűrűn átszótták e területet. E megyénknek nagyon gazdag a vízrajzi hálózata, ezzel magyarázható, hogy sok vízrajzi köznevet tartalmazó helyneveink maradt fenn e területről.

8. Ügy

Az *ügy* első adata viszonylag korai időkből származik: 1002/1257: „latere ex cuius dextro rivus, qui Apurig nuncupatur” (MSzFgrE.).

1. Jelentésmezeje az *ügy*-nek igen széles. Az OklSz., a MSzFgrE., valamint a TESz. egyaránt megad 'forrás, folyó, patak' jelentést. Az OklSz. az általánosabb 'víz' jelentéssel is kiegészíti, míg a TESz. 'tó, halastó', illetőleg 'mocsár' jelentéseket is ad. Általában azonban a szakirodalom a legtöbb esetben a 'víz' jelentést használja (pl. BADICS FERENC, GOMBOCZ ZOLTÁN, MÉSZÖLY GEDEON, MIKOS JÓZSEF, MOÓR ELEMÉR stb.). Minden bizonnyal ez azzal magyarázható, hogy kutatóink többsége etimológiailag összefüggést vél felfedezni a *víz* és az *ügy* vízrajzi közneveink között.

2. Az *ügy* etimológiáját illetően vitatott eredetű szó, kétféle elképzelés létezik származását illetően. Az első magyarázat szerint szóhasadás eredménye: a *víz*

korai ősmagyar kori vagy esetleg ugor kori változatából különülhetett el. A másik feltevés szerint ősi örökség a finnugor korból. A két magyarázat mellett, illetőleg ellenük szóló érveket a hangtani vizsgálatoknál tárgyalom részletesen. Az első magyarázattal többek között egyetért a TESz., míg a másodikat valószínűtlennek tartja. Ezzel szemben a MSzFgrE. csak a második feltevést tartja elfogadhatónak – bár ezzel kapcsolatban is vannak kétségei –, az első magyarázatot tévesnek tartja.

3. Hangtörténeti szempontból tehát két elmélete alakult ki az *ügy* szavunk származásának.

Az első feltevés szerint a *víz* (uráli ősiségű **βete*) szavunkkal hozható összefüggésbe, azaz hangtanilag és jelentésstanilag is ezzel magyarázható. Ezen álláspont elfogadásához a szókezdő és szóvég alakulása is magyarázatra szorul.

A TESz. szerint a szókezdő *v* eltűnése szabályos. MELICH vizsgálatai szerint is a finnugor szókezdő *v*-nek a magyarban *v* vagy vokális felel meg; tehát a magyar *vi*- alakváltozata *i > ü*, amit megfigyelhetünk az *igy > ügy* alakokban is (vö. 1913: 393).

MIKOLA TIBOR a szóhasadás kérdéseit vizsgálva szintén arra a megállapításra jut, hogy a szókezdő *vi*- ~ *ü* váltakozás figyelhető meg a *víz* ~ *ügy* szópár esetében (1965: 36).

PAIS DEZSŐ a Bereg megyei 1270/1272: *Medwyge* helynevet a következőképpen magyarázza: a *med* 'meddő' járul előtagként az *igy* ~ *ügy* 'víz' szóhoz, mégpedig annak eredetibb *v* kezdetű *vigy* ~ *vügy* formájához (vö. 1929: 356).

A szóvég magyarázata nehezebb, mint a szókezdeté, vagyis a kérdés az, hogy az uráli **t* milyen hangváltozási folyamatokon keresztül alakulhatott *gy*-vé.

BADICS FERENCZ véleménye szerint az ugor kori *vede* 'víz' szavunkban található *d* elgyengülése által lett az *ügy*. A *vede* szóalakot kapcsolatba hozza egy az őrségi nyelvjárásban használt *vides* 'vizes' szóalakkal. BADICS elképzelése szerint tehát az őrségi nyelvjárás megőrizte az ugor kori szóalakot (1879: 395). Ezt azonban a MSzFgrE. kronológiai okok miatt elveti, ugyanis a *vides* alak csak később jelentkezett a magyarban.

GOMBOCZ ZOLTÁN magyarázata a következő: a finnugor *t* ~ *δ*' hangviszony folytatása a magyar *z* ~ *gy* (vö. 1909: 416).

MOÓR ELEMÉR meglátása szerint is a magyar *-z-* a korábbi *-d-*ből származik. Az *ügy* pedig a *víz* ugor kori **uid-* szóalakjának *ɪ* képzős deminutivuma. Feltevése szerint a *-d* az *ɪ* előtt palatalizálódott (vö. 1946: 127).

MÉSZÖLY GEDEON az eddigiekkel szemben egészen más oldalról közelít. Az ugor alapnyelvben a *víz* fogalomnak két nyelvjárási változatát feltételezi. Az egyikből lett a manysi *wit* és a magyar *víz*, míg a másikkól a manysi *wit' > wüt' > üt'* és a magyar *igy > ügy*. A magyar *víz* és *ügy* közötti alaki különbséggel jelentéskülönbség is járt (vö. 1955: 94). A probléma ezzel a felvetéssel az, hogy MÉSZÖLY nem írja le, mi az a két egymástól alakilag is különböző nyelvjárási változat, amely kiindulópontként szolgálhatott az eltérő alakok fejlődéséhez. Másrészt nem ad magyarázatot az általa említett jelentéskülönbségre sem.

Véleményem szerint a **βete* alakból a magyar *ügy* csak akkor vezethető le, ha feltesszük azt, amit BÁRCZI GÉZA is felvet lehetőségként a *nemez < nämäd* kapcsán, hogy a hangzóközi *t* zöngésülése megelőzte a réshanggá válást (1962: 3). Ebben az esetben a következőképpen vezethető le a hangzóközi *-t-* alakulása: a finnugor *-t-* > ősmagyar *-d-*. A *-d* két irányban fejlődhetett tovább a magyar nyelvben: 1. palatalizáció, majd affrikáció útján *dzs' > gy-*vé alakult (ezt tételezhetjük föl az *ügy* esetében is), 2. spirantizációval pedig *-z-*vé vált, és ez a változás teremthette meg a *víz* alakot.

A MSzFgrE. elveti az *ügy* egyeztetését a *víz* ugor kori változatával. Szerinte az *üt'* belső vogul nyelvi fejlemény, nem hozható összefüggésbe a magyar *ügy* földrajzi köznevünkkel.

WICHMANN GYÖRGY vizsgálatai szerint nem biztos, hogy a *víz ~ ügy* szavak összetartoznak, nemcsak a bizonytalan *-z-* > *-gy-* és *vi-* > *i-* ~ *ü-* hangviszony miatt, hanem azért, mert más megfelelést is lehet neki ajánlani, mégpedig a zürjén nyelv alapján (vö. 1927: 353–4). A MSzFgrE. is ezt a származtatást tartja valószínűbbnek. A TESz. is számol ezzel a magyarázattal, s a következő zürjén alakokat hozza példának: *zylk* 'nedvesség, vizesség'; *zylá-in* 'tócsa'; *zila* 'nedves, ingoványos, lápos, mocsaras hely'; *zylkja* 'nedves, ingoványos'.

Hangtani magyarázata a következő: a szókezdő zürjén *z* a magyarban eltűnik. Az eredeti szóbelseji mássalhangzó *-*δ*' lehetett, ebből a zürjén *l*' és a magyar *gy* is jól magyarázható. A zürjén *-k* és *-a* denominális névszóképző (TESz.).

A MSzFgrE. bár ezt a magyarázatot tartja csak elfogadhatónak, mégis úgy gondolja, hogy bizonytalanná teszi az egyeztetést az, hogy a magyar szónak csak egyetlen nyelvben van javasolt megfelelője, s hogy a zürjén szó a votjákban sincs kimutatva, tehát még az őssperi korig sem vezethető vissza. Amennyiben a zürjén alak valóban belső fejlemény, akkor ez a magyarázat minden bizonnyal téves.

Véleményem szerint a két feltevés közül csak az első fogadható el, mert hangtanilag és jelentéstanilag is egyértelműbb magyarázatot ad.¹³

4. Produktivitását tekintve a fent említett adatokból kiderül, hogy az *ügy* földrajzi köznevünk az ómagyar kor végéig produktív volt, ám kizárólag csak helynevek utótagjaként szerepelt, pl. *Apor-ügy*, *Farkas-ügy*, *Fekete-ügy* stb. Ma 'folyóvíz' jelentésű földrajzi köznévi értelemben nem használatos, nyelvjárásokban sem találjuk meg.

Az *ügy* összes helynévi adatának összegyűjtése nehéz, mert problémás néhány helynév olvasatának megadása. Az *ügy* ugyanis gyakran összetéveszhető a *-gy* helynévképzővel. MIKOS JÓZSEF a *Zuduryg* olvasatát a következőképp adja meg: talán a mai *szeder* szó eredeti alakja és az *ügy* (~ *igy*) kapcsolódik össze, vagy pedig a *szeder* *-gy* képzős származéka hozza létre a helynevet (vö. 1935: 300).

Hasonlóan bizonytalan a 1290 k.: *Kekug* olvasata. GYÖRFFY GYÖRGY *Kék-ügy* és *Kéked*, a KMHsz. *Kékegy* olvasatot ad meg.

5. Szóföldrajzi megoszlását figyelembe véve azt mondhatjuk, hogy szétszórtan az ország keleti és nyugati részében egyaránt megtalálható az *ügy*. Dunántúlról származó adatunk az *Apor-ügy*, *Túr-ügy*, *Szeder-ügy*, *Kék-ügy* (amennyiben ezek a helyes olvasatok), keleti részről származó helyneveink pedig a *Farkas-ügy* ?, *Farkas-ügy* ? - *mocsara*, *Fekete-ügy*, *Meddő-ügy(e)*.

¹³ Még akkor is ezt tartom elképzelhetőnek, ha a magyar *ügy* semmiféle kapcsolatban nem áll vogul megfelelőjével.

9. Víz

A víz földrajzi köznévi vizsgálatával legutóbb GYÖRFFY ERZSÉBET foglalkozott részletesen, így nagyrészt az ő vizsgálatának eredményeit használom föl, mindössze néhány kiegészítést teszek ezekhez hozzá. Erre az ad lehetőséget, hogy GYÖRFFY még csak a folyóvízneveket, illetve az ezekben előforduló vízrajzi közneveket vizsgálta, én a 'folyóvíz' jelentésű földrajzi köznevek egyéb helynevekben (mocsarak, tavak, állóvizek stb.) való előfordulását is figyelembe veszem.

GYÖRFFY ERZSÉBET szerint az Árpád-kori korpuszban a harmadik leggyakrabban megjelenő vízrajzi köznévi a víz: harmincnégy névben szerepel elő- vagy utótagként (2008: 127). Az a feltevés, hogy a víz a harmadik leggyakrabban használt Árpád-kori vízrajzi köznévi, a rendelkezésemre álló adatok alapján nem tartható, az én vizsgálataim szerint ugyanis az ötödik leggyakrabban használt 'folyóvíz' jelentésű földrajzi köznévi a víz.

A víz első adatairól GYÖRFFY a következőket írja: „A TESz. – s ennek nyomán az EWUng. – a szó legkorábbi előfordulásaként a Halotti beszéd közszoói használatú *vize* szavát közli; kiemelendő azonban, hogy a szótár helynévi adatot e helyen egyáltalán nem említi. A helyneveket is szép számmal bemutató OklSz.-ban az első helynévi használatot tükröző adat az 1223/1243-as oklevélből származó *Sarwiz* név. Az Árpád-kori Magyarország 39 vármegyéjének adatállományában nem találunk az OklSz. által említett adatnál korábbit, ugyanis a Bodrog vármegyei *Saruize* az 1093-as hamis bátai oklevélben (+1093/1367>1411) szerepel” (2008: 127).

1. A víz jelentését illetően az alábbi meghatározásokkal találkozhatunk: 'víz', 'folyó', 'tenger' (RMG1.); 'vízfolyás, állóvíz' (FNESz., ÉrtSz.). A víz jelentését NEMES MAGDOLNA doktori disszertációjának földrajzi köznévi szótárában árnyaltabban adja meg, négy jelentést sorolva föl: 1. 'folyó- vagy állóvíz', 2. 'vízfolyás, patak', 3. 'árok', 4. 'vízállás, tó'. Ezen adatok ugyan a mai nyelvjárásokra vonatkoznak, ám úgy vélem, nem tévedek, ha azt állítom, az Árpád-korban is hasonló jelentésekkel bírhatott a víz, azaz egyaránt jelölhetett folyó- és állóvizet.

2. Etimológiáját illetően a szakirodalom egységes állásponton van: a *víz* lexémát uráli ősiségűnek tartja.

3. A hangtani változásait a következőképpen írhatjuk le. Az uráli alapalak **βete* lehetett (TESz.). A szóeleji **β > v*, valamint a szóvégi vokális eltűnése és a **t > z* spirantizáció szabályszerű. A szóbelseji *e > i* zártabbá válás szintén belső nyelvi fejlemény. A tövéghangzó eltűnése a többelseji magánhangzó megnyúlását eredményezte. Az EtSz. rokon nyelvi példákat is hoz: vogul *üt', wit'* zürjén *va*, votják *vu*, cseremisiz *wät*, mordvin *ved, väd*, finn *vesi*, szelkup *yt, üt*.

4. A *víz* földrajzi köznévvé produktívításáról és helynevekben való előfordulásáról a következőket mondhatjuk el. Az Árpád-kori névkorpuszomban a *víz* lexémát, illetve annak valamilyen származékát összesen (az alakváltozatoktól eltekintve és a hamis adatokat is idesorolva) 52 helynév tartalmazza. A víznevek szerkezetét vizsgálva gyakran találunk S+F szerkezettel jellemezhető helyneveket: [1265]/1265: *Ereztewenwys* (Gy. 3: 139), 1295/1315: *Kechewyzy* (Gy. 2: 459, 514, 530), 1336: *Malumvize* (Gy. 4: 122), 1326: *Sceles uiz* (Gy. 4: 586), 1296/1413: *Hydegvyz* (Gy. 2: 100), de számos olyan helynevünk van, amelyek létrejöttükor egy már létező (legtöbbször egyrészes) víznév egészült ki a *víz* köznévvvel. Az idesorolható elnevezések elsődleges alakjai között találunk jövevényneveket: 1320: *Ganna wize* (Gy. 1: 83), 1333: *Hornaduyze* (KMHsz. 1: 127), 1332: *Idawyse* (Gy. 1: 91), 1284: *Tarchauyze* (KMHsz. 1: 272), illetve belső keletkezésű egy- (1317: *Eguruize*, KMHsz. 1: 88; 1330, 1332: *Keurusuizy*, Gy. 1: 248, 306; 1338/1396: *Erwyze*, KMHsz. 1: 93; +1093/1367>1411: *Saruize*, KMHsz. 1: 239) és kétrészes (1334: *Berekyovize*, KMHsz. 1: 54; 1261/271: *Heuiouize*, Gy. 1: 736, 775, 799; 1248/326: *Sayouvyze*, KMHsz. 1: 235) névalakokat. Az utótag *e* nevekhez birtokos személyjeles formában (*vize*) kapcsolódik.

A *víz* ~ *vize* utótag használatát két ok indokolja. Egyrészt az ide tartozó elsődleges nevek többnyire nem utalnak arra, hogy vizeket jelölnének, az oklevél írója ezért szabályos fajtajelölőként használja a *vize* utótagot (1247/331: *Yda* ~ 1332: *Idawyse*, KMHsz. 1: 135), másrészt a nevek egy része homonim viszonyban is áll a közelében fekvő településsel, így a településnév-víznév elkülönítést szolgálhatta a helyfajtaját megjelölő alaptag, például: 1320: *Ganna wize*, Gy. 1: 83; 1336/456: *Thechewvyze*, Gy. 4: 112, 122 (vö. GYÖRFFY 2008: 128). Vannak azonban olyan

helyneveink is, ahol az elsődleges nevek jelölik azt, hogy vízről van szó, ilyenek pl. az *Ér-víz* (1338/396: *Eerwyz*, KMHsz. 1: 93) ~ *Ér vize* (1338/396: *Erwyze*, KMHsz. 1: 93), *Sár vize* (+1093/367>411: *Saruize*, KMHsz. 1: 239; 1304/335/369/376: *Sarwyze*, Gy. 3: 40, 144).

Egy adatot érdemes még kiemelni az ómagyar korból, a Heves vármegyei 1341/347: *Hydegwyzpataka* (Gy. 3: 40, 125) névformát, amely alátámasztja TÓTH VALÉRIA kutatásának eredményeit, miszerint ha része is volt a *víz* lexéma a víznévnek, utóbb elveszítette földrajzi köznévi szerepét, s ez magyarázhatja a víznév kiegészülését egy általánosabb 'vízfolyás' jelentésű szóval (vö. GYÖRFFY E. 2008: 129).

A *víz* lexéma helynevekben a fentebb említetteken kívül még számos formában előfordulhat. Alapalakban áll helynevek alkotórészeként a *Víz-ág* ([+1235]/350/404: *Wysag*, Gy. 1: 285), *Vízfolyás* (1350: *Wyzfolyas*, KMHsz. 1: 301), *Vízmellékiszentgyörgy* (1339: *Vizmelleky Zenthgyurgh*, KMHsz. 1: 301) *Vízvölgy* (1329/406, 1329/406/489: *Wyzwelg*, Gy. 1: 155), *Víz-Szamos* (+1263/+324/1580, +1296/+324/580: *Wyszamus* Gy. 2: 149; 1315, 1320: *Vyzzomus*, Gy. 2: 43, 61, 73), *Vízvár* ~ *Izvor* (1346: *Wyzwar*, *Izwar*, Gy. 3: 485, 496.), *Felhévíz* ? (XIV/510: *Fel hevuiz*, Gy. 4: 635; 1432/432: *Felhe[vi]z*, Gy. 4: 637), valamint *Hévíz-fő* (1339: *Hewyz few*, Gy. 4: 637) helyneveinkben; -s képzős származékát tartalmazzák a *Vizesvölgy* ? (1342: *Vizesweg* [ɔ: -welg ?], KMHsz. 1: 301), *Vizes-homorú* (1247: *Wyzeshomorou*, Gy. 2: 207, 308), *Vizes-fenyér* ([1239]/239: *Wyzesfener*, Gy. 2: 323, 421), *Vizes-telek* (1258: *Wyzesteluk*, Gy. 2: 637), *Vizes-fő* (1261/394: *Wyzesfeu*, Gy. 3: 387, 414) helynevek; -i képzős alakja található meg *Vízigyala* (1349: *Vizygyala*, KMHsz. 1: 301) helynevünkben.

GYÖRFFY ERZSÉBET a vizsgálatai alkalmával két nevet sajátos szerkezetüknél fogva külön is kiemel. A *Víz-ág* ([+1235]/350/404: *Wysag*, Gy. 1: 285) elnevezés előtagja önmagában is víznévi szerepű és a vizsgált köznévből jelentéshasadás útján keletkezett, majd az *ág* utótaggal kiegészülve kétrészes víznevet hozott létre.

A másik név a *Vízsamos* (+1263/+1324/1580: *Wyszamus*, Gy. 2: 149), amely bizonyára a *Szamos* víz- és településnév zavaró egybeesésének a megszüntetésére született sajátos alakulat. Ez a víznévi forma azonban sajátos szerkezetével olyannyira különbözött a magyar víznévrendszer alaptípusaitól, hogy nem is

bizonyult életképesnek, és a víz megnevezésére az eredeti *Szamos*-t használták továbbra is (vö. GYÖRFFY 2008: 129).

5. Szóföldrajzi megoszlását figyelembe véve megállpíthatjuk a *víz* földrajzi köznevünkről, hogy leggyakrabban Abaúj (6), Bihar (5), Heves (4), Máramaros (5), valamint Hunyad (4) vármegyékben fordul elő. Baranya, Borsod, Hont és Pilis vármegyékből egyaránt 3-3 adatunk van, míg Bodrog, Gömör és Pest megyékből egyaránt 2-2 adatra bukkantam. Egy-egy névben megjelenik a *víz* lexéma (vagy annak valamely származéka) Bács, Doboka, Esztergom, Fejér, Győr, Komárom, Kolozs, Krassó, Kraszna vármegyékben, valamint az erdélyi Fehér vármegyében is. Ahogy GYÖRFFY ERZSÉBET is megállapítja, Közép-Észak-Magyarországon találunk egy nagyobb régiót, ahol a *víz* lexéma jelentkezik, de elszórtan az ország egész területén jellemző.

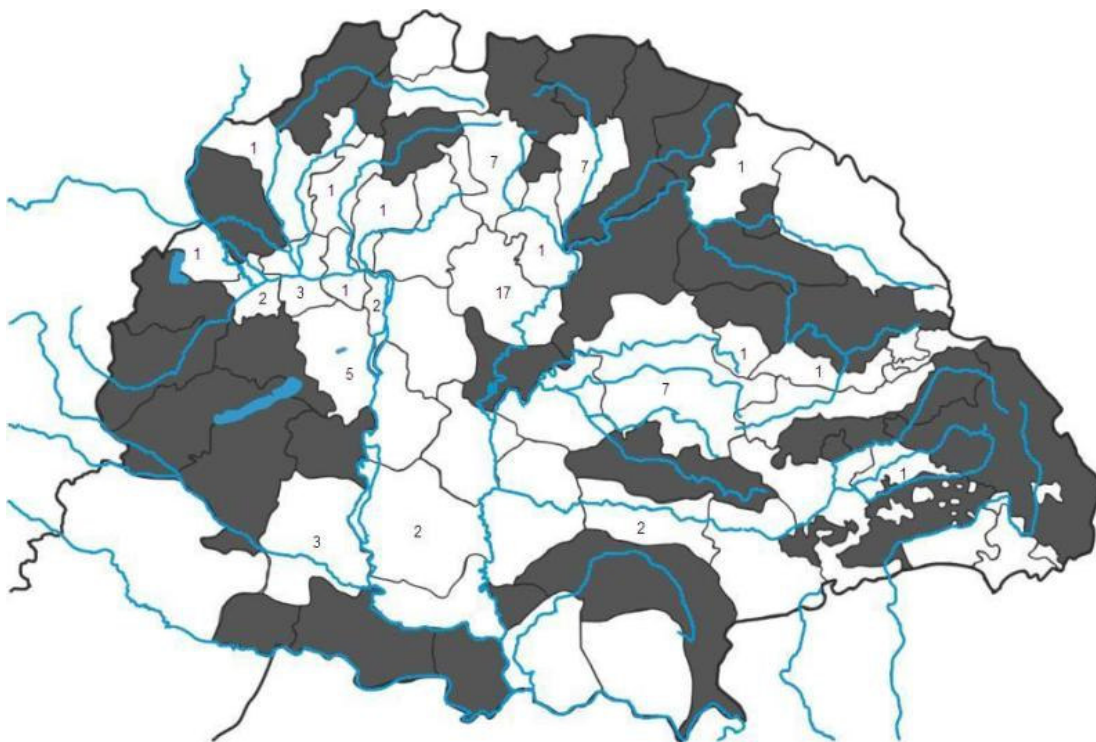
Felhasznált irodalom

- ÁGOSTON MIHÁLY (1984): *A földrajzi nevek írásmódja*. Újvidék
- ANDRÁSFALVY BERTALAN (1970): A fok és jelentősége régi vízgazdálkodásunkban. *NytudÉrt.* 70: 224–228.
- BADICS FERENCZ (1879): A magyar nyelv jellemző hang- és alaktani sajátosságai. *NyK.* 15: 389–406.
- BALÁZS JÁNOS (1981): A *Séd* folyónév és ami körülötte lehetett. *MNyTK.* 160: 107–109.
- BÁRCZI GÉZA (1962): A finnugor zárhangok ősmagyar kori történetéhez. *MNy.* 58: 1–10.
- BENKŐ LORÁND (1970): A Nyárádmente földrajzi nevei. *MNyTK.* 74: 14–20.
- BÍRÓ FERENC (1997): Helynévalkotó vízrajzi köznevek a Körösök vidékén. *MNyj.* 34: 93–114.
- CzF. = CZUCZOR GERGELY–FOGARASI JÁNOS: *A magyar nyelv szótára 1–6*. Bp., 1862–1874.
- ÉrtSz. = *A magyar nyelv értelmező szótára I–VII*. Főszerk. BÁRCZI GÉZA–ORSZÁGH LÁSZLÓ, Bp., 1959–1962.
- EtSz. = *Etimológiai szótár*. Főszerk. ZAICZ GÁBOR, Bp., 2006.
- EWUng. = *Etimologisches Wörterbuch des Ungarischen I–II*. Főszerk. BENKŐ LORÁND, Bp., 1993–1995.
- FEKETE PÉTER (1991): Földrajzi köznevek és földrajzi jellegű jelzők Tiszaszőlősen. In: *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára*. Szerk. HAJDÚ MIHÁLY–KISS JENŐ, Bp., 167–177.
- FEKETE PÉTER (1997): A *fok* vízrajzi köznévi jellemzője és gazdasági szerepe a régi Heves megyében. *MNyTK.* 209: 442–448.
- FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II*. Negyedik, bővített és javított kiadás. Bp., 1988.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1909): Szinnyei József Magyar Nyelvhasználat. *MNy.* 5: 414–417.
- GYÖRFFY ERZSÉBET (2008): Az *ér*, *sár* és *víz* földrajzi köznevek Árpád-kori folyóvízneveinkben. In: *Helynévtörténeti tanulmányok 3*. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA, Debrecen, 121–133.
- GYÖRFFY GYÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV*. Bp., 1966–1998.
- HA. 2. = HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA, *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból 2. Doboka-Győr vármegye*. Debrecen, 1999.

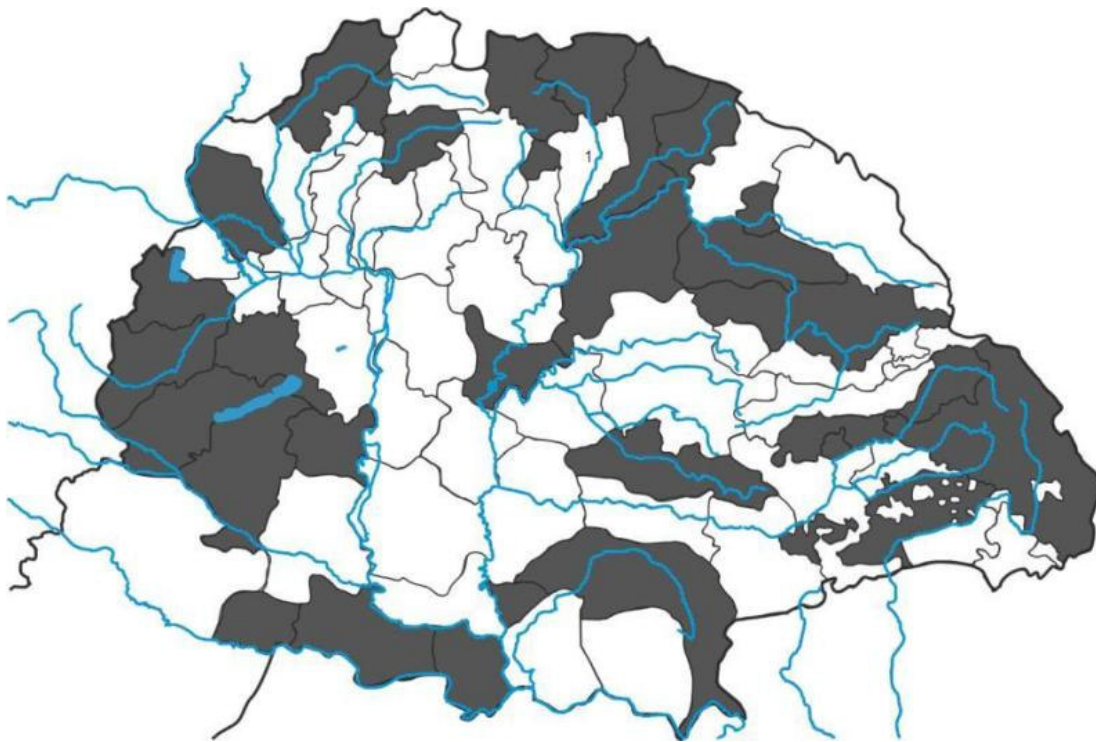
- HALÁSZ IGNÁCZ (1879): Ritkább és homályosabb képzők. *Nyr.* 8: 343–346.
- HOFFMANN ISTVÁN (1993): *Helynevek nyelvi elemzése*. Debrecen
- HOFFMANN ISTVÁN (2003): *Patak*. In: *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára*. Szerk. HAJDÚ MIHÁLY–KESZLER BORBÁLA, Bp., 2003. 664–673.
- HOFFMANN ISTVÁN (2006): *Mortis* birtok a Tihanyi alapítólevélben: *MNyj.* 44: 29–67.
- HOFFMANN ISTVÁN (2007): A Tihanyi alapítólevél szórványaihoz: *Tichon, Balatin, Petra, Fuk. NÉ.* 29: 7–22.
- HUNFALVY PÁL (1867): Hegyaljai oklevelek. *MNyTK.* 6: 327–349.
- INCZEFI GÉZA (1970): *Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata. Makó környékének földrajzi nevei alapján*. Bp.
- KÁLMÁN BÉLA (1967): Helynévkutatás és szóföldrajz. *NyudÉrt.* 58: 344–350.
- KÁLMÁN BÉLA (1989): A nevek világa. Debrecen, 1989. 125–133.
- KÁLNÁSI ÁRPÁD (1988): A Tisza–Túr köze vízneveinek rendszere. *MNyRét. I:* 514–522.
- KÁZMÉR MIKLÓS (1957): Alsó-Szigetköz földrajzinevei. *MNyTK.* 95: 19–27.
- KÁZMÉR MIKLÓS (1949): Beszámoló a Zala vármegye keszthelyi járásában végzett földrajzinév-gyűjtésről. *MNy.* 45: 296–303.
- KISS LAJOS (1972): A földrajzi köznevek és a földrajzi nevek. *Nyr.* 96: 250–251.
- KMHsz. = *Korai magyar helynévszótár, 1000-1350. I. Abaúj-Csongrád vármegye*. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN, Debrecen, 2005.
- LAKÓ GYÖRGY (1965): A magyar hangállomány finnugor előzményei. *MNyTK.* 47.
- LUKÁCS KÁROLY (1951): Fok-Sár-Sió-Siófok. *MNy.* 47: 255–266.
- MAÁ CZ ENDRE (1953): *A térképek névrajza*. Bp.
- MELICH JÁNOS (1913): A magyar tárgyias igeragozás. *MNy.* 9: 392–399.
- MELICH JÁNOS (1924): Szó- és szólásmagyarítások. *MNy.* 20: 32–33.
- MELICH JÁNOS (1925): Kiseb b közlemények. *MNy.* 21: 52–53.
- MELICH JÁNOS (1957): Dolgozatok I. *NyudÉrt.* 11.
- MÉ SZÖLY GEDEON (1955): Szó- és szólásmagyarítások. *Nyr.* 79: 92–94.
- MIKOLA TIBOR (1965): A szóhasadás kérdéséhez. *MNy.* 61: 35–40.
- MIKOS JÓZSEF (1935): A feh érvári keresztetek 1193. évi oklevele mint magyar nyelvemlék. *MNy.* 31: 288–309.
- MOÓR ELEMÉR (1946): A magyar nyelvtörténet őstörténeti vonatkozásai. *Nyr.* 70: 121–128.

- MSzFgrE. = *A magyar szókészlet finnugor elemei. Etimológiai szótár I–III.* Főszerk. LAKÓ GYÖRGY, Bp., 1967–1978.
- MTsz. = SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar tájszótár.* Buda, 1838.
- NEMES MAGDOLNA (1999): A földrajzi köznevekről. *MNyj.* 37: 331–340.
- NEMES MAGDOLNA (2005): *Földrajzi köznevek állományi vizsgálata.* Debrecen. Kézirat.
- NYÍRI ANTAL (1978): Az *aszó*-ról szóló szófejtési kísérletek és azok módszertani tanulságai. *MNy.* 74: 163–175.
- OkISz. = SZAMOTA ISTVÁN–ZOLNAI GYULA, *Magyar oklevél-szótár. Pótlék a Magyar Nyelvtörténeti Szótárhoz.* Bp., 1902–1906.
- PAIS DEZSŐ (1929): Meddő. *MNy.* 25: 345–357.
- PESTI JÁNOS (1987): A ság, ség, (~ segg) és a séd a Dél-Dunántúl földrajzi neveiben. *NÉ.* 12: 32–53.
- REUTER CAMILLO (1970): A fok vízrajzi köznévi és a Fokorú földrajzi név. *NyudÉrt.* 70: 104–111.
- RMGl. = BERRÁR JOLÁN–KÁROLY SÁNDOR, *Régi magyar glosszárium.* Bp., 1984.
- SZABÓ T. ATTILA: A kalotaszegi helynévanyag vízrajzi szókinccse. *Erdélyi tudományos füzetek.* Kolozsvár, 1942.
- SzófSz. = BÁRCZI GÉZA: *Magyar szófejtő szótár.* Bp., 1941.
- SzT. = SZABÓ T. ATTILA, *Erdélyi magyar szótörténeti tár. I–XII.* Bp.
- TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára.* Főszerk. BENKŐ LORÁND. I–III. Bp., 1967–1976., IV. *Mutató.* Bp., 1984.
- TÓTH VALÉRIA (2001a): *Az Árpád-kori Abaúj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára.* Debrecen.
- TÓTH VALÉRIA (2001b): *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban (Abaúj és Bars vármegye).* Debrecen.
- TÓTH VALÉRIA (2003): A Zala vízgyűjtőjének régi folyóvíznevei. *NÉ.* 25: 89–94.
- ÚMTsz. = *Új magyar tájszótár I–IV.* Főszerk. B. LŐRINCZY ÉVA, Bp., 1979–2002.
- WICHMANN GYÖRGY (1927): Magy. *igy, ügy* 'fons; aqua, fluvius'. *MNy.* 23: 353–354.

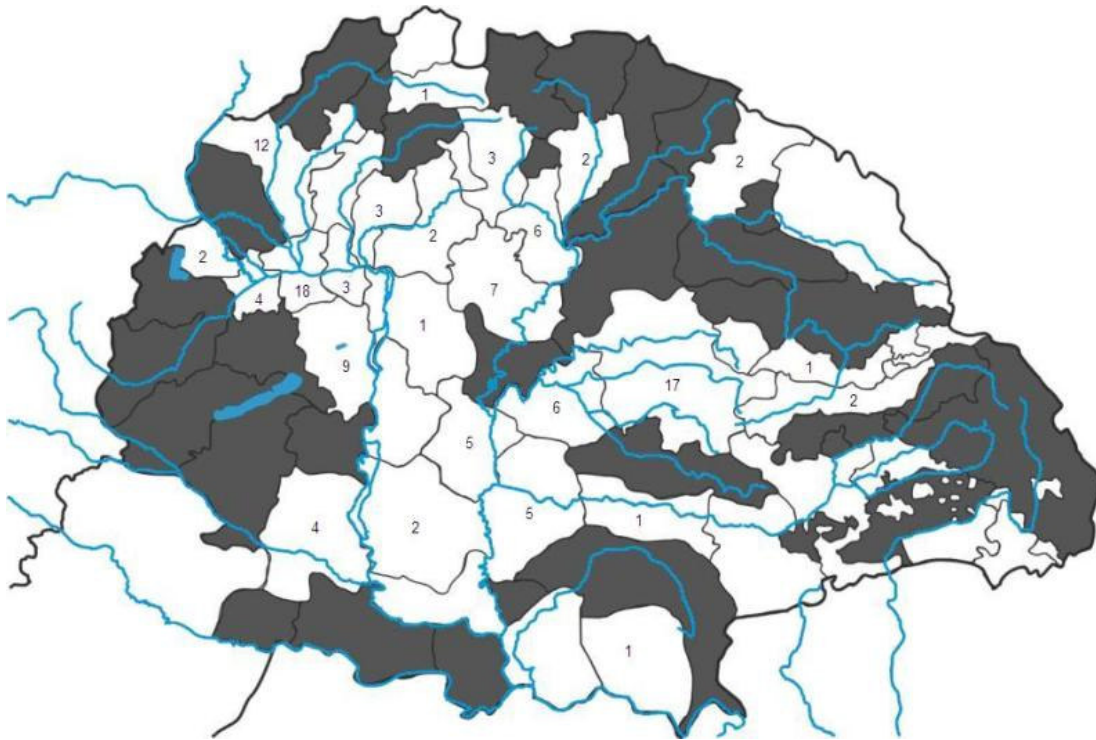
Melléklet

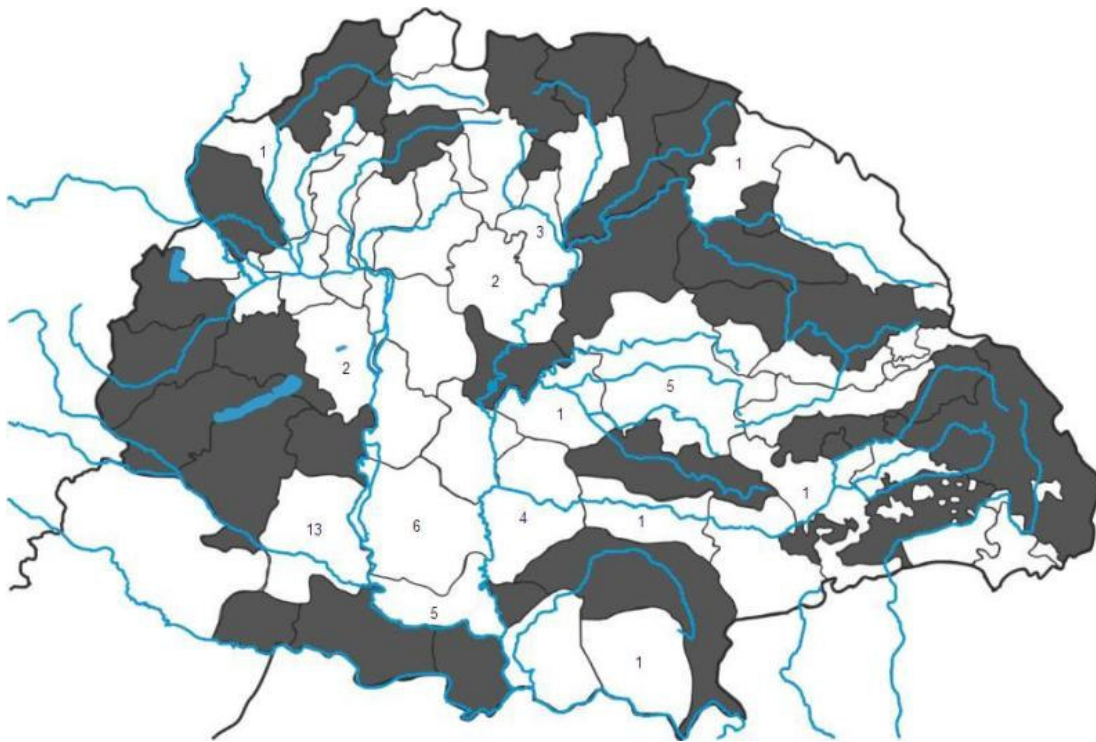
1. térkép. Az *aszó* helynevekbeli előfordulása a Kárpát-medencében az ómagyar korban.

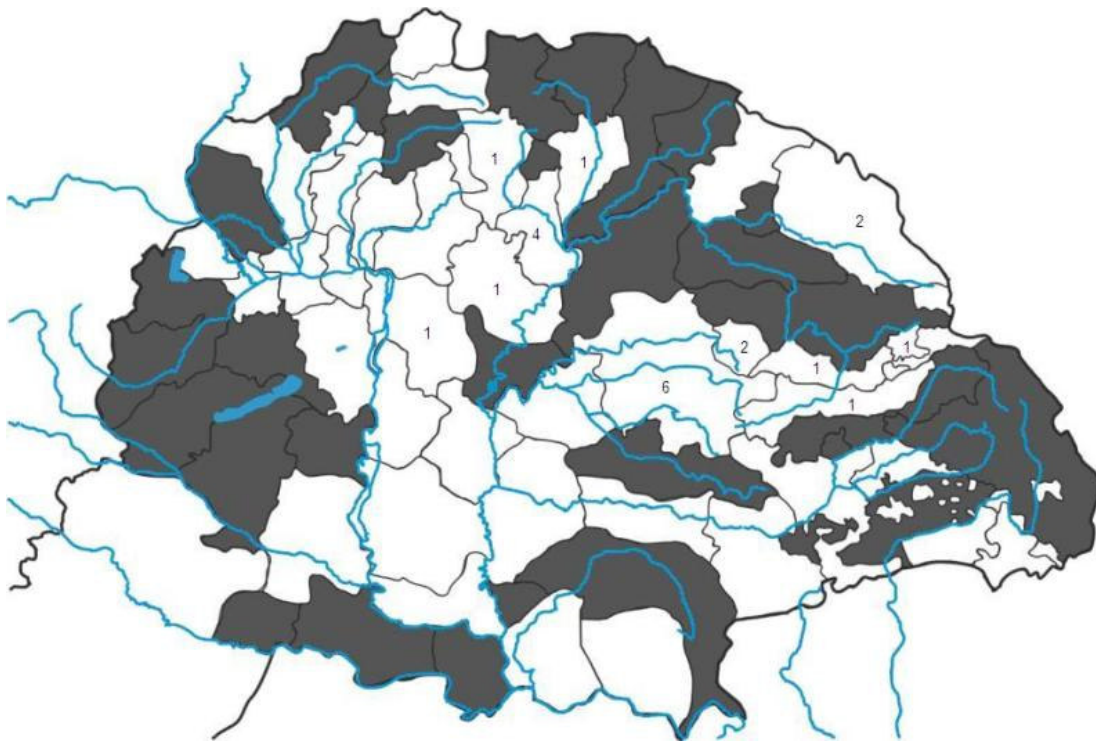
2. térkép. A *csermely* helynevekbeli előfordulása a Kárpát-medencében az ómagyar korban.

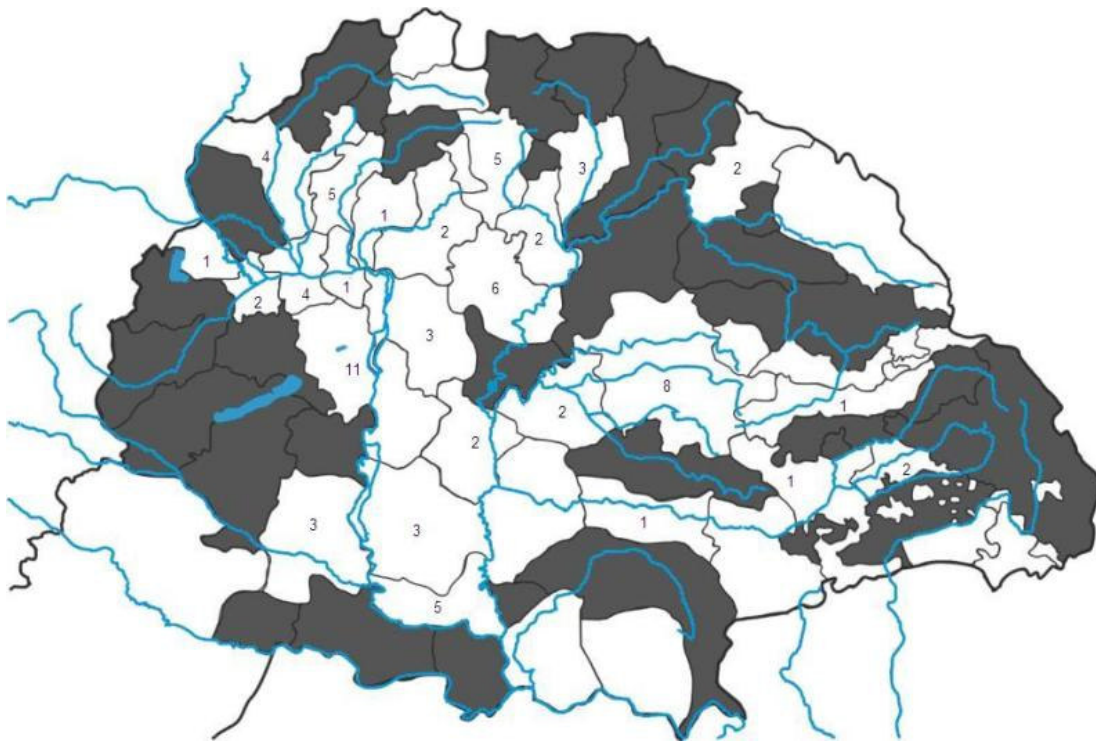
3. térkép. Az *ér* helynevekbeli előfordulása a Kárpát-medencében az ómagyar korban.

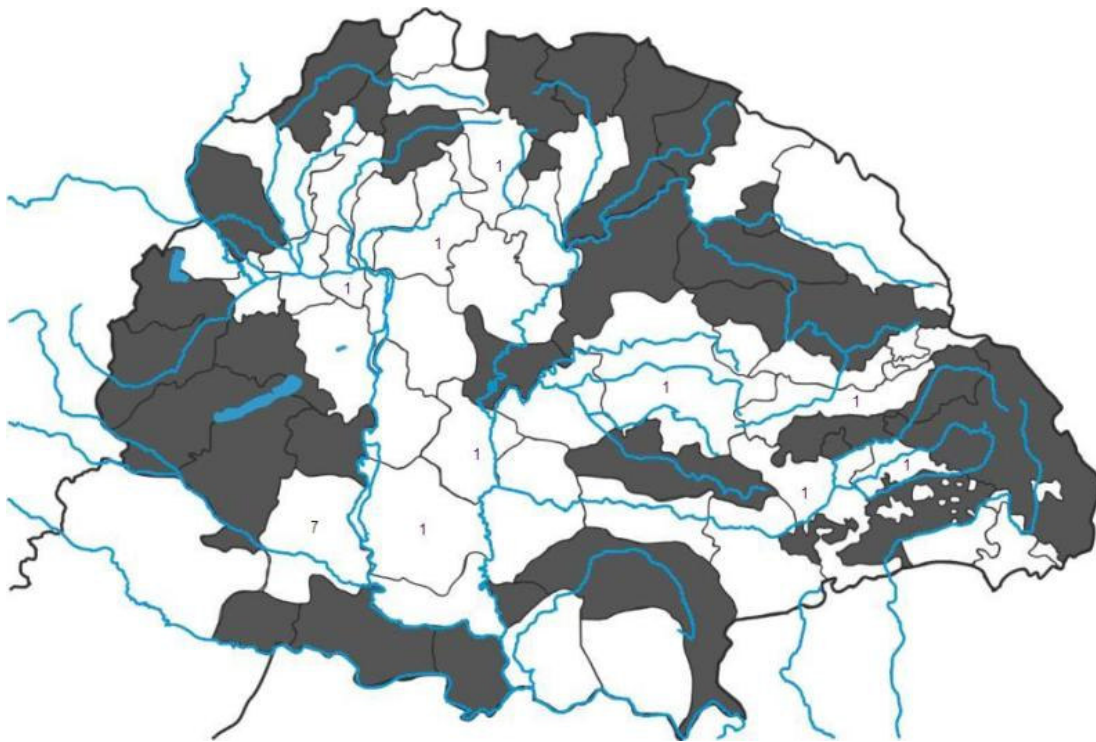
4. térkép. A *fok* helynevekbeli előfordulása a Kárpát-medencében az ómagyar korban.

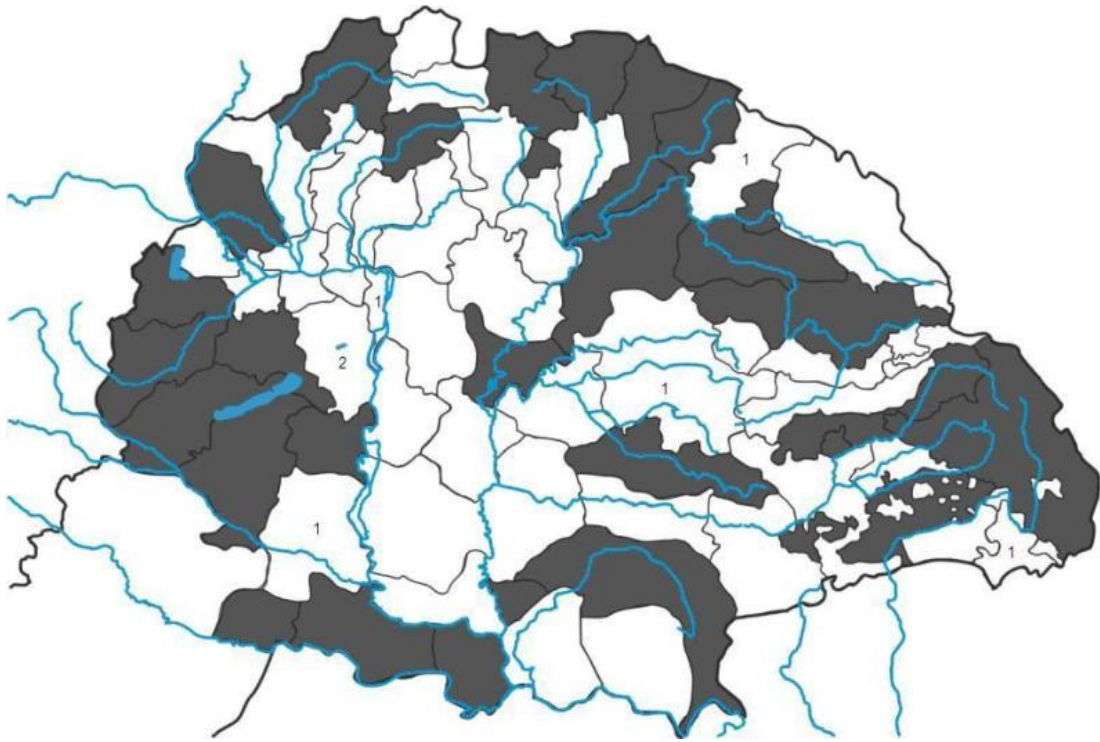
5. térkép. A jó helynevekbeli előfordulása a Kárpát-medencében az ómagyar korban.

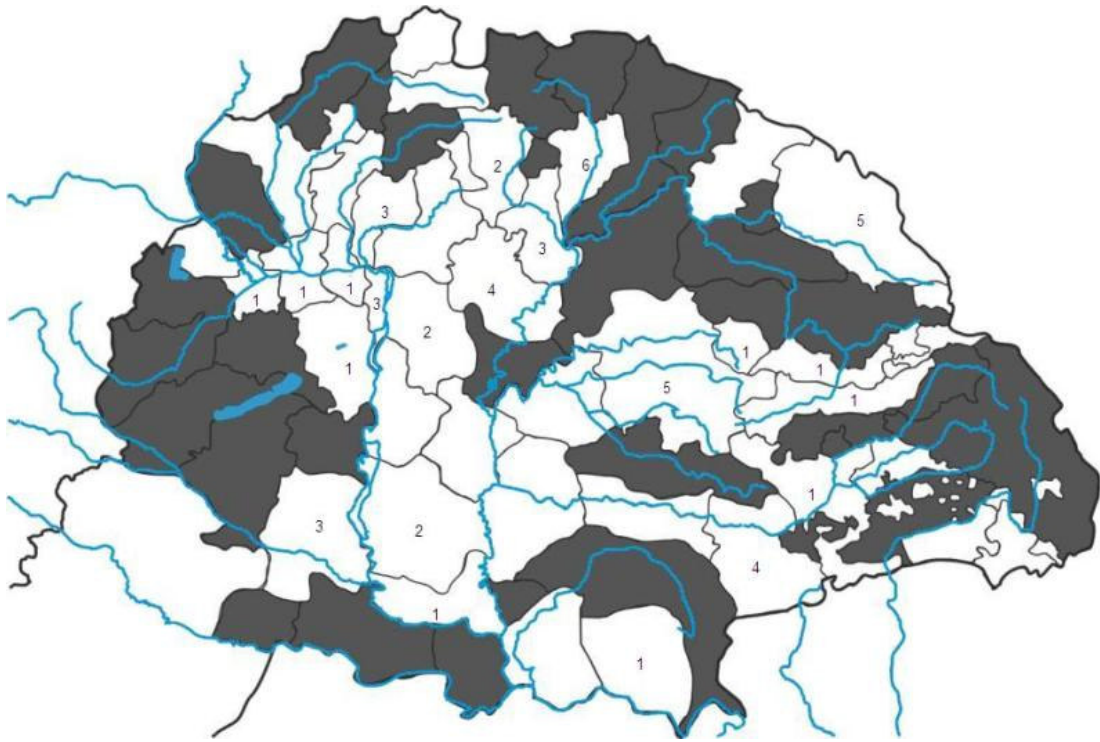
6. térkép. A *sár* helynevekbeli előfordulása a Kárpát-medencében az ómagyar korban.

7. térkép. A *séd* helynevekbeli előfordulása a Kárpát-medencében az ómagyar korban.

8. térkép. Az ügy helynevekbeli előfordulása a Kárpát-medencében az ómagyar korban.

9. térkép. A víz helynevekbeli előfordulása a Kárpát-medencében az ómagyar korban.

Helynévállomány

aszó

1341: *Azow* (KMHsz. 1: 38, Abaúj vm.); 1313/339: ad 1 vallem *Ozou* vocatam (Gy. 1: 441, Bars vm.); [+1077–95]>+158//403/PR.: *Ozov*, [+1077–95]>+158//XV.: *Ozou*, [+1077–95]>+158//XVII.: *Ozon*, [+1077–95]>+158//XVIII.: *Ozay* (KMHsz. 1: 38, Bodrog vm.); 1277: *Ozov* (Gy. 2: 358, Fejér vm.); 1268/347: *Ozu* (Gy. 3: 408, Komárom vm.); 1325/380/470: ad vallem *Azou* (Gy. 4: 660, Pilis vm.).

Ne. *Aszó feje* +1015/+158//403/PR.: *Azaufey*, +1015/+158//XV: *Azuhfeye*, +1015/+158//XVII.: *Arsanley*, +1015/+158//XVIII.: *Aruhsye* (KMHsz. 1: 38, Baranya vm.), [1077-95]/+158/323/403: *Ozowfei* (Gy. 3: 115, Heves vm.); **Aszó-fő** 1337: *Ozowfew*, vall. (KMHsz. 1: 38, Abaúj vm.); 1138/329: *Asaufeu* (Gy. 4: 594), 1318: *Ozofeu* (Gy. 4: 594, 693), 1300/322: *Ozofeu* (Gy. 4: 594), 1322/322: *Ozofeu*, *Ozoufeu* (Gy. 4: 594–595), *Ozofeu* (Gy. 4: 706, Pilis); **Kerek-aszó-tő** 1295: *Kerekozoutu* (Gy. 3: 70, Heves vm.); **Nagy-aszó feje** [1300k.]/340/351/382: *Nogazofey* (Gy. 3: 112, Heves vm.); **Nagy-aszó pataka** [1300k.]/340/351/382: *Nogazypotaka* (Gy. 3: 112, Heves vm.); **Ölyv-aszó feje** 1256/284//572: *Vnozowfey* [ɔ: *Vluozowfey*], vall. (Gy. 1: 675, Bihar vm.); **Szikszó pataka** 1302>344: *Zekzoupathaka*, 1329/406: *Zykozopathaka*, 1329/406/413: *Zykozopathaka*, 1344>346: *Zekzoupathaka* (KMHsz. 1: 264, Abaúj vm.); **Tyúkszó berke** 1326: *Tyukzoubereke*, s. (Gy. 2: 44, 90, Doboka vm.); **Vár-aszó-völgy** [1265]/265: *Worrezowelgy* (Gy. 3: 139, Heves vm.); **Vaszó- ? ~ Vas-aszó ? - völgy** 1335/355: *Woszavwelgh*, vall. (Gy. 1: 696, 705, Bodrog vm.); **Vátoly-aszó-tő** 1295: *berch Watulozoutu* (Gy. 3: 42, 70, Heves vm.); **Vidaszó-fő** 1240: *Wydozoufeu* (Gy. 2: 492, Gömör vm.); **Vidaszó pataka** 1240: *Wydozoupothoka* (Gy. 2: 460, 492, Gömör vm.); **Vidosza bérce** 1341: *Viduztaberche* [ɔ: *Viduzza- ?*] (Gy. 2: 460, 493, Gömör vm.); **Arany ? - aszó** 1295: *Anarozou* (Gy. 3: 70, Heves vm.); **Barkaszó** 1312: *Burkuzlou* ~ *Barkazow*, p., 1314: *Borkuzlou*, p., 1315: *Borkozso*, p., 1336: *Borkoslou* (KMHsz. 46, Bereg vm.); **Berekszó** 1323/332: *Berukzo*, fl. (Gy. 1: 163, 176, Arad vm.); **Boga ? -aszó** 1268/347: *Bogha Ozu* (Gy. 3: 408, Komárom vm.); **Borsós-aszó** 1246/383:

Brersoszon [ɔ: *Bursosozou*] (Gy. 2: 489, 550, Gömör vm.); **Búza-aszó** 1240: *Buzaozou* (Gy. 2: 492, Gömör vm.); **Fene-aszó** 1236: *Feneozov!* (Gy. 3: 187, Hont vm.); **Hosszúaszó** 1236: *Huzzeuzo* (Gy. 1: 626, Bihar vm.); 1332–7/PR.: *Huziuoso* ~ *Husoso* ~ *Gevihosto* ~ *Hirziezo*, v. ~ *Husin* ~ *Husino* (Gy. 1: 626), 1349: *Huzyuozow* (KMHsz. 1: 133, Bihar vm.); 1265: *Huzzyozov* (Gy. 3: 41, 139, Heves vm.); 1341: *Huzyazo* (Gy. 3: 517, Kraszna vm.); 1322/327/370: *Huzyazou* (Gy. 3: 535, 554, Küiküllő vm.); **Kac(s)ika ? -aszó** 1210 k.: *Cacyka ozv*, vin. (Gy. 2: 585, Győr vm.); **Kajászó ~ Keve aszó(ja)** 1271: p. in *Keueozou* (Gy. 2: 389), 1272: *Kuaza*, vall. (Gy. 2: 370, 389, 401), [1283 k.]: *Cuwe Azoa* (Gy. 2: 389), 1325: *Keaza*, vall. (Gy. 2: 322, 389, 401, 406), 1347/378: *Kayassow*, vall. (Gy. 2: 414), XIV.: *Kewe Oza* (Gy. 2: 389, Fejér vm.); **Kietlen-aszó** 1259/327//402: *Kyethlenazow*, vall. (Gy. 1: 41, 144), 1312: *Kyethlenzov* (Gy. 1: 41, 143, Abaúj vm.); **Köves-aszó** +1214/334: *Kewes ozow* (Gy. 1: 643, Bihar vm.); **Len-aszó** [1239]/239: *Lenozou* (Gy. 2: 323, 340, 421, Fejér vm.); **Megye ? - aszó** 1295: *Medyuzou* (Gy. 3: 70, Heves vm.); **Méh-aszó** 1240: *Mehozou* (Gy. 2: 499, Gömör vm.); **Nagy-aszó** 1276: *Nogozou*, vall. (Gy. 2: 362, Fejér vm.); [1277]/277: *Nogozou* (Gy. 2: 459, 486, Gömör vm.); 1266/269: *Nogozow* (Gy. 4: 133, 170 Moson vm.); **Német-aszó** 1295: vallem *Nemuthozov* (Gy. 3: 42, 108, Heves vm.); **Ölyv-aszó** 1256/284//572: *Vluozoun* [ɔ: *Vluozow*], vall. (Gy. 1: 675, Bihar vm.); **Renudi ? - aszó** [1077–95]/+158/323/403: *Renudy! Ozow* (Gy. 3: 93, Heves vm.); **Rusaszó ?** 1243: ad caput *Rusozo* (Gy. 1: 79, Abaúj vm.); **Sárszó** [1330 k.]: *Saarzow*, p. (Gy. 1: 184, Arad vm.); **Sarok ? - aszó** 1256: *Surkozov* (Gy. 3: 42, 108, Heves vm.); **Szalaszó** 129[3]: *Zalazow* (KMHsz. 1: 247); **Szárászó** 1265: *Zarazozov* (Gy. 3: 41, 139, Heves vm.); **Szegény ? - aszó** 1236: *Zeguenozo* (Gy. 1: 628, Bihar vm.); **Székszó** [1067 k.]/267: *Scekzov*, lit. (Gy. 1: 807, Borsod vm.); **Sziksó** 1307>398, 1341, 1350 k.: *Zykwow*, p., 1308, 1339/358, 1342: *Zekzow*, [1312–14 vagy 1331]: *Zikzou*, 1317, 1319, 1342: *Zekzou*, v., 1318: *Scekzou*, 1332–5/PR.: *Sicso* ~ *Syxo* ~ *Syhxo* ~ *Zekzew* ~ *Hyxo* (KMHsz. 1: 264, Abaúj vm.); [1067 k.]/267: *Zcekzov* (Gy. 3: 39), *[1067 k.]/267: *Scekzov* (Gy. 3: 136), 1248/402/483: riv. *Zekzow* (Gy. 3: 39, 133, 136), 1249>402/483: riv. *Zekzaw* (Gy. 3: 136), 1256: fl. *Zekzov* ~ *Zykwov* ~ *Zeekzov* (Gy. 3: 39, 108–109), [1264–89]/327 *Scekzou* (Gy. 3: 136), [1270–72] XII.7.>390: *Zygzow* (Gy. 3: 136), 1279>363: fl. *Zekzou* (Gy. 3: 39), 1280. IV. 9: *Zekzou* (Gy. 3: 136), [1280] IV. 11./281: *Zykzo* (Gy. 3: 136), 1292:

Zugzou (Gy. 3: 73), 1292/372/380: *lacus Zegzou* (Gy. 3: 39), 1292!/372/380: *Zekzou*, *Zegzou*, *Zegzo* (Gy. 3: 73), 1292!/372/380: *Zugzou*, *Zekzou!*, *Zegzou!*, *Zegzo!* (Gy. 3: 136), 1327: *Scekzou* (Gy. 3: 136), 1332–7: *Sicso*, *Zikzo*, *Zekzou* (Gy. 3: 136), 1334>348: *Zekzow* (Gy. 3: 136, Heves vm.); **Szilas-aszó** [1077–95]/+158/323/403: *Scilos ozov* (Gy. 3: 115, Heves vm.); **Szőlő-aszó** 1258/352/436: *Zeulenozo* [ɔ: *Zeuleuozo*] (Gy. 2: 615, Győr vm.); **Séd-tő-aszó** 1303: *Seenkuezou* [ɔ: *Seedtuozou*], riv. (Gy. 2: 208, 308, 309, Esztergom vm.); **Vár-aszó** [1280–90]: *Varaszo* (Gy. 3: 143), 1304: *Warazou* (Gy. 3: 143), 1332–7: *Warazzo*, *Warason*, *Warazo*, *Waraze* (Gy. 3: 143), 1341/347: *Warazow* (Gy. 3: 125, 143, Heves vm.); **Vasonca ~ Vázsony-aszó** 1271: *Voson oso*, aqua (Gy. 1: 41, 68) ~ *Vosonoso* (Gy. 1: 68), 1272/419: *Vosonczow*, fl. (Gy. 1: 41, 63–4), 1284/379>430: *Vosontho*, fl. (Gy. 1: 41, 68) ~ *Vosontha*, fl. (Gy. 1: 68), 1310: *[Wo]sonzo*, riv. (Gy. 1: 102, Abaúj vm.); **Dézmás-Szikszó** 1261/271: *Dezmaszykszou* (Gy. 3: 136, Heves vm.) † **-d Aszód** +1278/278: *Ozod* (Gy. 3: 386, 419, Komárom vm.); **Szód ?** 1289/426: *Zaud*, vall. (Gy. 2: 242, Fejér vm.) † **-j Farkasaszaj** 1326: *Farcas Assay*, v. (Gy. 1: 271, Baranya vm.) † **-s: Aszós** ?+1262 [cr. 1270], 1270: *Ozus* (Gy. 4: 440, Nyitra vm.).

csermely

1261: *Chermele*, 1297: *Chermula* (KMHSz. 1:76, Abaúj vm.); 1621: „Czermelye: Fluentum, Fluviolus, Rivolus” (TESz., EWUng.); 1702: ex monte *Csermelino* (FNESz.); 1779: *tsermelyke* (EWUng.); 1780: *tsermely*; 1804: *tsermellyédnek*; 1854: *csermélyei* (TESz.); 1862: *csérmély*, *csérmélye* (CzF.); - ? *csörmőj* (TESz.).

ér

1249/291: ad rivum qui dicitur *Er* (Gy. 1: 313, Baranya vm.); 1329/476: ad aquam *Eer* vocatam (Gy. 1: 507, Békés vm.); 1265 [Ϸ: 1266–69]/282, 12[7]8/309, 1312/XVIII., 1320, 1326/358, 1336, 1338: *Eer*, fl., 1274, 127[8], 1337/453: *Her*, fl., 1307, 1330: *Er*, fl., 1307/308: *Heer* (KMHsz. 1: 92, Bihar vm.); 1295: *Eer*, palus (Gy. 1: 690, Bihar vm.); 1310/338: *Eer*, lac. (Gy. 1: 662, Bihar vm.); *1214/550: *Her*, pr., 1219/550: *Er* (Gy. 1: 615, Bihar vm.); 1323: *Eer*, fl. (Gy. 1: 770, Borsod vm.); 1261: *Er* (Gy. 2: 208, 292, Esztergom vm.); 1229/ 230/XIV.: *Her*, riv. (Gy. 2: 323, 420, Fejér vm.); 1311: *Er*, vall. (Gy. 2: 323, 423, Fejér vm.); +1294/471, 1332: *Eer* (Gy. 2: 459, 507, Gömör vm.); 1270: *Er*, fluviolus (Gy. 2: 535, 537, Gömör vm.); 1229/550: per vallem nomine *Er* (Gy. 3: 367, Kolozs vm.); 1268/347: *Eer* (Gy. 3: 387, 445, 458, Komárom vm.); 1412: *Er* (Gy. 3: 389, Komárom vm.); 1276/294: *Eer* (Gy. 3: 440, Komárom vm.); 1268: *Heer* (Gy. 4: 271, Nógrád vm.); 1240: *Er* (Gy. 4: 327, Nyitra vm.), 1264: vallem que *Her* vocatur (Gy. 4: 419, Nyitra vm.).

Ne. ér: *Ér-hát* +1109/[1295 e.]: *Erhat*, t. (Gy. 2: 323, 439, Fejér vm.); *Érpály(i)* ~ *Herpály* 1273/392/477: *Herpauli*, v., [1291–94]: *Erpaul*, 1332–7/PR.: *Erpali* ~ *Herpali*, v. (Gy. 1: 625, Bihar vm.); *Érszék* ? [+1235]/350/404: *Erzek*, v., [1290 k.]: *Ersek*, v., 1332–5/PR.: *Erzeek* ~ *Erzzek* ~ *Ersel* ~ *Horkeuk* (Gy. 1: 300, Baranya vm.); *Ér-tető* 1229/230/XIV.: *Erthethev*, camp. (Gy. 2: 323, 420, Fejér vm.); *Ér-tő* 1260: *Ertu* (Gy. 3: 388, Komárom vm.); *Ér töve* 1075/+124/+217: *Ertue* (Gy. 1: 893, Csongrád vm.); *Ér-víz* 1338/396: *Eerwyz* (KMHsz. 1: 93, Bihar vm.); *Ér víze* 1338/396: *Erwyze*, fl. (KMHsz. 1: 93, Bihar vm.); *Fűz-ér-patak* 1327/378: patak *Fywzerpatak* nominatum (Gy. 1: 146, Abaúj vm.); *Körtvély-ér-tő* 1295/423: *Kerthwelerthew* (Gy. 1: 510); *Mély-ér-tő* ~ *Millér-tő* 1216: *Milartw*, 1247: *Milartew* (Gy. 3: 387, 440), 1259/359: *Milerelu* (Gy. 3: 387, 440); 1276/294: *Mireltu* (Gy. 3: 387, 440), 1277 [Ϸ:1278]/299/375: *Mylertu* (Gy. 3: 387), [1308 e.]: *Milertu* (Gy. 3: 440), [1308]: *Mylertu*, *Milertu* (Gy. 3: 440), [1310]: *Milertu* (Gy. 3: 440); 1324: *Milerthu*, *Mylertu* (Gy. 3: 440), 1325: *Mylertu* (Gy. 3: 440, Komárom vm.); *Sebes-ér pataka* 1343: *Sebeserpataka*, fl. (KMHsz. 1: 239, Bereg vm.); *Száraz-ér-zsítva* 1353/365: *Zarazersytua* (Gy. 4: 326, 365, Nyitra vm.); *Telek-ér foka* 1284/454: *Thelukerfoka*, vall. (Gy. 1: 793, Borsod vm.); *Csokud* ? -*ér* 1284/410:

Chokud er (Gy. 1: 608, Bihar vm.); **Csorgó-ér** 1284/410: *Chorgue er* (Gy. 1: 608, Bihar vm.); **Enyes-ér** [1330 k.]: *Ehneseer* (Gy. 1: 515, Békés vm.); **Fazék-ér** 1341: *Fazeker*, stag., t. (KMHsz. 1: 97, Bihar vm.); **Férges-ér** 1228/491: *Fergesher*, riv. (Gy. 2: 564, 606, Győr vm.); **Fok-ér** 1264: *Fukher* (Gy. 4: 327, 419, Nyitra vm.); **Gálna-ér** 1295, 1326: *Galnaer*, loc., palus (Gy. 1: 595, 690, Bihar vm.); **Gelp ? -ér** 1268/347: *Gelper* (Gy. 3: 404), 1383: *Gelpeer* (Gy. 3: 404, Komárom vm.); **Gyormó-ér** 1264: *Gormouher* (Gy. 4: 477), 1270: *Gurmouer* (Gy. 4: 327, Nyitra vm.); **Hamus-ér** 1224/291/389: *Homusher*, alv. (Gy. 1: 696, 715, Bodrog vm.); **Hetesér** 1225: *Heteser* (Gy. 4: 147, 154, 181), +1233 [1243 e.]: *Heteser*, *Hetezer* (Gy. 4: 154), 1278/278: *Hetteser* (Gy. 4: 154, 181), [-1309, ad 1291]: *Hecceser* (Gy. 4: 154, Moson vm.); **Heves ? ~ Hűs ? -ér** [1275]: *Heuser*, loc. (Gy. 2: 310, Esztergom vm.); **Hideg-ér** 1342: *Hydegher* (KMHsz. 1: 129, Bihar vm.); **Hódos-ér** 1264: *Huduser* (Gy. 4: 419), 1270: *Huduser* (Gy. 4: 327, Nyitra vm.); **Hosszú-ér** 1075/+124/+217: *Hosiouer*, pisc. (Gy. 1: 891, Csongrád vm.); +?1061/272//390: *Huzyer* (Gy. 2: 323, 424, Fejér vm.); **Kálnás-ér** 1331: foss. *Kalnaser* (Gy. 3: 153, 258, Heves vm.); **Kamut-ér** 1295/423: *Kamawlther* (Gy. 1: 508, 510) ~ *Gamother* (Gy. 1: 510, Békés vm.); **Kengyel-ér** 1284/454: *Kengeler*, aqua (Gy. 1: 793, Borsod vm.); 1333: *Kengeleer*, alv. (Gy. 1: 805, Borsod vm.); **Keskeny-ér** 1331: *Kesekuner* (Gy. 3: 153, 258, Heves vm.); **Kilet-ér ?** 1295: *Kylether* (Gy. 1: 510, Békés vm.); **Kökényér** +1247/+284//572: v. Woffa Illeyse al. nom. *Kwkenyer* vocatur, +1247/+284//572, +1285/572: *Kwkener*, p., v., +1256, 1339: *Kukener*, 1318/319: *Kokyner*, 1328: *Kukynheer*, 1329/343, 1332, 1332/343: *Kukyner*, p., 1333–5/PR.: *Kukenher* ~ *Rukener*, 1337: *Kukiner* ~ *Kwkyner*, [XIV.]/1000 u.-ra: *Kwkiner*, 1340: *Kekener*, 1347: *Kuukyner* (KMHsz. 1:162, Csanád vm.); **Köles-ér** 1329: *Kuleseer*, fl. (Gy. 1: 570, 604, Bihar vm.); *1138/329, 1278/279/345, 1282, 1332–7/PR.: *Kuleser*, v., 1203>342//477, 1327/589: *Kewleser*, p., 1203/480: *Keleser*, 1273/392/477: *Kwleser*, v., [1291–94]: *Culeser*, 1320/PR.: *Kolosuar*, 1327/589: *Keoleser*, 1332–7/PR.: *Kuleshe* ~ *Kulezer*, v., 1342: *Keleser* (KMHsz. 1: 163, Bihar vm.); **Kőrís-ér** 1326: silva *Keuruser* (Gy. 3: 326, 361, 379, Kolozs vm.); **Körtvély-ér** 1295/423: *Kerthweler* (Gy. 1: 510); **Köves-ér** 1291: *Kuuesheer*, fl. (Gy. 2: 458, 501, Gömör vm.); **Közép-ér** 1326: *Kuzeper*, loc. (Gy. 1: 131, Abaúj vm.); 1338/396: *Kuzeper*, fl. (KMHsz. 1: 167, Bihar vm.); 1327: *Kuzeper* (Gy. 4: 210, 269, 305), *Kvzeper* (Gy. 4:

269, Nógrád vm.); **Kúp-ér** 1268/347: *Kuper* (Gy. 3: 387, 404), 1383: *Kwpeer* (Gy. 3: 404, Komárom vm.); **Mély-ér** [1077–95]>+158//403/PR.: *Mecler*, [+1077–95]/+158//XV.: *Meeler*, [+1077–95]/+158//XVII.: *Meder*, [+1077–95]/+158//XVIII.: *Meelek*, 1257: *Myler*, aqua (KMHsz. 1: 185, Baranya vm.); 1075/+124/+217 aqua *Meler*, +1214/334/342: *Myler!* (Gy. 3: 41, Heves vm.); **Mély-ér ~ Millér** 1226: *Myler* (Gy. 3: 387), 1259/359: *Miler* (Gy. 3: 387, 440), 1268/347: *Myler* (Gy. 3: 387, 412, 420, 453, 458), 1276 k.: *Myler* (Gy. 3: 387, 453), 1276/294: *Mirel* (Gy. 3: 387, 440, Komárom vm.); **Mög ? - ér** 1359: riv. *Meger* (Gy. 3: 155, Heves vm.); **Nagyér** [1291–94], 1312/XVIII.: *Noger*, v., 1338: *Nogheer*, v. (KMHsz. 1: 196, Bihar vm.); **Nagy-ér** +1252/[1270]: *Noger*, fl. (Gy. 2: 565, 607, Győr vm.); 1329/329: *Nogyer* (Gy. 3: 388, 440, Komárom vm.); 1290: *Noger* (Gy. 4: 326, 343, Nógrád vm.); **Nyakas-ér** 1339: *Nyakaser* (Gy. 3: 41, 141, Heves vm.); **Nyárér** +1214/334: *Narher*, m., pr. (Gy. 1: 646, Bihar vm.); **Nyár-ér** +1214/334: *Narher*, fl. (Gy. 1: 571, 646, Bihar vm.); **Sarok-ér** 1075/+124/+217: *Surchuer*, aqua (Gy. 1: 881, 890, Csongrád vm.); **Sebes-ér** 1215/550: *Sebuser* (Gy. 3: 41), 1337: *Sebuser* (Gy. 3: 69, 79, Heves vm.); **Soly-ér ~ Saj-ér** 1276: *Soler* (Gy. 3: 39, 40, 129, Heves vm.); **Szakál-ér** 1284/410: *Zakal er*, fl. (Gy. 1: 608, 663, Bihar vm.); **Száráz-ér** +1247/+284//572: *Zarrazer* (Gy. 1: 163, 183, 835, 861), +1256: *Zarazer* (Gy. 1: 835, 841, 862, 870–1, Arad vm.); ? [1177]/500 k.: *Scaiezer* [ɔ: *Scarazer* ?] (Gy. 1: 324, Baranya vm.); 1323: *Zarrazer* (Gy. 1: 770, Borsod vm.); **Szék-fövény-ér** +?1061/272//390: *Scekfeuener* (Gy. 2: 323, 424); **Tekeres-ér** 1323: *Tekeruser* (Gy. 2: 323, 439, Fejér vm.); **Telem-ér** 1228/305/361: *Telemer* (Gy. 3: 387, 456, Komárom vm.); **Tolvé-ér** 1338: *Tolneher* [ɔ: *Tolueher*] (Gy. 2: 411); **Ug-ér ~ Huku-ér ?** 1075/+124/+217: *Huger*, fl., [1075]>338: *Hucu* fl. *eru*, [1075]>338, 1338: *Hucueru*, fl., +1124/+217/505: *Hvger*, 1340: *Wger* (KMHsz. 1: 285, Csongrád vm., Szolnok vm.); **Vajas-ér** 1075/+124/+217: *Woioser* (Gy. 3: 462, Komárom vm.); **Vég-ér** +1278/278: fl. *Vegeter* (Gy. 3: 386, 419 Komárom vm.); **Vejsze-ér** 1228/491: *Weyzer*, loc. (Gy. 2: 564, 606, Győr vm.); **Veres-ér** 1310>358: *Vereser*, loc. (Gy. 2: 78, Doboka vm.) !
ere: Bába ere 1327: *Babaere* (Gy. 3: 39, 101), 1346: *Babaere* (Gy. 3: 101, Heves vm.); **Barba ere** +1214: *Barba heri* (Gy. 4.: 457, Nyitra vm.); **Cu(n)dur ? ere** 1228//361: *Cudurheri* [ɔ: *Cundurheri?*] (Gy. 3: 387), 1228/305/361: *Cudurheri* (Gy. 3: 456, Komárom vm.); **Cuthsa ? ere** +1214: *Cuthsa heri* (Gy. 4: 457, Nyitra vm.);

Encs ere 1228/306/361: *Ensere* (Gy. 3: 387, 456, Komárom vm.); **Fancsal ere** 1228: *Fontscolere* (Gy. 2: 208, 302, Esztergom vm.); **Feket ere** 1211: *Feket hereh*, stag. (Gy. 1: 864, Csanád vm.); **Füzed ere** +1214: *Fized heri* (Gy. 4: 457, Nyitra vm.); **Gest ere** 1228/305/361: *Gestere* (Gy. 3: 456), 1228/361: *Gestere*, *Gestered* (Gy. 3: 387), 1247/252/376/592: *Guestre* (Gy. 3: 418), 1268/347: *Guestre* (Gy. 3: 387, Komárom vm.); **Kerek-tó ere** 1347: *Kerektoere*, alv. (KMHSz. 1: 151, Bihar vm.); **Két-pók ere** 1260/271: *Kethpokere*, Gy. 3: 118, 125, Heves vm.); **Kökény ere** 1211: *Cucen Hereh* (Gy. 1: 864, Csanád vm.); **Ludas ere** 1211: *Ludos Here*, loc. (Gy. 1: 864, Csanád vm.); **Ménk ere** 1268/347: palus *Meenkeri* (Gy. 3: 387, 404), 1383: *Menkery* (Gy. 3: 404, Komárom vm.); **Ponk ? ere** 1239/465: *Ponkeere* (Gy. 4: 443), 1285: *Ponkere* (Gy. 4: 472, Nyitra vm.); **Solymos ere** 1344: *Solmusere*, fl. (KMHSz. 1: 243, Bereg vm.); **Süv ere ?** 1228/491: *Syweri*, aqua (Gy. 2: 564, 606, Győr vm.); **Széles-pók ere** 1261/271: *Zeluspokere* (Gy. 3: 39, 118, Heves vm.); **Tenk ere** 1208/359: *Tenkere* (Gy. 4: 134), 1210: *Tenkere* (Gy. 4: 152, Moson vm.); **Tenyér ere** +1037/[+1246]/330, +1037/490: *Tener Ere*, pisc. (Gy. 1: 898), 1086/1130–40: *Tenerhere* (Gy. 1: 898, Csongrád vm.); **Vág ere** 1295/296: *Waag eri* (Gy. 4: 41), *Waag ery*, *Wagery* (Gy. 4: 101, Liptó vm.); **Várad ere** [1262]/262: *Warodhere* (Gy. 1: 759, Borsod vm.); **Zyge ? ere** 1285: *Zygeere* (Gy. 4: 471, Nyitra vm.); **Zsembéc örénye ~ Zsembéc-örény ere** [1322 u.]: transiendo fl-m Woos versus *Senbecherenere* (Gy. 1: 710, Bodrog vm.) † **ered: Kisered** 1297: *Kysered* (Gy. 3: 387, 424, Komárom vm.) † **-d: Érd** 1243: *Erdi*, [1243]: *Erdu*, *Erdu*, 1244/473, [1270–72], 1278/291, 1291: *Erd* (Gy. 4: 570, Pest vm.); **Ér(d)somlyó** 1227: *Erdesumulua*, [1279]: *Erdsumlío*, [1284]: *Erdsumlwa ~ Ersumluwa*, *Erd Sumlua*, 1323: *Erdsomlov*, 1330: *Erthsomlou*, 1333: *Ersomlia*, 1335: *Ersumlya* (Gy. 3: 493), 1339/342>378: *Ersumplyo* (Gy. 3: 493, 497, Krassó vm.) † **-i: Éri** 1326: *Eery*, p ~ *Ery* (Gy. 1: 615, Bihar vm.).

fok

[1177]/405: supra rippam Morisii, que vocatur *Fuc* (Gy. 1: 163, 184, Arad vm.); 1244>347?, 1257: *Fuk*, aqua, fl., loc. (Gy. 1: 291, 375, Baranya vm.); 1300: *Fuk*, foss. (Gy. 1: 540, Bereg vm.); 1320: *Fuc*, aqua (Gy. 1: 622, Bihar vm.); 1338: *Fuk*, loc. (KMHsz. 1: 102, Bihar vm.); +?1292: *Fvk*, loc. (Gy. 1: 799, Borsod vm.); 1211: *Foc* (Gy. 1: 864, Csanád vm.); 1337: *Fok*, loc., riv. (Gy. 1: 863, Csanád vm.); 1282/285, 1299/XIV.: *Fuuk*, loc., 1299/XIV.: *Fuk*, loc., 1299/392: *Fok*, loc. (HA. 2: 30, erdélyi Fehér vm. alsó része); [1291]/291: *fuk* (Gy. 2: 389, Fejér vm.).

Ne. *fok*: *Fok-ér* ? 1264, 1270: *Fukher* (Gy. 4: 327, 419, Nyitra vm.); ***Daróc-fok*** +1264/[XIV.]: *Drauchfok*, loc. (Gy. 1: 297, Baranya vm.); ***Gömör* ? -*fok*** 1338/439: *Gumurfok* (Gy. 1: 720, Bodrog vm.); ***Járó-fok*** 1349: *Jaroufuk* (KMHsz. 1: 139, Baranya vm.); ***Let-fok*** +1264/[XIV.]: *Letfok*, loc. (Gy. 1: 297, Baranya vm.); ***Megye-fok*** +?1061/272//376: *Megefuk* (Gy. 2: 323, 419, Fejér vm.); ***Sárvár-fok*** 1338: *Saarwarfuk*, 1338/396: *Sarwarfuk*, loc. (KMHsz. 1: 238, Bihar vm.); ***Sebes-fok*** 1339: *Sebusfok* (KMHsz. 1: 239, Baranya vm.); 1309/412, 1324/412: *Sebesfok*, pisc. (Gy. 1: 725, Bodrog vm.); ***Síkos-* ~ *Csíkos-fok*** +1214/334: *Sycusfokw* (Gy. 1: 646, Bihar vm.); ***(S)zavar-fok*** 1308: *Zouorfuk* (Gy. 1: 232, Bács vm.); ***Zúgó-fok* ?** 1296/346/408: *Zugousuk* [ɔ: *Zugoufuk* ?], aqua (Gy. 1: 303, Baranya vm.) † ***foka***: ***Agár foka*** +1285/572: *Agarfoka*, piscat. (Gy. 1: 846, 866, Csanád vm.); ***Bodza foka*** [1192]/394: *Bozyafuka* (Gy. 1: 236, Bács vm.); ***Bodzás foka*** 1192/374/425: ad locum, ubi *Buziasfoka* cadit in *Vvyos* ~ *Boziasfoka*, [1192]/394: *Bozyasfoka*, 1206: *Buziasfuka*, loc., [1230]/231: *Buzyasfuka* (KMHsz. 1: 59, Bács vm.); ***Boz* ~ *Bűz foka*** 1326/327/380: *Buzfoka*, fl., ins. (Gy. 1: 509, Békés vm.); ***Edelény* ? *foka*** [+1077–95]>+158//403/PR.: *Edelenfoka*, [+1077–95]/+158//XV.: *Hedelenfoka* ~ *Hedelefoka*, [+1077–95]/+158//XVII.: *Hedelenfoka*, [+1077–95]/+158//XVIII.: *Hede. Leonfoka* (KMHsz. 1: 87, Baranya vm.); ***Fozár foka*** 1261/271: *Fozarfoka* (Gy. 3: 39, 117, 118, Heves vm.); ***Harangod foka*** 1211: *Harrangudfoca*, loc. (Gy. 1: 858, 864, Csanád vm.); ***Ivános foka*** 1308: *Ivanusfuka* (Gy. 1: 232, Bács vm.); ***Karacs* ? *foka*** 1334: *Karachafoka*, loc. (KMHsz. 1: 144, Baranya vm.); ***Karácson(y) foka*** 1308: *Karachunfuka* (Gy. 1: 232, Bács vm.); ***Keli foka*** 1192/374/425: Losyuduna desc. usque *Kelyfuka*, [1192]/394: *Kelifuka* (Gy. 1: 236,

Bács vm.); **Let foka** +1264/[XIV.]: *Let foka*, loc. (Gy. 1: 297, Baranya vm.); **Netecs ? -tó foka** 1349: *Netechthoufuka*, pisc. (KMHsz. 1: 200, Baranya vm.); **Nyizdula ? foka** 1261/262: *Nizdulafuka*, loc. (Gy. 1: 319, Baranya vm.); **Örény foka** 1338/439: *Ewrenfoka* (Gy. 1: 719, Bodrog vm.); **Poroszló foka** 1212/397/405: *Poroslofoca*, loc. (Gy. 1: 328–9, Baranya vm.); **Szartos foka** 1278: *Zortos foka* (Gy. 3: 39, 127, Heves vm.); **Szégnye ~ Cege foka** +?1292: *Cegefuka*, pisc. (Gy. 1: 799, Borsod vm.); **Sziget foka** 1338/439: *Zygethfoka* (Gy. 1: 719, Bodrog vm.); **Telek-ér foka** 1284/454: *Thelukerfoka*, vall. (Gy. 1: 793, Borsod vm.); **Tompa foka** 1322: *Tumpafuka*, prat. (Gy. 1: 652, Bihar vm.); **Tölgyes foka** +1055/[1416 k.]: *Tulgu's' foka*, aqua, +1092/+274//399: *Tulgufoca*, +1092/+274//399, 1211: *Tulgusfoca*, 1211: *Tulgus foca*, aqua ~ *Tulusfoca* ~ *Tulusfocca* (KMHsz. 1: 282, Bodrog vm.); **Vej(r)mür foka** 1212/397/405: *Veymurfuca* ~ *Veyrmurfuca* (Gy. 1: 328, 706, Bodrog vm.); **Zseliznye ? foka** 1349: *Zelyznefuka* (KMHsz. 1: 306, Baranya vm.) † **-s Fokos-verem** 1251/335: *Focoswerum*, 1251/339: *Focoswerem* (Gy. 1: 299, Baranya vm.) † **-talan Foktalan pataka** 1339/342>378: *Foktalanpataka*, Gy. 3: 469, 497, Krassó vm.).

jó

Ne. Jóság [1200 k.]/896 u.-ra: *Jouzas*, fl., +1214/334: *Jozes* (Gy. 1: 570, 643, Bihar vm.); **Hejő-tő ~ Héví-jó-tő** 1261/271: *Heuiotheu*, claus., 1261/323: *Heuyotheu* (Gy. 1: 736, 784, Borsod vm.); 1292: *Heyeuteu*, p., +?1292: *Hevyotu*, t., 1332: *Heyeutheu*, p. (Gy. 1: 776, Borsod vm.); **Két-jó köze** 1246/348/408: *Kethyoukyzi*, prat. (Gy. 1: 39, 82, Abaúj vm.); **Berek-jó ~ Berettyó** 1213/550: *Beruchyon* [ɔ: *Beruchyou*] ~ *Beruchyo*, 1219/550: *Berucio*, 1229/550: *Beruciou*, [1249–55]/270, 1270: *Berkyo*, 1255/300 k.: *Berykiou*, 1270, [1300 k.], 1308/313/425, 1326, 1329, 1334, 1337, 1337/453, 1341: *Berekyo*, fl., 1271: *Berukyov*, aqua, 1278: *Berrukio*, 127[8]: *Berek-iou*, 1291/293: *Berkyov*, 1300, 1310: *Berukyou*, fl., 1308/313/425, 1322/338, 1323, 1327: *Berukyo*, fl., 1310: *Burukyo*, fl. (KMHsz. 1: 53, Bihar vm., Kraszna vm.); [1162–72]//326>[1729–41], [1235–70]/326>[1729–41]: *Berekis* [ɔ: *Berekio*], mon., 1213/550: *Beruchyo* ~ *Beruchyon* [ɔ: *Beruchyou*], 1219/550: *Berucio* ~ *Berucyo* (KMHsz. 1: 53, Bihar vm.); 1311/356: *Berukyou* (Gy. 3: 501), 1318: *Berekyo*: Gy. 3: 501, 516), 1327/469: *Berekyow* (Gy. 3: 501), *Berukyow* (Gy. 3: 514, Kraszna vm.);

Hájó ~ Hév-jó 1288/326, 1291/326, 1303/326: *Heuyo*, fl., 1341: *Hoyov*, fl. ~ *Hoyow*, fl. (KMHsz. 1: 120, Bihar vm.); 1249, 1341: *Hewyo*, p., t., [1272–90]>374/500 k., [1272–90]>374/614: *Hewio*, [1272–90]>374/500 k., [1272–90]>374/614, 1332–7/PR.: *Heyo*, v., 1332–7/PR.: *Hevio*, v. (Gy. 1: 623, Bihar vm.); **Hejő ~ Hév-jó** [1200 k.]/896-ra: *Heuyou*, fl. (Gy. 1: 736, 772), 1284/454: *Heyew*, fl. (Gy. 1: 736, 793), +?1292: *Hevyo*, fl. (Gy. 1: 776), 1323: *Heuyow*, fl. (Gy. 1: 770), 1332: *Heyeu*, fl., 1332/414: *Heyo*, fl. (Gy. 1: 781, Borsod vm.); **Sajó** [1176–96]>230, 1230/349: *Syov*, 1228/378: *Souyou*, 1243/344: *Sayow*, aqua (KMHsz. 1: 235, Beszterce vidéke); [1200 k.]/896-ra: *Louiou* [ɔ: *Souiou*], fl. ~ *Souyoy* ~ *Souyou*, 1228, *1270: *Soyou*, fl., 1230/285, 1282>351, 1349: *Sayou*, +1237/[1237–42]: *Soyov*, aqua, 1241, 1281/347, 1319, 1329/447, XIV.: *Seo*, aqua, fl., flum., [1244], 1255/XV., 129[5]/476, 1317, 1320/358, 1325, 1325/347, 1325/XVI., 1343, 1347, XIV.: *Sayo*, aqua, fl., 1250/XVIII.: *Soiow*, 1255/XV.: *Sajó*, aqua, [1266], [1282–85 k.]/896-ra: *Soio*, aqua, 1281/347: *Sao*, fl., 1285: *Seou*, fl., 1286: *Sajó*, fl., 1295: *Soyo*, fl., 1296, 1304: *Soyow*, fl., 1297: *Zohyou*, 1319: *Seyo*, fl., 1325/347: *Sajo*, fl., 1327>354, 1346, 1347: *Sayow*, fl., 1335: *Sayouu*, 1341: *Saio*, fl., 1346: *Sayov*, fl. (KMHsz. 1: 235, Borsod vm.); 1228/378: *Soyou*, 1230/349: *Syov*, fl., 1243/344: *Sayow*, aqua (HA. 2: 26, Doboka vm.); [1200 k.]: *Souyou*, fl., 1232>347, 1270, 1274>399, 1290, 1291, 1307, 1307>430, 1320/358, 1325, +1326/ 330/446, 1329, 1332/549, 1337: *Sayo*, aqua, fl., 1243/335, 1243/335/XVII.: *Sajou*, fl., 1245/423: *Soyov*, fl., 1268/273: *Seo*, fl., 1270: *Soiou*, 1270, 1298>299, 1299: *Soyo*, 1272: *Soyou*, 1282/351, 1291: *Sayou*, fl., 1286/412, 1295, 1332/549: *Sayow*, fl., 1293: *Seov*, fl., 1293, 1323: *Soyow*, fl., 1297, 1297/332: *Zohyou*, fl., 1298/479: *Seon* [ɔ: *Seou*], fl., 1323/324: *Saio*, 1326/446: *Seyo*, +1326/330/446: *Sajo*, fl. (HA. 2: 68, Gömör vm.); 1241 aquam *Sayo* (Gy. 3: 81, Heves vm.); 1228/378: *Soyou* (Gy. 3: 326, 369), *Soyou*, *Sojou* (Gy. 3: 373), 1319: *Sayo* (Gy. 3: 369), 1332–35: *Soyo* (Gy. 3: 369, Kolozs vm.); 1377/384: *Sayo* (Gy. 4: 112, Máramaros vm.); 1241: *Sayo* (Gy. 4: 539, Pest vm.); **Külső ? - Berek-jó** 1275/347: *Kyssoberikyo*, fl. (Gy. 1: 569, Bihar vm.); † **-d Jód** 1353/386: *Jood*, 1377/384: *Jod* (Gy. 4: 112, Máramaros vm.).

sár

[1230]/231: ad alium *Sar*, qui vocatur Chamul ~ *Sar* (Gy. 1: 237, Bács vm.); 1313>350, 1331>350: *Saar*, p., t. (Gy. 1: 232, Bács vm.); 1274, 1293: *Saar*, aqua, lac., lut. (Gy. 1: 413, 462, 488, Bars vm.); +1093/367>393, +1093/367>408: *Saar*, riv., +1093/367>395, +1093/367>411: *Sar*, fl. (Gy. 1: 729, Bodrog vm.); 1305/342: *Saar*, pisc. (Gy. 1: 710, Bodrog vm.); [1067 k.]/267: *Saar* (Gy. 1: 736, 807, Borsod vm.); 1193: *Sar*, aqua (Gy. 2: 208, 236, Esztergom vm.); 1192/374/ 425, 1259, 1261, 1277, 1285, 1324, 1343: *Sar*, aqua, palus, fl., [1200 k.]: *Saru*, 1272, 1276, 1279/402, 1283, 1283/323, 1294, 1322, 1324, 1324/437, 1326, 1343: *Saar*, fl., aqua (HA. 2: 53, Fejér vm.); 1245>423: *Saar*, fl. (Gy. 2: 458, 520) ~ *Sar*, fl. (Gy. 2: 520, Gömör vm.); 1295/315: *Saar*, loc. (Gy. 2: 530, Gömör vm.); 1261/271: et iungitur p-i mon-i *Saar* (Gy. 3: 117, 130), [1264]/264/294: *Sar* (Gy. 3: 120), 1264/294: *Sar*, 1275: *Saar*, 1307/315/327: *Saar*, 1324/324: *Saar*, 1324: *Sar*, 1332-7: *Sar*, *Sahar*, *Sar* (Gy. 3: 130; Heves vm.); 1325/347: *Saar*, 1327: *Saar* (Gy. 3: 130, Heves vm.); 1268/347: aqua *Saar* (Gy. 3: 387, 445, Komárom vm.); 1269: t. *Saar* (Gy. 3: 389, 450), [1237–40]: v. *Sar*, 1272: t. *Saar* (Gy. 3: 450, Komárom vm.); 1203: *Sár* (Gy. 3: 153), 1208: fl. *Sar*, aqua *Sar* (Gy. 4: 133, 150), 1208/359: *Saar*, *Sar* (Gy. 4: 178), 1209: *Sar* (Gy. 4: 151), 1210 k.: usque flumen *Saar* sive Leytah (Gy. 4: 133), +1236: aquam *Sáár* (Gy. 4: 133, 153), 1256: *Sáár*, +1257/XV, 1257/XV: fl-m *Sar* (Gy. 4: 153, 154), [1266/269]: fl. *Sar* (Gy. 4: 133), [1267]: *Saar* (Gy. 4: 133, 178), 1271/XV: *Saar* (Gy. 4: 133), [1272–90]: *Sar* (Gy. 4: 151, 152), 1328: *Saar* (Gy. 4: 145, Moson vm.); 1322: *Saar* (Gy. 4: 454, Nyitra vm.); 1264/393/466: *Saar* (Gy. 4: 519), 1264//416, 1272: *Saar* (Gy. 4: 497, Pest vm.).

Ne. *Sár-fő* 127[8], [1291–94]: *Sarfeu*, v. (Gy. 1: 659, Bihar vm.); 1301/373: *Sarfeu* (Gy. 4: 210, 287, Nógrád vm.); 1185/249/352: *Sarfew* (Gy. 4: 327, 454), 1249/352: *Sarfew* (Gy. 4: 352, 454), 1399: *Sarfew* (Gy. 4: 454), 1561: *Sarfia*, *Sarfw* (Gy. 4: 454, Nyitra vm.); ***Sárhegy*** 1304/335/369/376: *Sarheg* (Gy. 3: 42, Heves vm.); ***Sárkörtvély*** +1258: *Sarkwrtuel* (Gy. 3: 241), 1314: *sar kurthwel* (Gy. 3: 242, Hont vm.); ***Sármonostora*** 1339: *Saarmonostora* (Gy. 3: 130, Heves vm.); ***S(z)ár ? -rét*** 1228/491: *Saharreth*, prat. (Gy. 2: 564, 605, Győr vm.); ***Sár rétje*** 1335>342/434: *Sarrethe*, fl. (KMHsz. 1: 238, Békés vm.); 1335>342/434: fl. *Sarrethe* (Gy. 3: 41,

Heves vm.), **Sárszó** [1330 k.]: *Saarzow*, p. (Gy. 1: 184, Arad vm.); **Sár-tó** 1270/272/476: *Sartov*, 1270/272//580: *Sartow*, stag. (Gy. 1: 544, Bereg vm.); 1337: *Saarthow*, 1342: *Saartou* (KMHsz. 1: 238, Baranya vm.); **Sár töve** [1067 k.]/267: *Sartue* (Gy. 1: 736, 807, Borsod vm.); +?1061/272//376: *Sartue* (Gy. 2: 323, 419, Fejér vm.); **Sárvár** [1285–300]: *Sar var* (Gy. 1: 138, Abaúj vm.); 1210 k.: *Saruuar* (Gy. 4: 454, Nyitra vm.); **Sár vize** +1093/367>411: *Saruize*, fl. (Gy. 1: 729, Bodrog vm.); 1304/335/369/376: *Sarwyze* (Gy. 3: 144, Heves vm.); 1264/393/466: *Saarwyze* (Gy. 4: 519), 1264//416: *Saarwyze* (Gy. 4: 497), 1272: *Sarwezy* (Gy. 4: 519), *Saarwezy* (Gy. 4: 497, Pest vm.); **Sárvár-fok** 1338: *Saarwarfuk*, 1338/396: *Sarwarfuk* (KMHsz. 1: 238, Bihar vm.); **Bel-Sár** [1230]/231: *Belsar* (Gy. 1: 237, Bács vm.); 1260: *Belsar* (Gy. 3: 388, Komárom vm.); **Elő-Sár** 1192/374/425: *primum Sar* (Gy. 2: 322, 353), 1276, 1277: *ad lacum anteriorem Eleusar*, 1279/291: *Eleusar* (Gy. 2: 322, 358, Fejér vm.); **Fekete-sár** 1291: *Feketesar* (Gy. 2: 458, 501, Gömör vm.); 1216/397: *Feketesar* (Gy. 4: 413, Nyitra vm.); **Gebard-sár** 1475: *Gybardsaar* (Gy. 3: 130, Heves vm.); **Kabala-sár** 1295/315: *Kabalasaar*, loc. (Gy. 2: 459, 530, Gömör vm.); **Körtvély-sár** +?1061/272//390: *Kuertuelsar* (Gy. 2: 323, 424, Fejér vm.); **Közép-Sár** 1192/374/425: *Cuzepsar* (Gy. 2: 322, 353, Fejér vm.); **Kül-Sár** 1260: *Kyusar* (Gy. 3: 388, Komárom vm.); **Mag(y)-sár** +1214/334: *Magsar*, foss. (Gy. 1: 646, Bihar vm.); **Milak ~ Mély-lak ? -sár** 1338: *Mylaksar* fl. (Gy. 2: 565, 580, Győr vm.); **Mög-Sár** 1192/374/425: *ad ulteriorem Sar* (Gy. 2: 322, 353), 1276, 1277: *lacum posteriorem ... Mugsar* (Gy. 2: 322, 358, Fejér vm.); **Nagy-sár** 1255, +?1255, 1305: *Nogsar*, riv., prat. (KMHsz. 1: 197, Bars vm.); 1329/476: *Nogsaar*, aqua (KMHsz. 1: 197, Békés vm.); +?1061/272//390: *Nogsar* (Gy. 2: 322, 424) ~ *Nosar* [ɔ: *Nogsar*], m. (Gy. 2: 424, Fejér vm.); [**Nagy**]-**Sár** 1192/374/425: *Magnum Sar* (Gy. 2: 322, 353, Fejér vm.); **Soroksár** [1200 k.]: *Surucsar* (Gy. 4: 497, 555), 1390/390: *Sorksar* (Gy. 4: 497, 555, Pest vm.); **Zselizi-sár** 1274: *Selyzy sar*, palus (KMHsz. 1: 306, Bars vm.) † **sara: Bulcsú sara ?** 1324/437: *B(w)Ichusaza* [ɔ: *Bwlchusara*], vall. (Gy. 2: 391, Fejér vm.); **Büke sara** +?1061/272//390: *Bukesara* (Gy. 2: 322, 424, Fejér vm.); **Disznód sara** 1318/325: *Geznodsara*, prat. (Gy. 1: 202, 218, Bács vm.); **Gönyű sara** 1055: *Gunusara* (Gy. 2: 322, 432, Fejér vm.); **Ördög sara** 1075/+124/+217: *Orduksara*, 1358: *Ordugsara*, lac. ~ *Vrdugsara*, lac. (KMHsz. 1: 211, Bars vm.); **Torda sara** [1330 k.]: *Tordasara*, prat. (KMHsz. 1: 280, Békés

vm.) | **-d Sárd** 1338/339: *Sard*, riv. (KMHsz. 1: 237, Bereg vm.); 1320: *Sard*, aqua (KMHsz. 1: 237, Bihar vm.); 1238/296–301: *Sard*, flum. (Gy. 2: 100, 166, erdélyi Fehér vm. alsó része); 1301/560/XVIII: *Sard*, Gy. 3: 550, 559), 1343: *Sard* (Gy. 3: 559, Küküllő vm.); **Sárd pataka** 1341: riv. *Saardpataka* (Gy. 3: 369, 378, Kolozs vm.) | **-i Sári** 1267: *Sary*, t., 1274: *Sari*, t. (KMHsz. 1: 237, Bács vm.); [1286 k.], 1325: *Sari*, p., v., 1294, 1330, *1338: *Sary*, v., 1332–5/PR.: *Say ~ Zari* (KMHsz. 1: 237, Baranya vm.); 1075/+124/+217, 1299, 1339: *Sari*, +1124/+217/328, 1309, 1322, 1325>416, 1326, 1327/382, 1338: *Sary*, p., 1298, 1345: *Saary*, *1332/PR.: *Seri ~ Ceri* (KMHsz. 1: 237, Bars vm.); [XIV. eleje]>412: *Sary* (Gy. 1: 727, Bodrog vm.); **Sár(i)** 1216/550: *Chicou quod de v. Sari* (Gy. 1: 659, Bihar vm.); **Kápolnássári** 1339, 1341: *Capulnassary ~ Capulnas-Sary* (KMHsz. 1: 144, Baranya vm.) | **-s Sáros** 1261/262: *Sarus* (KMHsz. 1: 238, Baranya vm.); 1337: *Sarus*, p. (KMHsz. 1: 238, Bihar vm.); 1266, 1276 P.: *Sarus*, t. (KMHsz. 1: 238, Csongrád vm.); 1243/335: *Sarus* (Gy. 2: 458, 519, 533), 1243/ 335/XVII.: *Scarus* (Gy. 2: 519), *Sarno* (Gy. 2: 458, 533, Gömör vm.); 1322: *Sarus* (Gy. 3: 559, Küküllő vm.); **Sáros ?- Draganya feje** 1264/298/572: *Suos [ɔ: Saros ?] Draganafey*, loc. (Gy. 1: 600, Bihar vm.); **Sáros-Draganyán** 1264/298/572: *Sarus Draganyan* (Gy. 1: 600, Bihar vm.); **Sáros-patak** 1270/272: *Saruspotok*, rivus (Gy. 1: 40, 82, Abaúj vm.); 1268: *Saros potok* (Gy. 4: 271, Nógrád vm.); **Sáros-Rákos ?** 1341: *Garusrakus [ɔ: Sarusrakus ?]* (KMHsz. 1: 238, Abaúj vm.); **Sáros-tó** 1075/+124/+217: *Sarustou*, pisc. ~ *Lutea piscina* (KMHsz. 1: 238, Csongrád vm.).

séd

Ne. Séd(üm ?) 1224/291/389: iuxta ripam *Sedum* (Gy. 1: 715, Bodrog vm.); **Séd feje** +1015/+158//403/PR.: *Sedfey*, +1015/+158//XV.: *Sedfei*, +1015/+158//XVII.: *Sedsej*, +1015/+158//XVIII.: *Szecei* (KMHsz. 1: 240, Baranya vm.); +1015/+158//403/PR.: *Sedefey*, +1015/+158//XVII.: *Dedesej*, +1015/+158//XVIII.: *Deteschai* (KMHsz. 1: 240, Baranya vm.); **Séd-fő** 1341: *Sedfeu* (Gy. 1: 891, Csongrád vm.); 1330, 1350: *Sedfeu* (KMHsz. 1: 240, Baranya vm.); 1330: *Sibfu*, 1335: *Sedfeu*, p. (KMHsz. 1: 240, Baranya vm.); **Séd-patak-levas ?** 1327/327: *Sedpataklewasy* (Gy. 4: 261, Nógrád vm.); **Séd-tő-aszó** *Seenkuezou [ɔ: Seedtuozou]*, riv. (Gy. 2: 208, 308, 309,

Esztergom vm.); **Méh-séd pataka** 1256/284//572: *Mehsedpothoka*, riv. (Gy. 1: 570, 600, Bihar vm.); **Aszajó ~ Oszojó ? - séd** 1228/378: *Osoio syd* (Gy. 3: 373, Kolozs vm.); **Hideg-séd** 1341/347: *Hydeghsed*, fl. (Gy. 2: 459, 485, Gömör vm.); **Kovásséd** +1015/+158//XV.: *Kowased*, +1015/+158//XVII.: *Kowassed* (KMHsz. 1: 161, Baranya vm.); **Sós-séd** 1177/202–3/337: *Sossed* (Gy. 2: 131, erdélyi Fehér vm. alsó része); 1177/202–3/337: *Sossed* (Gy. 3: 535, Küküllő vm.) † **~(j)e: Kovásséde** +1015/+158//403/PR., +1015/+158//XV.: *Kouas sede* (KMHsz. 1: 161, Baranya vm.); **Mitár sédje** +1015/+158//403/PR.: *Mitar sede*, +1015/+158//XVII.: [*Mitar sede*] ~ *Mutar sedeh*, +1015/+158//XVIII.: *metas Sedech* (KMHsz. 1: 189, Baranya vm.) † **-i Sédi** +1015/+158//403/PR.: *Sedý*, +1015/+158//XVII.: *Sedey ~ Sodj*, +1015/+158//XVIII.: *Szabi ~ Zedy* (KMHsz. 1: 240, Baranya vm.).

ügy

Ne. Farkas-ügy ? mocsara 1320: *Farkaseg machara* (Gy. 1: 622, Bihar vm.); **Apor-ügy** 1009//+257, 1009/XIII: *Apurig* (Gy. 4: 586, 705, Pilis vm.); **Farkas-ügy ?** 1320: *Farkaseg*, camp. (Gy. 1: 622, Bihar vm.); **Fekete-ügy** 1247/250 PR.: *Feketig* (Gy. 1: 821, Brassói medence); **Kék-ügy** [1290 k.]: *Keykug*, [1292–97]: *Kykug*, 1332–5/PR.: *Kykugh ~ Kirugi ~ Kywkuth ~ Sygud ~ Vekengh*, 1383: *Kekegh* (KMHsz. 1: 148, Baranya vm.); **Szeder-ügy** 1193: *Zuduryg* (MNY. 31: 300, Bereg vm.); **Túr-ügy** 1193: *Tureg* (MNY. 31: 297, Bereg vm.) † **ügye: Meddő ügye ?** 1270/272: *Medwyge* (MNY. 25: 356, Fejér vm.).

víz

Ne. Víz-ág [+1235]/350/404: *Wysag*, aqua (Gy. 1: 285, Baranya vm.); **Vízfolyás** 1350: *Wyzfolyas*, vall. (KMHsz. 1: 301, Abaúj vm.); **Víz ~ Vissz ? -Szamos** +1263/+324/580, +1296/+324/580: *Wyszamus* (Gy. 2: 149), 1315, 1320: *Vyzzomus*, aqua, fl. (Gy. 2: 43, 61, 73, Doboka vm., Kolozs vm.); **Vízvár** 1346: *Wyzwar*, *Yzwar* (Gy. 3: 485, 496, Krassó vm.); **Vízvölgy** 1329/406, 1329/406/489: *Wyzwelg*, t. (Gy. 1: 155, Abaúj vm.); **Vízmellékiszentgyörgy** 1339: *Vizmelleky Zenthgyurgh* (KMHsz. 1: 301, Bodrog vm.); **Hévíz-fő** 1339: *Hewyz few* (Gy. 4: 637), 1339/367: *Hewyzfey*

(Gy. 4: 698, Pilis vm.); **Hideg-víz pataka** 1341/347: *Hydegwyzpataka* (Gy. 3: 40, 125, Heves vm.); **Eresztvény-víz** [1265]/265: *Ereztewenwys* (Gy. 3: 139, Heves vm.); **Ér-víz** 1338/396: *Eerwyz*, fl. (KMHsz. 1: 93, Bihar vm.); **Fejér-víz**: 1509: *Feyerwyz* (Gy. 3: 277, Hunyad vm.); **Hévíz** 1214/550: *Heviuz* (Gy. 4: 521), 1309>XV: *aqua Hewiz* (Gy. 4: 497), 13[3]9>465: *Hewyz* (Gy. 4: 537), 1401: *Heuiz* (Gy. 4: 521, Pest vm.); **Hideg-víz** 1296/413: *Hydegvyz*, 1326: *Hydegwyz* (Gy. 2: 100, erdélyi Fehér vm. felső része); **Kalenda-víz** +1214/334: *Kalenda wyz*, loc. (Gy. 1: 643, Bihar vm.); **Malom-víz** 1359: *Malomwyz* (Gy. 3: 278, Hunyad vm.); **Orosz-víz** 1353/360: *Orozuiz* (Gy. 4: 112, 124, Máramaros vm.); **Széles-víz** 1326: *aqua Sceles uiz* (Gy. 4: 586, Pilis vm.); **Sztinva-víz** 1331: *Zthinaua wiz* (Gy. 2: 457, 482, Gömör vm.); **Felhévíz** XIV/510: *Fel heviuz* (Gy. 4: 635), 1432/432: *Felhe[vi]z* (Gy. 4: 637), 1542: *Fel hevuyzy* (Gy. 4: 635, Pilis vm.) † **vize Berek-jó vize** 1334: *Berekyovize*, fl. (KMHsz. 1: 54, Kraszna vm., Bihar vm.); **Bor ~ Búr vize** 1310: *Bor vyze* (Gy. 3: 152, 218, Hont vm.); **Csarna vize** 1380: fl. *Charnauzy* (Gy. 3: 277, Hunyad vm.); **Cserő vize** 1327: *Chereuwysze* (Gy. 3: 39, 114, Heves vm.); **Eger vize** 1317: *Eguruize*, fl. (KMHsz. 1: 88, Borsod vm.); 1317, 1319: *Eguruize* (Gy. 3: 83, Heves vm.); **Ér vize** 1338/396: *Erwyze*, fl. (KMHsz. 1: 93, Bihar vm.); **Fejér vize** 1411: *Feyeruizy* (Gy. 3: 278, Hunyad vm.); **Gadna vize** 1320: *Ganna wize*, riv. ~ ad rivulum seu pothok *Ganna wyze* (Gy. 1: 83, Abaúj vm.); **Hejő vize ~ Hév-jó vize** 1261/271: *Heuiouize* (Gy. 1: 736, 775, 799), 1261/323: *Heyouize* (Gy. 1: 799, Borsod vm.); **Hernád vize** 1333: *Hornadyuze*, fl. (KMHsz. 1: 127, Abaúj vm.); **Ida vize** 1332: *Idawyse*, fl. (KMHsz. 1: 135, Abaúj vm.); **Ipoly vize** 1262: *Ipuluyze* (Gy. 3: 200), *Ipulwyze* (Gy. 3: 151), 1288: *Ypulwyze* (Gy. 3: 151, 258, Hont vm.); **Kalenda vize** +1214/334: *Kalenda wyze* (Gy. 1: 643, Bihar vm.); **Kecső vize** 1295/315: *Kechewyzy*, aqua ~ *Kochewyzy* [∩: *Kechewyzy*], fl. (Gy. 2: 459, 514, 530, Gömör vm.); **Keserű pataka vize** 1336: *Keserewpathakawyze* (Gy. 4: 122, Máramaros vm.); **Körös vize** 1330, 1332: *Keurusuizy*, fl. (Gy. 1: 248, 306, Baranya vm.); **Malom vize ~ Malma vize** 1336: *Malumvize*, *Malmawize* (Gy. 4: 122, Máramaros vm.); **Sajó vize** 1248/326: *Sayouvyze* (KMHsz. 1: 235, Borsod vm.); **Sár vize** +1093/367>411: *Saruize*, fl. (KMHsz. 1: 239, Bodrog vm.); 1304/335/369/376: fl. *Sarwyze* (Gy. 3: 40, 144, Heves vm.); 1264//416: *Saarvyze* (Gy. 4: 497), 1264/393/466: *Saarwyze* (Gy. 4: 519), 1272: *Saarwezy* (Gy. 4: 497), *Sarwezy* (Gy. 4: 519, Pest vm.); **Tarac vize**

(1336/456: *Tharazwyze* (Gy. 4: 112, 122, Máramaros vm.); ***Tarca vize*** 1284: de duabus partibus *Tarchauyze* (KMHsz. 1: 272, Abaúj vm.); ***Técső vize*** 1336/456: *Thechewvyze* (Gy. 4: 112, 122, Máramaros vm.); ***Úz vize*** 1330: *Wzwyze* (Gy. 1: 339, Baranya vm.); ***Város vize*** 144 k.: *Waraswyze* (Gy. 3: 277, Hunyad vm.); ***Várvize*** 1327/469: *Warvyzy*, p. ~ *Warvysy*, p. (Gy. 1: 690, Bihar vm.); ***Zalatna vize*** 1331/332/XVIII: riv. *Zalathnavicze* [ɔ: -vize] (Gy. 3: 154, 273, 274, Hont vm.) † -i ***Vízgyala*** 1349: *Vizygyala* (KMHsz. 1: 301, Bács vm.) † -s ***Vizes-fenyér*** [1239]/239: *Wyzesfener* (Gy. 2: 323, 421, Fejér vm.); ***Vizes-fő*** 1261/394: *Wyzesfeu* (Gy. 3: 387, 414, Komárom vm.); ***Vizes-homorú*** 1274: *Wyzeshomorou* (Gy. 2: 207, 308, Esztergom vm.); ***Vizes-telek*** 1258: *Wyzesteluk* (Gy. 2: 637, Győr vm.); ***Vizes-völgy*** ? 1342: *Vizesweg* [ɔ: -welg ?] (KMHsz. 1: 301, Bihar vm.).